

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**SİBER ZORBALIK FARKINDALIK PROGRAMININ
ERGENLERİN SİBER ZORBALIĞA İLİŞKİN
FARKINDALIKLARINA VE SİBER ZORBALIKLA
BAŞ ETME BECERİLERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ**

Yeşim YURDAKUL

**ÇOCUK GELİŞİMİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Aynur BÜTÜN AYHAN**

**ANKARA
2020**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**SİBER ZORBALIK FARKINDALIK PROGRAMININ
ERGENLERİN SİBER ZORBALIĞA İLİŞKİN
FARKINDALIKLARINA VE SİBER ZORBALIKLA
BAŞ ETME BECERİLERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ**

Yeşim YURDAKUL

**ÇOCUK GELİŞİMİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Aynur BÜTÜN AYHAN**

**ANKARA
2020**

Etik Beyan

Ankara Üniversitesi

Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doktora tezi olarak hazırlayıp sunduğum “Siber Zorbalık Farkındalık Programının Ergenlerin Siber Zorbalığa İlişkin Farkındalıklarına ve Siber Zorbalıkla Baş Etme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi” başlıklı tez; bilimsel ahlak ve değerlere uygun olarak tarafımdan yazılmıştır. Tezimin fikri tümüyle tez danışmanım ve bana aittir. Tezde yer alan deneysel çalışma/araştırma tarafımdan yapılmış olup tüm cümleler, yorumlar bana aittir.

Yukarıda belirtilen hususların doğruluğunu beyan ederim.

Öğrencinin Adı Soyadı: Yeşim YURDAKUL

Tarih: 12/10/2020

İmza:

İÇİNDEKİLER

Etik Beyan	ii
Kabul ve Onay	iii
İçindekiler	iv
Önsöz	vi
Simgeler ve Kısaltmalar	viii
Şekiller	ix
Çizelgeler	x
1.GİRİŞ	1
1.1.Ergenlik Dönemi	3
1.1.1.Ergenlik Döneminde Gelişim	4
1.2.Zorbalık	7
1.2.1.Zorbalık Türleri	8
1.3.Ergenlik Döneminde Siber Zorbalık	9
1.3.1.Siber Zorbalığın Tanımı ve Kapsamı	9
1.3.2.Siber Zorbalığın Türleri	16
1.3.3.Siber Zorbalık ile İlgili Kuramlar ve Modeller	17
1.3.4.Siber Zorbalığın Türkiye’de ve Dünyada Yaygınlığı	26
1.3.5.Ergenlik Döneminde Siber Zorbalığı Etkileyen Etmenler	28
1.3.6.Ergenlik Döneminde Siber Zorbalığın Etkileri	37
1.3.7.Ergenlik Döneminde Siber Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri	43
1.4.Araştırma Özetleri	48
1.4.1.Siber Zorbalık ile İlgili Yapılan Çalışmalar	49
1.4.2.Siber Zorbalığı Önleme ve Müdahale Programları ile İlgili Çalışmalar	56
1.5.Araştırmanın Önemi ve Amacı	64
1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları	65
2. GEREÇ VE YÖNTEM	66
2.1. Araştırmanın Modeli	66
2.2. Çalışma Grubu	67
2.3. Veri Toplama Araçları	72
2.3.1. Kişisel Bilgi Formu	72
2.3.2.Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği	72
2.3.3.Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği	92
2.4.Siber Zorbalık Farkındalık Programı	107
2.4.1.Siber Zorbalık Farkındalık Programı Geliştirme Süreci	107

2.4.2. Siber Zorbalık Farkındalık Programının Amacı	112
2.4.3. Siber Zorbalık Farkındalık Programı Oturumları	114
2.5. Veri Toplama Süreci	119
2.5.1.Ön Test Uygulaması	120
2.5.2.Siber Zorbalık Farkındalık Programının Uygulanması	121
2.5.3.Son Test Uygulaması	122
2.5.4.Kalıcılık Testi Uygulaması	123
2.6. Verilerin Analizi	123
3.BULGULAR	126
3.1.Ergenlerin Siber Zorbalığa Yönelik Farkındalığına İlişkin Yapılan Analiz Sonuçları	126
3.2.Ergenlerin Siber Zorbalıkla Baş Etme Becerilerine İlişkin Yapılan Analiz Sonuçları	135
4. TARTIŞMA	144
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	155
ÖZET	158
SUMMARY	159
KAYNAKLAR	160
EKLER	178
ÖZGEÇMİŞ	195

ÖNSÖZ

Öğrenciliğimin ve hayatımın en zorlu yolculuğu olan beş yıllık doktora sürecim sona ererken, hayalime ve hedefime ulaşmamda bana rehberlik eden, desteğini, emeğini, zamanını ve ilgisini benden hiç esirgemeyen, yalnızca tez çalışmamda değil, akademik yaşamımda bildiğim her şeyi bana büyük bir sabırla öğreten, öğrencisi olmaktan dolayı kendimi hep çok şanslı hissettiğim ve onur duyduğum, çalışma prensiplerini ve çalışkanlığını kendime ilham aldığım, en büyük rol modelim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Aynur BÜTÜN AYHAN' a sevgiyle ve hoşgörüsüyle yaklaşımı için en içten teşekkürlerimi sunuyor, kendisine olan sevgimi, saygımı ve minnetimi kelimelerle ifade etmekte çok zorlanıyorum. İyi ki Hocam...

Tez sürecim boyunca değerli görüşleriyle yolumu aydınlatan, tez çalışmamı destekleyen, sabırlı, ilgili ve anlayışlı yaklaşımları ile bana yol gösteren ve görüşleri ile yeni kapılar açan değerli hocalarım Prof. Dr. Ümit DENİZ' e ve Prof. Dr. Figen GÜRSOY' a emeği, desteği, ilgisi, anlayışı ve yapıcı görüşleri için çok teşekkür ediyorum.

Araştırmada toplanan verilerin istatistiksel analiz sürecinde danışmanlığı, görüşleri ve desteği için sayın hocam Prof. Dr. Şener BÜYÜKÖZTÜRK' e saygılarımı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Sevgili Ailem!.. Akademik ve kişisel gelişimime çok büyük katkı sağlayan ancak hayatımın en zor döneminden biri olan doktora sürecinde sıcaklığınız ve şefkatiniz her zamanki gibi paha biçilemezdi. Yaşamım boyunca benden esirgemediğiniz koşulsuz sevgi, desteğiniz ve inancınız için çok teşekkür ediyorum. Yalnızca kardeşim değil, yaşamım boyunca en yakın arkadaşım olan Osman YURDAKUL' a ve annem Gülcan YURDAKUL' a sabrı, anlayışı, şefkati ve desteği için en özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Hayatı anlamlı kılan, sevinçlerimi ve üzüntülerimi paylaşan, en stresli ve umutsuz anlarımda beni sakinleştiren, her zaman yanımda hissettiğim sevgili arkadaşlarım Tuğba BULUT, Derya ÇINAR, Yasemin ATALAY'a doktora sürecimde desteklerinden dolayı çok teşekkür ediyorum.

Son olarak tez çalışmamı yürütmemi sağlayan okul idarecilerine, öğretmenlere ve öğrencilere destekleri için teşekkürlerimi sunuyorum.

SİMGELER VE KISALTMALAR

AFA	Açımlayıcı Faktör Analizi
AGFI	Düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi
CFI	Karşılaştırmalı uyum indeksi
COVID-19	Yeni Korona Virüs Hastalığı
DFA	Doğrulayıcı faktör analizi
GFI	Uyum iyiliği indeksi
KMO	Kaiser-Meyer-Olkin Testi
LISREL	Linear structural relations
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
N	Örneklem sayısı
NFI	Normlaştırılmış uyum indeksi
NNFI	Normlaştırılmamış uyum indeksi
PA	Paralel Analiz
PEW	Amerika Birleşik Devletleri Pew Araştırma Merkezi
p	İstatistiksel anlamlılık değeri
r	Korelasyon katsayısı
RMK	Relative Multivariate Kurtosis
RMSEA	Yaklaşık hataların ortalama karekökü
SPSS	Statistical Package for Social Sciences
Ss	Standart sapma
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
%	Yüzdeler değeri

ŞEKİLLER

Şekil 1.1. Barlett ve Gentile Siber Zorbalık Modeli	20
Şekil 1.2. Genel Saldırganlık Modelinin Siber Zorbalık ile Karşılaştırılması	21
Şekil 1.3. Planlanmış Davranış Teorisi	24
Şekil 1.4. Genel Gerginlik Kuramı	25
Şekil 1.5. Siber Zorbalığa Verilen Tepkilerin Kavramsallaştırılması	45
Şekil 2.1. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Geliştirme Süreci	73
Şekil 2.2. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğinin 43 Madde İçin Yapılan Temel Bileşenler Analizine Ait Yamaç Birikinti Grafiği	84
Şekil 2.3. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğinin 32 Madde İçin Yapılan Temel Bileşenler Analizine Ait Yamaç Birikinti Grafiği	85
Şekil 2.4. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğinin 21 Madde İçin Yapılan Temel Bileşenler Analizine Ait Yamaç Birikinti Grafiği	86
Şekil 2.5. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin 19 Madde İçin Yapılan Temel Bileşenler Analizine Ait Yamaç Birikinti Grafiği	100
Şekil 2.6. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin 17 Madde İçin Yapılan Temel Bileşenler Analizine Ait Yamaç Birikinti Grafiği	101
Şekil 3.1. Deney ve Kontrol Gruplarının Siber Zorbalık Eğilimi Alt Boyutuna İlişkin Ön Test, Son Test ve Kalıcılık Puanlarının Değişimi	129
Şekil 3.2. Deney ve Kontrol Gruplarının Siber Zorbalıkla Baş Etme Alt Boyutuna İlişkin Ön Test, Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarının Değişimi	130
Şekil 3.3. Deney ve Kontrol Gruplarının Siber Zorbalıktan Korunma Alt Boyutuna İlişkin Ön Test, Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarının Değişimi	130
Şekil 3.4. Deney ve Kontrol Gruplarının Yardım ve Bilgi Arama Alt Boyutuna İlişkin Ön Test, Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarının Değişimi	138
Şekil 3.5. Deney ve Kontrol Gruplarının Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma Alt Boyutuna İlişkin Ön Test, Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarının Değişimi	138
Şekil 3.6. Deney ve Kontrol Gruplarının Kaçınma ve Görmezden Gelme Alt Boyutuna İlişkin Ön Test, Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarının Değişimi	139

ÇİZELGELER

Çizelge 2.1. Ön Test-Son Test-Kalıcılık Testi Eşleştirilmiş Kontrol Gruplu Desen	67
Çizelge 2.2. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Demografik Özelliklerine Göre Yüzde ve Frekans Dağılımları	69
Çizelge 2.3. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ailelerinin Demografik Özelliklerine Göre Yüzde ve Frekans Dağılımları	70
Çizelge 2.4. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin İnternet ve Teknoloji Kullanma Düzeylerine İlişkin Yüzde ve Frekans Dağılımları	71
Çizelge 2.5. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Geliştirme Çalışmasında Yer Alan Ergenlerin Demografik Özelliklerine Göre Yüzde ve Frekans Dağılımları	80
Çizelge 2.6. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Geliştirme Çalışmasında Yer Alan Ergenlerin Ailelerinin Demografik Özelliklerine Göre Yüzde ve Frekans Dağılımları	81
Çizelge 2.7. Ergenler için Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Faktör Deseni	86
Çizelge 2.8. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Korelasyon Katsayısı Sonuçları	87
Çizelge 2.9. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ile Siber Zorbalık Tehlike Düzeyi Ölçeği Algılanan Ciddiyet Düzeyi Alt Boyutu Arasındaki Spearman Korelasyon Katsayısı Sonuçları	89
Çizelge 2.10. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Maddelerine İlişkin Güvenirlik Katsayısı Sonuçları	90
Çizelge 2.11. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğine İlişkin Betimsel Özellikler	91
Çizelge 2.12. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Uyarlama Çalışmasında Yer Alan Ergenlerin Demografik Özelliklerine Göre Yüzde ve Frekans Dağılımları	95
Çizelge 2.13. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Uyarlama Çalışmasında Yer Alan Ergenlerin Ailelerinin Demografik Özelliklerine Göre Yüzde ve Frekans Dağılımları	96
Çizelge 2.14. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İndekslerine İlişkin Sonuçlar	99
Çizelge 2.15. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Faktör Deseni	101
Çizelge 2.16. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistikler ve Korelasyon Katsayısı Sonuçları	102

Çizelge 2.17. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Alt Boyutları ile Ergenler İçin Başa Çıkma Ölçeği Arasındaki Korelasyon Katsayısı Sonuçları	104
Çizelge 2.18. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Maddelerine İlişkin Güvenirlik Katsayısı Sonuçları	105
Çizelge 2.19. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeğine İlişkin Betimsel Özellikler	106
Çizelge 2.20. Odak Grup Görüşmesi Sonucunda Oluşturulan Tema ve Alt Temalara İlişkin Yüzde ve Frekans Dağılımları	110
Çizelge 2.21. Siber Zorbalık Farkındalık Programı İçeriği	113
Çizelge 2.22. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler ve Basıklık ve Çarpıklık Katsayısı Sonuçları	124
Çizelge 3.1. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğine Ait Betimsel İstatistikleri	126
Çizelge 3.2. Deney Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Ön Test ve Son Test Madde Ortalamalarına İlişkin Betimsel İstatistikler	127
Çizelge 3.3. Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Ön Test ve Son Test Madde Ortalamalarına İlişkin Betimsel İstatistikler	128
Çizelge 3.4. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Ön Test Puanlarına İlişkin Mann Whitney-U Testi Sonuçları	131
Çizelge 3.5. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Mann Whitney-U Testi Sonuçları	132
Çizelge 3.6. Deney Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları	133
Çizelge 3.7. Deney Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları	134
Çizelge.3.8. Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Ölçeği Son Test ve Ön Test Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları	134
Çizelge 3.9. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeğine Ait Betimsel İstatistikleri	135
Çizelge 3.10. Deney Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Ön Test ve Son Test Madde Ortalamalarına İlişkin Betimsel İstatistikler	136

Çizelge 3.11. Kontrol Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Ön Test ve Son Test Madde Ortalamalarına İlişkin Betimsel İstatistikler	137
Çizelge 3.12. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Ön Test Puanlarına İlişkin Mann Whitney-U Testi Sonuçları	140
Çizelge 3.13. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Mann Whitney-U Testi Sonuçları	141
Çizelge 3.14. Deney Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları	141
Çizelge 3.15. Deney Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları	142
Çizelge 3.16. Kontrol Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Son Test ve Ön Test Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları	143

1.GİRİŞ

Ergenlik dönemi, fiziksel büyüme, hormonal, cinsel, bilişsel, sosyal ve duygusal açıdan bir çok değişimin eşlik ettiği, yetişkin rollerine hazırlanılan bir geçiş dönemi olarak belirtilmektedir (Steinberg, 2007; Kulaksızoğlu, 2016). Ergenlik döneminde gelişim alanlarında yaşanan değişimlerle birlikte arkadaşlık örüntülerinde önemli değişimler yaşanmaktadır. Güvenli aile ortamından bağımsız bir yetişkin olma sürecine doğru yavaş bir geçişin gerçekleştiği ergenlik döneminde akran grubu bu geçişin aracı olmaktadır (Bee ve Boyd, 2009). Akranlar ile sosyal etkileşimlerde yaşanan sorunların bir sonucu olarak ergenlerin bazıları zorbalık davranışları ile karşılaşabilmektedir. Okulda veya okul çevresinde meydana gelen zorbalık, fiziksel olarak güçlü olan çocukların kendilerinden güçsüz ve kendini savunamayacak durumda olan çocukları kasıtlı olarak zarar verme veya rahatsız etme amacıyla sergiledikleri saldırganlık türü eylemler olarak tanımlanmaktadır (Pişkin, 2002). Zorbalık, fiziksel, sözel, dolaylı/ilişkisel olarak sınıflandırılmasına rağmen son yıllarda teknolojik gelişmeler, ergenlerin birbirlerine zorbalık davranışları sergilediği yeni platformlar oluşmasına neden olmuştur (Kowalski ve Limber, 2007).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve giderek yaygın bir şekilde kullanılması ile çocuklara ve ergenlere sunduğu çeşitli ve yeni medya ortamları, çocukların ve ergenlerin internet temelli uygulamalar ve ortamlarda geçirdiği sürenin niteliğini ve niceliği etkilemiştir. Çok küçük yaşlardan itibaren teknolojinin etkin olduğu bir dünya ile karşı karşı olan ve teknolojiye maruz kalan günümüz ergenleri teknolojik gelişmelere kolay uyum sağlamakta ve bilgi ve iletişim teknolojilerini günlük yaşamlarının vazgeçilmez bir parçası olarak görmektedir (Balaban Salı ve ark., 2015). Sosyal iletişim uygulamaları ergenler tarafından hızla benimsenmiş, onlara kendini sunma veya gösterme, öğrenme, geniş bir ilişki ağı oluşturma, yakın ilişkiler ve yeni arkadaşlıklar kurma gibi fırsatlar sunmuştur (Kowalski ve Limber, 2007; Livingstone ve Brake, 2010). İnternet temelli sosyal iletişim uygulamalarının

ergenler arasında yaygın olarak kullanıldığı yapılan kapsamlı ve geniş çaplı araştırmalar ile ortaya konmaktadır (PEW, 2015; TÜİK, 2013).

Bilgi ve iletişim teknolojileri bilgiye erişim ve sosyal hayata yönelik birçok fırsat sunmasının yanı sıra uygunsuz ve bilinçsiz kullanımına bağlı olarak ergenleri sanal ortamda olumsuz durum ve riskli davranışlara açık hale getirebilir. Ergenlerin sanal ortamlarda karşılaştığı olumsuz durumlardan biri de siber zorbalıktır. Siber zorbalık, bir grup veya bireyin, elektronik iletişim biçimlerini kullanılarak, kendisini savunamayacak düzeyde bir mağdura yönelik, zaman içinde tekrarlanan bir şekilde yapılan kasıtlı saldırgan eylem olarak tanımlanmaktadır (Smith ve ark., 2008). İnternet ortamının zorbalara kimliği gizleme olanağı sunması, zorbanın fiziksel güce gereksinim duymaması, iletişim teknolojileri aracılığı ile mağdura her an her yerden ulaşılabilmesinden dolayı mağdurun sürekli zorbalık içeren davranışa maruz kalması, zorbalık içeren paylaşımın kısa sürede geniş kitlelere dağıtılabilmesi ile seyirci sayısının çok fazla olması siber zorbalığı geleneksel zorbalıktan ayıran ve olumsuz etkilerini daha da güçlendiren özelliklerdir (Patchin ve Hinduja, 2006; Kowalski ve Limber, 2007; Solanje ve ark., 2013).

Siber zorbalık ile ilgili yapılan araştırmalar siber zorbalık ve mağduriyetin ergenlerin sosyal, akademik ve duygusal yaşamları üzerinde ciddi olumsuz etkilerinin bulunduğunu göstermektedir. Ergenlerin gelişimsel özelliklerinden dolayı siber zorbalığın olumsuz etkileri bu dönemde daha yoğun görülebilmektedir. Ergenlik dönemine yaşanan gelişimsel değişimlerin bir sonucu olarak benmerkezciliğin etkisi ile ergenler kendi fiziksel görünüşleri, davranışları ve düşünceleri ile çok ilgili olup başkalarının da onların görüntü ve davranışlarıyla aşırı ilgili olduğunu düşünürler. Ayrıca ergenler duygularının diğer insanlardan daha yoğun, güçlü ve derin olduğunu düşünmekte ve duygularını yoğun yaşamaktadır (Dolgin, 2014). Siber zorbalığa maruz kalan ergenlerde depresyon, intihar düşüncesi, düşük benlik algısı, kaygı, düşük yaşam memnuniyeti (Perren ve ark., 2010; Bonanno ve Hymel, 2013; Price ve ark., 2013; Baruah ve ark., 2017; Chu ve ark., 2018; Tian ve ark., 2018), üzüntü, kızgınlık, korku, endişe, hayal kırıklığı, utanç ve intikam (Raskauskas ve Stolz, 2007; Topçu ve ark., 2008; Türkileri İnselöz ve

Uçanok, 2013), düşük özgüven ve öz saygı (Price ve Dalglish, 2010; Brewer ve Kerslake, 2015), yalnızlık (Olenik-Shemesh ve ark., 2012) gibi etkiler görülmektedir. Siber zorbalığın ergenlerde duygusal ve psikolojik açıdan olumsuz yönde etkileri olduğu gibi akademik başarısızlık ve okul devamsızlığı (Raskauskas ve Stoltz, 2007; Beran ve ark., 2012; Price ve Dalglish, 2010; West, 2015) olmak üzere akademik yaşamlarını da olumsuz yönde etkilediği görülmektedir.

Ergenlerin siber zorbalık sonucu yaşadığı istenmeyen duyguların kimlik kazanma, özerklik ve sosyalleşme gibi ergenlik dönemine ilişkin gelişimsel süreçleri olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir. İnternet, iletişim teknolojileri, sosyal ağ kullanımının teknolojinin gelişmesi ile birlikte giderek artması, siber zorbalığın yaygınlığı, ergenler üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alındığında siber zorbalık ile ilgili farkındalık kazandırma, siber zorbalık eğilimlerini azaltma ve siber zorbalık ile baş etme becerilerinin geliştirilmesine yönelik hazırlanan siber zorbalık farkındalık programlarına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın başlıca amacı ergenler için siber zorbalığa yönelik koruyucu ve önleyici program geliştirmek ve uygulamaktır. Çalışmada siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve siber zorbalıkla baş etme becerilerine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

1.1.Ergenlik Dönemi

Ergenlik dönemi, en genel anlamda biyolojik, sosyal, bilişsel, fiziksel olarak gelişim ve değişimlerin yaşandığı, çocukluk ile yetişkinlik arasında bir geçiş dönemi olarak ifade edilmektedir (Steinberg, 2007; Gander ve Gardiner, 2010; Dolgin, 2014). Ergenlik dönemi gelişimsel açıdan birçok değişim yaşandığı bir dönemdir. Aynı zamanda gelişimsel açıdan yaşanan değişimlerin yanı sıra bu değişimlere uyum sağlama sürecidir. Bu dönemde ergenlik döneminde fiziksel, cinsel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişim alanları açısından yaşanan değişimlere kısaca değinilecektir.

1.1.1.Ergenlik Döneminde Gelişim

Çocukluktan erişkinliğe geçiş olarak ifade edilen ergenlik, hormonal etkiyle ortaya çıkmaktadır. Ergenlik hızlı bir şekilde fiziksel değişimle biyolojik olarak başlamaktadır. Fiziksel değişimler sonucunda çocuk, yetişkin bir bireyin boy, ağırlık ve cinsel özelliklerine ulaşmaktadır (Gander ve Gardiner, 2010). Ergenlikte en net gözlemlenen fiziksel değişim erenlikte başlayan boy uzaması olup, boydaki uzamayı kilo artışı ve vücut şeklinin değişmesi izlemektedir (Bee ve Boyd, 2009; Dolgin, 2014). Ergenlikte yaşanan en belirgin değişim belirtilerinden birinin de cinsel olgunluğun gelişmesi olarak ifade edilmektedir. Ergenlik döneminde cinsel gelişim, birincil ve ikincil cinsel değişiklikler olarak incelenmekte, birincil cinsel değişiklikler üreme organlarındaki değişim ve gelişmeleri içermektedir. İkincil cinsel değişiklikler ise kız ve erkeklere beden yapısındaki değişimler, vücut kıllanması, ses kalınlaşması, göğüs gelişimi, gırtlakta kıkırdaklaşma gibi değişimleri kapsamaktadır (Kulaksızoğlu, 2016). Birincil cinsiyet özellikleri doğumdan itibaren varken, ikincil cinsiyet özellikleri ergenlik döneminde ortaya çıkmaktadır (San Bayhan ve Artan, 2004). Ergenlik dönemindeki önemli fiziksel değişimlerden olan ve üreme olgunluğunun başlangıcına işaret eden cinsiyet özelliklerinin gelişimi, ergenin kendisini toplumsal açıdan çocukluktan farklı olarak bir kız ya da erkek kimliğinde algılamasına neden olmaktadır. Fiziksel görünümün değişmesi, dürtülerin artması, cinsel kimliğin daha fazla hissedilmesi ergenin toplumsal olarak da cinsiyet rollerini kazanmasını sağlamaktadır. Ergenlikte cinsiyete uygun bir biçimde davranma ve toplumsal cinsiyet rollerinin içselleştirilmesiyle cinsel kimlik gelişimi tamamlanmaktadır (Derman, 2008).

Ergenlik döneminde fiziksel, biyolojik ve cinsel değişimlerle paralel olarak bilişsel yeteneklerinde de değişim yaşanmaktadır. Ergenliğin ilk yıllarında başlayan ve Piaget'in bilişsel gelişim dönemlerinin son basamağı olan soyut işlemler dönemidir. Ergenlik döneminin başlangıcından itibaren çocukların düşünme süreçleri değişerek soyut düşünme başlamaktadır (Dolgin, 2014). Ergenlik döneminde görülen hipotetik tümdengelimsel mantığın bir biçiminin de ergen ben merkeziliği olarak adlandırılan düşünce tipi olduğu belirtilmektedir. Ergenler bu dönemde kendileriyle

çok fazla ilgili olup, başkalarının da onların görüntü ve davranışlarıyla aşırı ilgili olduğunu ve sürekli olarak kendilerini izlediğini düşünmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak çoğu zaman bir sahnede olduklarını düşünmekte ve enerjilerinin çoğunu hayali seyircilere gösteri yaparak harcamaktadırlar. Ergen ben merkeziliğinin bir diğer bileşeni de kişisel masal, yani ergenlerin kendi deneyimlerinin eşsiz olduğuna inanmalarıdır. Ergenler duygularının diğer insanlardan daha yoğun, güçlü ve derin olduğunu düşünmektedir. Kişisel masal ergenin kendini eşsiz bulması, yanılmaz, ulaşılmaz ve zarar görmez olarak görmesidir. Ergenlik dönemindeki risk alma davranışı kişisel masal kavramıyla açıklanmaktadır. (Bee ve Boyd, 2009; Dolgin, 2014). Ergenler kendilerinin diğerlerinden önemli ve özel olduğu düşüncesine sahiptir. Bu eğilim bir kişisel söylence ya da doğru olmayan bir öykü içinde gelişir. Ergenlik döneminin sonunda doğru birey, aslında diğerlerinden farklı olmadığını ve düşsel seyircilerin var olmadığını fark etmeye başlamaktadır. Düşsel seyirciler önemini yitirirken, kişisel söylencenin yerini gerçekçi bir benlik kavramı almaktadır (Gander ve Gardiner, 2010).

Ergenlik döneminde birey önemli bir gelişimsel görevle karşılaşmakta, kimliğini ve üstlenmesi gereken rolleri yeniden tanımlamaktadır. Psikososyal gelişim kuramına göre ergenlikte çözülmesi gereken temel çatışma kimlik kazanmaya karşı rol karmaşasıdır. Bir yandan çocukluk özdeşimlerinin ve kendilik algılarının devam etmesi, var olan dengeyi sürdürme çabası diğer yandan toplumsal beklentiler ile karşılaşma ergenin kimliğini yeniden tanımlamasını ve toplum içinde yer edinmesini zorunlu kılmaktadır (Bee ve Boyd, 2009; Atak, 2011). Kimlik kazanma, ergenin “ben kimim” ve “ne olacağım” sorularına kişisel aynılık ve süreklilik duygusu göstererek fazla kuşku ve bocalama yaşamadan cevap bulabilmesi, kimliğini tanımlayarak kabul etmesi durumudur (Derman, 2008). Kimlik ile ilgili sorgulamanın ergenlikte yoğunlaşmasının nedenleri, fiziksel görünüşte oluşan değişiklikler, gelişen ve artan bilişsel kapasite, bu dönemin meslek ve geleceğe yönelik önemli kararlar alma zamanı olmasının etkisi bulunmaktadır. (Atak, 2011). Bu dönemdeki bütünleşmiş ve tutarlı kimlik kazanma yetişkinliğe geçişteki en önemli gelişimsel görevlerden biri olarak görülmektedir. Ergenlik dönemindeki

çocuğun bu evreyi kendilik algısı, ne yapmak ve nasıl biri olmak istediğine ilişkin görüşleri ve uygun cinsel rolü bütünleşmiş ve tutarlı olarak geride bırakması gerekmektedir (Bee ve Boyd, 2009). Ergenin nasıl biri olduğuna ve ne olacağına ilişkin sorgulamalarında karar vermede yaşadığı zorluk onun kimlik karmaşası yaşamasına neden olabilir.

Ergenlik döneminde temel gereksinimlerden biri de özerk bir birey olarak kabul görmektir. Ergenlik döneminde özerkliğin gelişimi öncelikle aile ilişkilerindeki değişimle ilişkilendirilmektedir. Özerklik, ebeveynler ile bağların ve ilişkilerin devam ettiği ancak ergenin yavaş yavaş bireyselleştiği, kendi kararlarını alabildiği ve kendi kendini güdüleyebildiği bir gelişim süreci olarak ifade edilmektedir (Dolgin, 2014). Ergenlik, ergenin bireyselleşme sürecinde kimlik arayışı ve özerklik çabasına paralel olarak bağlanma örüntülerinde ve aile ilişkilerinde değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Ergenlikte ebeveynlerinden ayrışma ve bireyselleşme görülse ebeveynler ile bağlılık, güven ve yakınlık ihtiyacı devam etmektedir (Dolgin,2014). Ergenin temel gelişimsel görevlerini tamamlayabilmesinde ebeveynlerine bağlanma biçimleri ve ebeveynlerin davranış örüntüleri önemlidir. Sosyal öğrenme bakış açısına göre aile üyeleri ile etkileşimler sırasında modelleme ve gözlemsel öğrenme yoluyla kazanılan sosyal beceri ve davranışlar akran ilişkilerine taşınmaktadır (Steinberg, 2001).

Çocuk, ergenlik dönemiyle birlikte ailesinden ayrışmaya ve akranlarıyla daha fazla vakit geçirmeye başlamaktadır. Ergenlik dönemine kadar aileden ihtiyaç duyulan duygusal destek ergenlikle beraber arkadaş gruplarında aranılmaya başlamaktadır. Ergenler, yetişkinlerden çok akranlarını model almakta, akranlarıyla sosyal gruplar oluşturarak ait olma, bağlanma, kabul görme gibi sosyal gereksinimlerini karşılamaktadır. Bu dönemde ergenler üzerinde akran etkisinin aile etkisine kıyasla daha fazla olduğu vurgulanmaktadır (Steinberg, 2007). Kıran Esen'e (2003) göre ise ergenler arkadaşlarının duygularını yetişkinlerden daha fazla anladığına inanmakta ve yaşadıkları sorunlarını akranları ile paylaşarak rahatlamaktadır. Akran ilişkilerinin destekleyici yanlarını vurgulayan çalışmalar incelendiğinde, yakın arkadaşları olan ve arkadaş desteği gören ergenlerin hayatı

anlamli ve yaşamaya değer bulma, insanlar tarafından anlaşıldığını düşünme oranlarının (Özcan Demir ve ark., 2005) yüksek olduğu, akran kabulü ve arkadaş sayısının akademik başarı, yalnızlık ve benlik saygısı ile anlamli olarak ilişkili olduğunu (Kingery ve ark., 2011) görülmektedir. Ergenler akran grubu ile birlikte hareket etme ve benzer davranışlar gösterme eğilimindedir. Bu dönemde ergenler üzerinde aileden daha etkili olan akran grupları, gelişimi destekleyici bir işlev görürken olumsuz akran etkileri saldırganlık, suç eğilim, şiddet ve zorbalık davranışları ile ilişkilendirilmektedir (Totan ve Yöndem, 2007).

1.2.Zorbalık

Zorbalık, kişinin zaman içinde tekrar tekrar, bir veya daha fazla kişinin olumsuz eylemlerine maruz kalması olarak tanımlanmaktadır. Olumsuz eylemler, fiziksel temas, kelimeler ve jestler gibi yollarla gerçekleştirilebilir (Olweus, 1994). Saldırgan davranışın bir türü olarak kabul edilen zorbalığın, bir mağdurun birkaç kez hedeflendiği anlamına gelen tekrarlama ve mağdurun kendini kolayca savunamaması ile ilişkili olan güç dengesizliği kriterleri ile karakterize olduğu belirtilmektedir (Smith ve Ananiadou, 2003). Nansel ve ark. (2001), zorbalığı, bir grup veya birey tarafından, zarar verme amacıyla sergilenen, zaman içinde tekrarlanan ve taraflar arasında güç dengesizliğini içeren saldırgan davranış olarak tanımlamaktadır. Zorbalık, bir grup veya öğrencinin kendinden daha güçsüz olan öğrencileri sürekli ve bilinçli bir şekilde rahatsız etmesi ve mağdurun kendisini savunamayacak durumda olduğu saldırgan bir davranış biçimi olarak ifade edilmektedir (Pişkin, 2002).

Zorbalığın tanımları incelendiğinde zorbalığın saldırganlığın bir türü olduğu ancak yalnızca saldırganlık özelliği taşımadığı aynı zamanda zarar verme amacı taşıması, tekrarlı bir şekilde sergilenmesi ve taraflar arasında güç dengesizliğinin olması özelliklerine vurgu yapılmaktadır (Olweus, 1996; Pişkin, 2002). Zorbalığın ayırt edici özelliklerinin, bilinçli ve kasıtlı olarak yapılması, mağdura fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal olarak zarar verme amacı güdülmesi, belirli bir süre tekrarlanma özelliği olması, mağdurun kendini koruyamayacak ve savunamayacak

durumda olması, zorba veya mağdurların bireysel veya grup olabilmesi, zorbalardan genellikle eylemlerinden haz duyması olarak sıralanmaktadır. Zorbalık tekme atma, çekme, itme gibi fiziksel, alay etme, aşağılama, kızdırma, dalga geçme, küçük düşürücü isim takma gibi sözel, asılsız söylenti ve dedikodu yayma, gruptan dışlama, yalnızlaştırma gibi dolaylı, kişisel eşyaları izinsiz ve zorla almaya çalışma veya bununla tehdit etme, kişisel eşyalara zarar verme gibi davranışsal olarak görülmektedir (Pişkin,2002).

1.2.1.Zorbalık Türleri

Zorbalık davranışı, saldırganlık gibi bir çok farklı biçim ve işlevlerde ortaya çıkmaktadır (Griffin ve Gross, 2004). Zorbalığa ilişkin alan yazında farklı sınıflandırmalara rastlanmaktadır. Olweus (1993), zorbalık davranışını doğrudan ve dolaylı zorbalık olarak ayırarak zorbalığı fiziksel, sözel ve ilişkisel olarak sınıflandırmıştır. Griffin ve Gross (2004), zorbalığın fiziksel saldırganlık veya sözel tehdit gibi doğrudan bir biçimde ya da sosyal dışlama, söylenti yayma gibi dolaylı bir biçimde gerçekleştiğini belirtmektedir. Fiziksel ve sözel zorbalık gözlenebilir özelliklerinden dolayı doğrudan zorbalık olarak nitelendirilmekte iken dedikodu yaymak, dışlamak, arkadaşlığı bitirmekle tehdit etmek gibi doğrudan gözlenemeyen davranışları içeren sosyal dışlama, ilişkisel saldırganlık kavramı ile ilişkilendirilerek dolaylı zorbalık olarak nitelendirilmektedir (Kıpcı, 2004).

Fiziksel zorbalık davranışları; vurma, tokat atma, tükürme, saç çekme, itme, çekme, tekme veya yumruk atma, kişisel bir eşyayı zorla alma veya alma ile tehdit etme gibi davranışları içermektedir. Sözel zorbalık davranışları; alay etme, küçük düşürücü isim takma, dalga geçme, onurunu zedeleme, hakaret etme, tehdit etme, küfür etme gibi davranışları içermektedir. İlişkisel zorbalık ise, akran grubundan dışlama, konuşmama, yardım etmeme, faaliyetlere ve etkinliklere dahil etmeme, görmezden gelme, yalnız bırakma gibi davranışları içermektedir (Çankaya, 2011).

Geleneksel zorbalık davranışlarının gerçekleşmesi için sosyal ve fiziksel bir bağlam gerekirken günümüzde teknolojik gelişmelere paralel olarak İnternet, kişisel bilgisayarlar ve cep telefonları yaygınlığının artması nedeniyle teknoloji, zorbalık davranışlarının gerçekleşebileceği yeni ortamlar sunarak siber zorbalık davranışlarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Patchin ve Hinduja, 2006).

1.3.Ergenlik Döneminde Siber Zorbalık

Günümüzde iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sosyal hayatın bir parçası olarak birçok kolaylık ve yeniliği beraberinde getirmektedir. Ancak getirdiği kolaylık ve yeniliklerin yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojilerinin uygunsuz ve bilinçsiz kullanımı, bireysel ve toplumsal hayata yönelik birçok risk ve tehdit içermektedir. İnternet temelli iletişim teknolojilerinin beraberinde getirdiği tehlikelerden birinin de siber zorbalık olduğu söylenebilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ergenler tarafından denetimsiz ve uygunsuz kullanımı, ergenler arasında yaygın olarak görülen geleneksel zorbalık davranışlarının sanal ortama taşınarak teknoloji aracılığı ile zorbalık davranışları sergileme olarak tanımlanan siber zorbalık kavramının tanımlanmasında belirleyici olmuştur (Ayas ve Horzum, 2010).

1.3.1.Siber Zorbalığın Tanımı ve Kapsamı

Siber zorbalık ile ilgili yapılan ilk tanımlamalar, geleneksel zorbalığın tanımına dayandırılarak, zorbalığın kasıtlı olma, zaman içinde tekrarlama ve mağdur ile zorba arasındaki güç dengesizliğinin bazı temel özelliklerini vurgulamaktadır. Son zamanlarda geleneksel zorbalık ile ilişkili olan bu kriterlerin siber zorbalık için geçerli olup olmadığı araştırmacılar arasında bir tartışma konusu olmuştur (Menesini, 2012). Siber zorbalığı tanımlayan ilk araştırmacılar olarak belirtilen Ybarra ve Mitchel (2004) siber zorbalığı çevrimiçi ortamda başkasına karşı kasıtlı ve açık bir saldırganlık eylemi olarak adlandırmışlardır. Siber zorbalığın ilk tanımlarında kavramsallaştırmanın oldukça dar olduğu, siber zorbalık davranışlarının sınırlı bir

kapsamını açıkladığı ve ilişkisel siber zorbalık türlerinin görmezden gelindiği belirtilmektedir (Willard, 2007). Siber zorbalığa yönelik yapılan ilk incelemeler geleneksel zorbalığın erken dönem çalışmalarına benzer şekilde mağdur aleyhine doğrudan, açık, sınırlı çevrimiçi ortamlarda yapılan saldırılara odaklanma eğilimindedir. Araştırmacılar daha sonraki çalışmalarında mağdurlara karşı dolaylı saldırıları göz önünde bulundurarak ve zorbalığın kullandığı çok çeşitli elektronik ortamlara özellikle dikkat ederek, siber zorbalık kavramlarını büyük ölçüde genişletmiştir (Lerner, 2013).

Patchin ve Hinduja (2006), konuyla ilgili yapılan ilk çalışmalarında siber zorbalığı elektronik metin aracılığı ile yapılan kasıtlı ve tekrarlanan zarar olarak tanımlamıştır. Ancak daha sonra yapılan çalışmalarda elektronik ortamlarda görülen taciz edici davranışların yalnızca metin aracılığı ile olmadığı, metin dışındaki ortamlar, örneğin görüntüler kullanılarak da yapıldığını ifade ederek siber zorbalığı kavramsal bir biçimde “bilgisayarlar, cep telefonları ve diğer elektronik aygıtlar aracılığıyla ortaya çıkan, kasıtlı ve tekrarlanan zarar” olarak tanımlanmaktadır (Patchin ve Hinduja, 2015). Bu tanım geleneksel zorbalığın kasıtlı davranışlar üzerine odaklanan, zaman içinde meydana gelen ve zararlı sonuçlanan unsurlarını içermektedir. Beran ve Li (2005), siber zorbalığı cep telefonları, çağrı cihazları, e-posta, kısa mesaj uygulamaları ve web siteleri gibi çeşitli teknolojik formların bir birey ya da birden fazla bireyin tekrarlı bir şekilde ve kasıtlı olarak zarar vermek amacıyla kullanılması olarak tanımlamaktadır. Willard (2007), siber zorbalığı internet veya diğer dijital teknolojiler aracılığıyla zararlı materyaller göndererek veya diğer sosyal saldırganlık biçimleriyle başkalarına karşı acımasız davranmak olarak ifade etmektedir. Mason (2008), siber zorbalığı “bir birey veya bir grubun, başka bir birey veya grubu kasıtlı ve tekrar eden bir şekilde taciz veya tehdit etmek amacıyla iletişim teknolojilerini rahatsız edici metin, görüntü gönderme veya yayınlama yoluyla bilinçli olarak kullanması” şeklinde tanımlamıştır. Smith ve ark. (2008), siber zorbalığı, bir grup ya da bireyin elektronik iletişim biçimlerini kullanarak saldırgan ve kasıtlı bir eylemi, zaman içinde defalarca, kendisini savunamayan mağdurlara karşı sergilemesi olarak tanımlamakta ve geleneksel zorbalığın tekrarlama, niyet ve güç dengesizliği unsurlarına vurgu yapmaktadır. Siber zorbalık,

İnternet temelli uygulamaların bir kişiyi aşağılamak, incitmek, utandırmak ve korkutmak amacıyla sistematik olarak kullanılmasıdır ve çevrimdışı zorbalığa benzer şekilde tekrarlanan eylemler ve psikolojik şiddet içermektedir (Valkenburg ve Peter, 2011). Siber zorbalık ile, e-posta, anlık mesajlaşma, sosyal medya, sohbet odası, web sitesi, çevrimiçi bir oyunda veya bir cep telefonuna gönderilen kısa mesajla zorbalık kast edilmektedir. Örneğin, bir e-posta ile başka birine aşağılayıcı mesajlar gönderen veya sosyal medya yoluyla o kişi hakkında olumsuz yorumlar veya bilgiler yayınlayan biri siber zorbalığa neden olmaktadır (Whittaker ve Kowalski, 2015).

Siber zorbalık, alan yazında geleneksel zorbalıkla farklı bağlamlarda gerçekleşen benzer eylemler olup olmadığına yönelik tanımsal açıdan tartışılmaktadır (Menesini, 2012). Olweus (2012), siber zorbalığın geleneksel zorbalığın bir türü olduğunu ifade ederken, Smith (2012), ise siber zorbalığın geleneksel zorbalıktan farklı olduğunu ve ayırt edici özelliklerin göz ardı edildiğini savunmaktadır. Olweus (2012), siber zorbalığın geleneksel zorbalığın bir alt türü olarak tanımlanmasını, yaygınlığının ve etkilerinin geleneksel zorbalıktan bağımsız olarak incelenmemesi gerektiğini savunmaktadır. Aynı zamanda Olweus (2012), siber zorbalığın, bir zorbalık türü olması nedeniyle olumsuz etkiye neden olduğunu savunmakta ve bir çocuğun ya da ergenin hem geleneksel hem de siber mağduriyet yaşaması durumunda siber zorbalığın olumsuz etkisinin geleneksel zorbalığa göre göz ardı edilebileceğini belirtmektedir. Sonuç olarak, Olweus (2012), siber zorbalığın yüz yüze zorbalığın bir türü olduğunu savunmakta, siber zorbalık durumunda, zorbalık davranışının elektronik cihazlar aracılığıyla gerçekleştiğini belirtmekte ve siber zorbalığın herhangi bir tanımının, akranlar arasındaki yüz yüze zorbalığın, niyet, tekrarlama ve güç dengesizliği ilkelerine ilişkin tanımlarına dayanması gerektiğini vurgulamaktadır. Menesini (2012), siber zorbalığın, zorbalığın genel tanımını altında ele alınmasını gerektiğini, genellikle geleneksel zorbalığın bağlamları ile ilişkili olduğunu ancak geniş kapsamlı yapılan genel tanımın sorunlu olabileceğini ve siber bağlamın özgüllüğünü ihmal edilebileceğini ifade etmektedir. Benzer şekilde, Dooley ve ark. (2009), siber zorbalığı oluşturan davranışların inceliklerini tam olarak araştırmak için, siber zorbalığı yüz yüze zorbalıktan ayrı olarak kavramsallaştırmanın önemli olduğunu ileri sürmektedir.

Smith (2012), belli noktalarda Olweus'u (2012), eleştirmekle birlikte, siber zorbalığın geleneksel zorbalığa kıyasla daha az sıklıkta görüldüğü, siber zorbalığa dahil olan bireylerin geleneksel zorbalığa da dahil olduğu ve siber zorbalığın son yıllarda arttığına dair çok fazla bulgunun olmadığı noktalarında Olweus'a (2012) katılmakta ancak 2000-2005 yılları arasında özellikle Batı ülkelerinde cep telefonu ve İnternet kullanımının ergenler arasında yaygınlaşmasıyla arttığının açık olduğunu belirtmektedir. Smith (2012), siber zorbalığı geleneksel zorbalıktan ayırt eden özellikleri vurgulamaktadır. Siber zorbalığın teknolojik becerilere bağlı olduğunu, yüz yüze olmaktan çok dolaylı ve anonim olduğunu, zorbanın davranışının mağdur üzerindeki etkisini göremediğini belirtmektedir. Aynı zamanda geleneksel zorbalıktaki seyirciler olan küçük gruplarla karşılaştırıldığında siber zorbalığın daha geniş kitlelere ulaşabildiğini ve seyirci sayısının çok daha fazla olma potansiyelinde olduğunu ifade etmektedir. Siber zorbalıkta mağdurun cep telefonu ve bilgisayarına gelen mesajlardan dolayı zorbalıktan kaçmasının zor olacağını, zorbanın geleneksel zorbalıkta tanıkların önünde güç göstererek elde ettiği statüyü siber zorbalıkta bulamayacağını belirtmektedir.

Tanımlamalar ve belirleyici kriterler açısından alan yazında devam eden tartışma, geleneksel ve siber zorbalık arasında ortak bir teorik zemin olduğunu göstermektedir. Siber zorbalığın doğasını anlamak ve siber zorbalığın yeni bir tür geleneksel zorbalık mı ya da geleneksel zorbalıktan farklı bir zorbalık mı olduğuna karar vermek için, geleneksel zorbalık kriterleri, siber zorbalık bağlamında tartışılmaktadır (Topçu, 2014).

Tekrarlama: Zorbalık eyleminin mağdur için birden fazla kez gerçekleşmesi olan tekrarlama kriteri olarak belirtilmektedir. Çevrim içi davranışlar söz konusu olduğunda da tekrarlama unsurunun önemi vurgulanmaktadır (Patchin ve Hinduja, 2015). Bu ögenin varlığı olmadan davranış, geleneksel anlamda sadece yüz yüze şaka ya da alay, sanal ortamda ise siber şaka ya da eğlence olarak tanımlanabilir. Zorbalık davranışlarında tekrarlama unsurunun şaka ya da alay ile kasıtlı davranış arasında ayırım yapılmasına izin veren önemli bir kriter olduğu belirtilmektedir. Tekrarın varlığı sistematik davranışı göstermektedir. Sanal ortamın doğası tekrarlama

kriterinin karşılanma biçimini değiştirmektedir (Langos, 2012). Çevrimiçi materyallerin tekrar tekrar görüntülenme, kaydedilme, iletilebilme ve yeniden yayınlanabilme gibi özelliklerinden dolayı siber zorbalık eylemlerinde geleneksel zorbalıktan farklı olarak eylemin bir kez gerçekleşmesi tekrarlama unsurunu karşılayabilmektedir. Bir fotoğrafın veya videonun paylaşılması, bir blogda veya web sitesinde yazılan yorumlar ve yazılar, gönderilen bir e-posta veya kısa mesaj gibi siber bir eylem, sanal ortamların doğası gereği sonsuza kadar internet ortamında kalma, arşivlenme, başkasına iletilebilme veya internete her erişim sağlandığında tekrar görüntülenebilme özelliğine sahiptir. Dolayısıyla mağdur siber zorbalığa sürekli maruz kalarak eylemi zaman içinde tekrar gerçekleşmiş gibi yaşayabilmektedir (Langos, 2012; Topçu, 2014; Patchin ve Hinduja, 2015).

Güç Dengesizliği: Zorbalık davranışlarında başka bir kriter güç dengesizliğidir. Fiziksel dünyada güç dengesizliğinin kaynakları, zorba ve mağdurların fiziksel görünüm (yaş, cinsiyet, boy ve kilo), popülerlik düzeyi ve sosyoekonomik düzeyindeki tutarsızlık olarak ifade edilmektedir (Topçu, 2014). Siber zorbalıktaki mağdur ve zorba arasındaki güç dengesizliğinin doğasının yüz yüze zorbalıktan farklı olduğu belirtilmektedir (Betts, 2016). Sanal ortamda zorba ve mağdur arasında fiziksel karşılaşma mümkün olmadığından Langos (2012), siber zorbalıkta güç dengesizliğini; gönderilen çevrimiçi materyalin kime, ne zaman ve ne sıklıkta gönderileceğine karar verme, seyirci sayısını belirleme, teknoloji konusunda bilgi olma ve anonimlik olarak sıralamıştır. Bazı araştırmacılar siber zorbalıkta güç dengesizliğinin var olmadığını, güç dengesizliği ve statünün teknoloji tarafından etkisiz hale getirildiğini ifade etmektedir (Lapidot-Lefler ve Dolev-Cohen, 2015). Pearce ve ark. (2011), güç dengesizliğinin siber zorbalığın doğasında bulunduğunu, çünkü mağdurların bilinmeyen bir suçluya karşı kolayca kendini savunamayacağını veya misilleme yapamayacağını iddia etmektedir. Siber zorbalık davranışlarında, zorbaların gücü, mağdurlar üzerindeki fiziksel avantajlarından değil, teknolojiyi kullanma konusundaki yetkinliklerinden ve kimliklerini internette saklama yeteneklerinden gelmektedir (Arıca ve ark., 2008).

İncitme Niyeti: Bir davranışın zorbalık olarak nitelendirilebilmesi için söz konusu eylemin kasıtlı olarak zarar vermek için yapılması gerekmektedir. Yüz yüze yapılan zorbalık tanımları, eylemin mağdura zarar vermeyi amaçlaması gerekliliğini içermektedir. Niyet, siber zorbalığı diğer çevrimiçi rahatsız edici davranışlardan ayıran temel bir unsurdur. Siber zorbalığın tanımının diğer yönlerinde olduğu gibi, niyetin rolü siber zorbalık bağlamında belirsizdir (Patchin ve Hinduja, 2015; Betts, 2016). Şaka ve eğlencenin siber zorbalığın en sık ve en popüler bildirilen güdülerinden olması, siber zorbalık eylemlerinde niyetin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (Türkileri İnelöz ve Uçanok, 2013). Siber zorbalık eylemlerinde zarar verme ölçütüne yönelik niyeti anlamak için mağdurun söz konusu eyleme yönelik algısını incelemek bilgi verici olabilmektedir (Topçu, 2014). Bu nedenle mağdurun siber zorbalığı nasıl algıladığını incelemek, siber zorbalığın zarar verme niyetine karar vermek için olası bir yöntem olarak önerilmektedir (Langos, 2012; Naruskov ve ark., 2012). Ancak Patchin ve Hinduja (2015), mağdurun bakış açısından niyetin belirlenmesinin zor olacağını, çünkü başkaları tarafından zarar gören bir çocuğun bu davranışın kasıtlı olarak yapıldığını düşünmesinin olası olduğunu belirtmektedir. Niyeti belirlemenin bir yolunun zorbanın incitici davranışlarını gözlemlemek olduğu, davranışın zarar verici olduğunu farkına varıldıktan sonra yapılmaya devam edilmesi durumunda zorbanın zarar vermeyi amaçladığının açık olduğu ifade edilmektedir (Patchin ve Hinduja, 2015).

Sanal dünyanın ayırt edici özelliklerinin bir sonucu olarak siber zorbalığa ilişkin, mevcut geleneksel zorbalık kriterlerine ek olarak iki kriter daha belirlenmiştir (Nocentini ve ark., 2010).

Anonimlik (Anonymity): Siber zorbalık davranışlarında anonim olmanın zorbalara bir avantaj sağladığı düşünülmekte, çünkü sanal dünyadaki anonimlik zorbalara kimliklerini gizlemede yardım ederek kimliğe bürünmeyi kolaylaştırmakta, böylece mağdurları belirsiz ve tehdit edici bir duruma sokmaktadır (Menesini ve ark., 2012). Yüz yüze yapılan zorbalık olaylarının çoğunda doğrudan mağdur, zorbanın kimliğini tespit edebilmektedir. Bununla birlikte, siber zorbalıkta, zorbanın gerçek kimliğinin doğru bir şekilde belirlenmesi daha zor olabilir. Dijital teknoloji bireylerin

anonim hissetmelerini sağlamakta, çünkü gerçek kimliklerini gizleyebilmekte veya manipüle edebilmektedirler. Sonuç olarak, bu algılanan anonimlik duygusunun, internetin siber zorbalık yapan zorbalara hareket etme özgürlüğü sağladığı belirtilmektedir (Hinduja ve Patchin, 2008). Sanal dünyaya özgü bir özellik olan anonimlik zorbalının gerçek kimliğini gizleyerek mağdur üzerinde daha fazla güç elde etmesini sağlayabilir. Teknolojinin sağladığı anonimlik, zorbalının görünmez olduklarına ilişkin algılarının oluşmasına ve siber zorbalık davranışlarını sürdürme eğiliminde olmalarına neden olmaktadır (Slonje ve Smith, 2008). Aynı zamanda zorbanın kimliğinin bilinmemesi mağdurun deneyimlediği korku ve belirsizlik düzeyini arttırabilir. Bireyler gerçek kimliklerini gizleyebildikleri için, başkaları tarafından yargılanma olasılığının daha düşük olduğunu hissederler ve bu nedenle, sosyal ortamda başkaları tarafından olumsuz algılanacağını bildikleri eylemlere sanal ortamda katılma konusunda motive olabilirler (Betts, 2016).

Açıklık (Publicity): Siber zorbalık davranışlarında açıklık kriteri, iki taraf arasındaki özel iletişim ve etkileşimin aksine geniş bir kitlenin dahil olduğu eylemleri belirtmektedir (Nocentini ve ark., 2010). Geleneksel zorbalık için zorbalık eylemlerinin bir seyirci önünde sergilenmesi önemlidir ve bu durum zorbalığın güç ve popülerite olarak algılanmasının bir göstergesidir (Sticca ve Perren, 2013). Geleneksel zorbalık davranışları, olayın meydana geldiği çevrede bulunan bireyler tarafından tanık olunmasına veya görülmesine rağmen, siber zorbalık davranışları internet ortamının özelliklerinden dolayı çok sayıda insan tarafından öğrenilebilir. Geleneksel zorbalıkta mağdurun olayın meydana geldiği alandan uzaklaşarak zorbalığın etkilerinden kurtulma imkanı olmasına rağmen, siber zorbalıkta mağdurun olayın etkisinden kurtulacak bir çevre bulmaları zor olmakta çünkü paylaşılan içeriğin sanal ortamın doğası gereği birçok insan tarafından görüntülenme potansiyeli bulunmaktadır (Ayas ve Horzum, 2010). Örneğin, büyük bir kitleye gönderilen kısa mesaj ve görüntülü mesajlar, halka açık bir forum veya sosyal medyada paylaşılan içerikler, görüntüler çok sayıda kişi tarafından görüntülenebilmekte ve büyük kitlelere ulaşabilmektedir. Ergenlerin herkese açık çevrimiçi platformlarda sergilenen siber zorbalık eylemlerini en şiddetli siber zorbalık türü olarak gördükleri belirtilmektedir (Solanje ve Smith, 2008).

1.3.2.Siber Zorbalığın Türleri

Siber zorbalık davranışları ile ilgili alan yazında birbirinden farklı sınıflandırmalara rastlanmaktadır. Bazı araştırmacılar siber zorbalık davranışlarını, sergilendiği teknolojik ortam göre telefon veya bilgisayar ile siber zorbalık (Smith ve ark., 2008), yeni bir bağlamda geleneksel zorbalık, ilişkisel siber zorbalık ve teknik olarak karmaşık siber zorbalık (Schultze-Krumbholz ve Scheithauer, 2009) olarak sınıflandırmaktadır. Willard (2007), siber zorbalığı davranışlar üzerinden sınıflandırarak sekiz kategoriye ayırmaktadır:

- **Parlama (Flaming):** Çevrimiçi ortamlarda kızgın, kırıcı ve kaba bir dille tehdit içeren elektronik mesajlar gönderilmesidir.
- **Taciz (Harassment):** Belirli bir kişi ya da gruba yönelik sürekli olarak saldırgan ve hakaret edici mesajlar gönderilmesidir. Tacizin, parlama türündeki davranışlardan farkı daha uzun sürekliliği, mağduru tek taraflı bir şekilde incitme amacı güderek tekrarlayan şekilde gerçekleşmesidir (Baştürk Akça ve Sayımer, 2017).
- **İftira/Karalama (Denigration):** Çevrim içi ortamlarda bir kişi hakkına dedikodu, söylenti ve gerçek olmayan haberler yayılması yoluyla kişinin itibarına, saygınlığına ve arkadaş ilişkilerine zarar verilmesidir.
- **Kimliğe Bürünme/Taklit Etme (Impersonation):** Çevrimiçi ortamlarda bir kişinin kimliğine bürünerek veya başka biri gibi davranarak o kişiyi kötü gösterecek, tehlikeye sokacak veya arkadaş ilişkilerine ve itibarına zarar verecek şekilde paylaşımlar yapılmasıdır.
- **İfşa Etme (Outing):** Bir kişiye ait utanç verici resimlerin, görüntülerin, sırların ve bilgilerin izinsiz olarak çevrimiçi ortamlarda herkese açık şekilde yayınlanması veya başkaları ile paylaşılmasıdır.
- **Düzenbazlık (Trickery):** Bir kişiye ait sırları ve utanç verici bilgilerin açığa çıkarılması ve çevrimiçi olarak paylaşılmasıdır.
- **Dışlama (Exclusion):** Çevrimiçi ortamlarda oluşturulan gruplarda kasıtlı olarak ve acımasız bir şekilde bir kişinin gruba dahil edilmeyerek dışlanmasıdır.

• **Siber Taciz:** Bir kişiye aşağılayıcı, tehdit içeren ve ciddi bir biçimde korku yaratan mesajların yoğun bir şekilde gönderilmesidir.

Willard (2007) tarafından yapılan sınıflandırma Kowalski ve ark. (2012), tarafından “happy slaping” ve “sexting” eklenerek genişletilmiştir. Çevrimiçi uygunsuz fotoğraf paylaşımı (Sexting), bireyin izni olmadan cinsel içerikli fotoğraflarının cep telefonu ve internet aracılığıyla sanal ortamda paylaşılması veya bir kişiye cinsel içerikli fotoğraflar göndermeyi içermektedir. Bir kişinin yüzüne hızla vurup bunu kameraya çekme (Happy slapping), bir grubun veya bir kişinin başka birine fiziksel olarak saldırısının elektronik araçlar aracılığı ile kaydedilip daha sonra bu görüntülerin herkese açık çevrimiçi ortamlarda paylaşılması veya başkalarına gönderilmesidir (Kowalski ve ark., 2012).

Geleneksel zorbalığa benzer şekilde siber zorbalığın da doğrudan ve dolaylı olmak üzere sınıflandırıldığı görülmektedir. Doğrudan siber zorbalık; fiziksel (kasıtlı olarak virüs içeren belge gönderme), sözel (internet ve cep telefonu aracılığı ile tehdit ve hakaret etme), sözsüz (uygunsuz resim göndererek tehdit ve rahatsız etme), sosyal (online oluşturulan gruplardan dışlama) davranışları içermektedir. Dolaylı siber zorbalık; özel bilgi, sır veya görüntülerin ifşa edilmesi, çevrimiçi ortamlarda, sosyal medya gruplarında dedikodu çıkarma, iftira atma, söylenti yayma, web sitelerinde bir kişiyi küçük düşürücü, itibarını ve saygınlığını zedeleyici kampanyalara katılmak ve oy kullanmak, başka biri gibi davranarak bir kişiyi kandırmak olarak ele alınmaktadır (Vandebosch ve Van Cleemput, 2008).

1.3.3.Siber Zorbalık ile İlgili Kuramlar ve Modeller

Siber zorbalık davranışlarının temelinde yer alan nedenlerin incelenmesi, koruyucu ve risk faktörlerinin belirlenmesine yönelik olarak siber zorbalık, bazı araştırmacılar tarafından kuram ve teoriler çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda genel olarak geleneksel zorbalık davranışlarının ve saldırganlığın açıklanmasında kullanılan kuram ve teorilerin siber zorbalığa uyarlandığı görülmekle

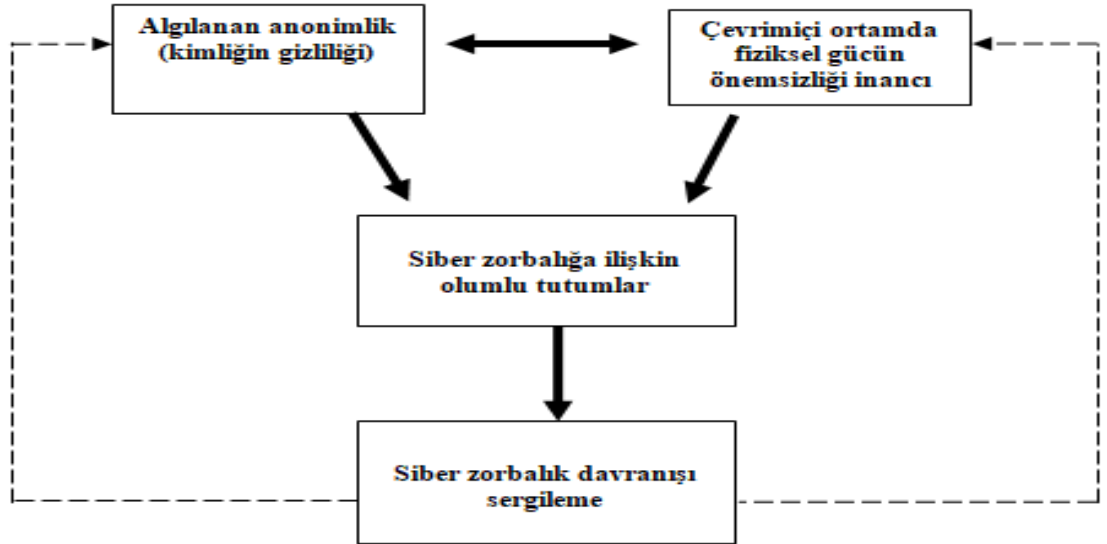
birlikte siber zorbalık bağlamına özgü modelin geliştirildiği de görülmektedir. Bu bölümde siber zorbalığın açıklanmasında kullanılan kuram ve modellere yer verilmiştir.

Sosyal-Ekolojik Kuram: Ekolojik kuram, hem doğrudan hem de dolaylı faktörlerin insan davranışı üzerindeki potansiyel etkisini göstermek için bir dizi örtüşen sistem ortaya koymaktadır. Araştırmalar, bu düzeylerin her birindeki risk ve koruyucu faktörlerin zorbalık davranışlarına katılım olasılığını etkilediğini göstermiştir (Espelage, 2014). Cross ve ark. (2015), siber zorbalık davranışları için risk ve koruyucu faktörleri Sosyal Ekolojik Yaklaşım temelinde incelemiş ergenlerin gelişimi özellikle ekolojik sistemler açısından incelendiğinde teknoloji ile etkileşimlerinin göz ardı edilemeyeceğini vurgulamıştır. Bireylerin mikro sisteminde yer alan aile, akran ve okul ile ergenin çevrimiçi ortamı arasında karşılıklı ve artan etkileşimlerin olduğu ifade edilmektedir. Ergenlerin zaman geçirdiği çevrimiçi bağlamlar ve kişiler, gizliliklerini nasıl yönettikleri, teknolojik becerileri ve öz düzenlemeleri, kullandıkları, paylaştıkları ve yükledikleri içerikler açısından teknolojiye erişimleri ekolojik sisteme dahil edilmiştir. Mikrosistem düzeyinde ele alınan yaş, cinsiyet, kültür, etnik köken sosyoekonomik durum gibi bireysel özellikler siber zorbalıkla değişen düzeylerde ilişkilendirilmektedir. Mikrosistem düzeyinde empati becerisi, yüksek düzeyde ahlaki ayrılma, zorbalığa karşı tutumlar, zayıf ilişkilendirme ve problem çözme becerisi, geleneksel zorbalık yapma ve geleneksel zorbalığa maruz kalma gibi bireysel etkenlerin siber zorbalıkla ilişkili olduğu belirtilmektedir. Aile ilişkileri açısından ebeveynlerin çocuklarının teknoloji kullanımını denetlemesi, teknolojiye yönelik bilgi düzeyi ve farkındalığı, ebeveynler ile sorunlu ilişkiler, aile dinamikleri, ebeveyn tutumları siber zorbalığın yordayıcısı olarak ifade edilmektedir. Akran düzeyinde, siber zorbalığı destekleyen veya zorbalık yapan akranlar, akranlar arasındaki sosyal normlar ve beklentiler, diğer problemlerle davranışlarda bulunmanın (alkol alma, sigara içme, madde kullanımı vb.) siber zorbalığın bir yordayıcısı olduğu belirtilmektedir. Teknolojiye erişim, teknolojinin sık kullanımı ve bağımlılık, çevrimiçi ortamlarda iletişim kurarken sansürün az olması ve yüksek beklentilerin çevrimiçi düzeyde siber zorbalığı yordayan etkenler olarak belirlenmiştir. Toplumsal düzeyde etkiler ise ilkokuldan

ortaokula geçiş, siber zorbalıkla ilgili düzenleyici yasalar hakkında bilgi sahibi olma ve farkındalık düzeyi olarak ifade edilmektedir (Cross ve ark.,2015).

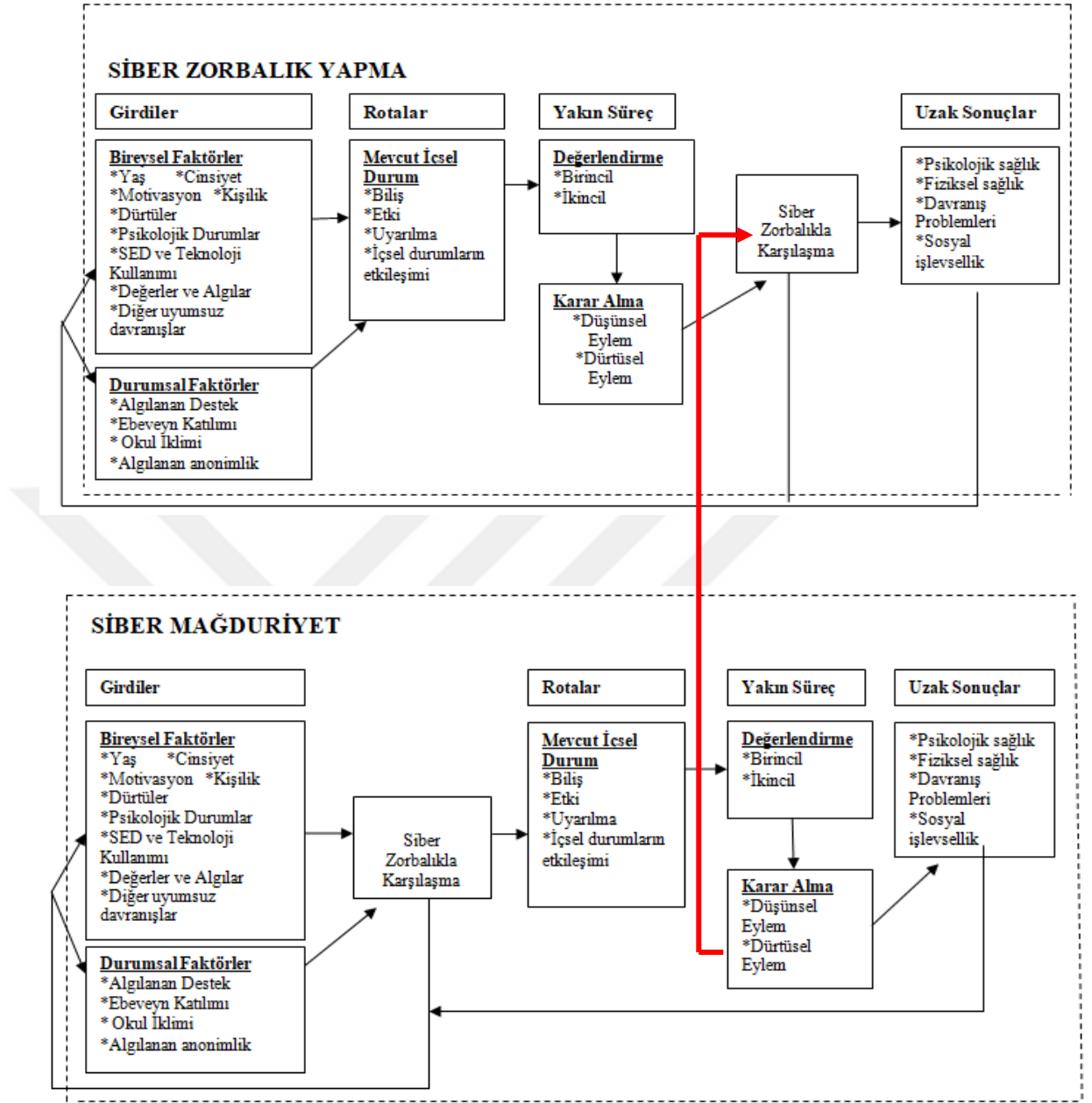
Barlett ve Gentile Siber Zorbalık Modeli: Barlett ve Gentile Siber Zorbalık Modeli siber zorbalıkla ilişkili psikolojik süreçleri açıklayan, öğrenmeye dayalı bir modeldir. Modelin siber zorbalığa özgü hazırlanan ve siber zorbalığı geleneksel zorbalıktan net bir şekilde ayıran yayınlanmış tek teori olduğu iddia edilmektedir. Bu şekilde siber zorbalığın geleneksel zorbalıktan farklılıklarını vurgulamanın, nleme ve müdahale programlarının içeriklerinin siber zorbalığın yaygınlığını azaltmayı amaçlayacak şekilde düzenlemesine olanak tanıdığı belirtilmektedir. Siber zorbalığı yordayan geçerli bir modelin, siber zorbalık ve geleneksel zorbalık arasındaki yüksek derecedeki örtüşme yerine farklılıklara odaklanması gerektiği vurgulanmaktadır. Modelin güçlü yanının, diğer kuram ve modellerin aksine siber zorbalığın bağlamı olan evrimii ortama özgü olarak geliştirilmesi olduğu ifade edilmektedir. Barlett ve Gentile Siber Zorbalık Modeli, sosyal bilişsel öğrenme teorisini temel alan Genel Saldırganlık Kuramı ve Genel ğrenme Modelinden esinlenmiştir. Barlett ve Gentile Siber Zorbalık Modeli'nin ilk öğrenme önermesi, birey teknoloji aracılığı ile başkalarına saldırgan davranışlar sergilediğinde; zorbanın mağdur tarafından anonim algılanması, zorba ve mağdur arasında fiziksel gücün bir öneminin olmaması, siber zorbalığın mağdur olan bireyde herhangi fiziksel bir etki ve iz bırakmaması, zorbanın sergilediği davranışının mağdur üzerindeki olumsuz sonuçları ve etkisini doğrudan gözlemleyememesi, mağdurun ebeveynleri veya yetkili kişilerce zorbanın belirlenememesi böylece cezalandırılmayacak olması gibi sonuçları öğrenmektedir. Her bir siber zorbalık davranışı bu sonuçların ielleştirildiği sürekli öğrenme denemeleri olarak hizmet etmektedir. Siber zorbalık davranışını birkaç kez sergileme deneyiminden sonra saldırgan davranış otomatik hale gelmekte ve gelecekte bu saldırgan davranışın tekrarlanmasına neden olmaktadır. Modelin ikinci önermesi ise davranışın öğrenilmiş sonuçlarının ielleştirilerek otomatik hale gelmesi ve kolayca tekrarlanmasının davranışa karşı olumlu tutumların gelişmesine neden olmasıdır. Modelin bu önermesi için önemli olan, algılanan anonimlik ve evrimii ortamda fiziksel gücün önemsizliği inancı ile siber zorbalık tutumları ve siber zorbalık yapma arasındaki ilişkidir. Modelin nc önermesinde siber zorbalığa karşı tutumlarının

bireyin kişiliği ile bütünleşmesinden sonra, tutumların davranışları yordadığı kuramsal çerçeveler vurgulanarak siber zorbalığa karşı tutumun gelecekteki siber zorbalık davranışlarını öngöreceği ifade edilmektedir. Siber zorbalığa karşı olumlu tutumların siber zorbalık sergileme ile ilişkili olduğunu vurgulanmaktadır. Sonuç olarak üç aşama haline açıklanan Barlett ve Gentile Siber Zorbalık Modelinde çevrimiçi ortamda kimliğini gizleme ve fiziksel güce gereksinim duyulmaması siber zorbalığa karşı olumlu tutumlar geliştirilmesine, siber zorbalığa karşı olumlu tutumlar ise siber zorbalık davranışlarının sergilenmesine neden olduğu ileri sürülmektedir (Barlett, 2017).

Şekil 1.1. Barlett ve Gentile Siber Zorbalık Modeli (Tek yönlü oklar zamana bağlı nedensel ilişkiyi, çift yönlü oklar korelasyonel ilişkiyi, kesik çizgiler ise geri besleme döngüsünü temsil etmektedir.) (Barlett,2017).

Genel Saldırganlık Modeli: Genel Saldırganlık Modeli, ilk olarak saldırganlığa yönelik kişisel ve durumsal süreçleri açıklamak için Anderson ve Bushman (2002) tarafından geliştirilmiş, sosyal öğrenme, sosyal bilgi işleme, sosyal bilişsel teorileri bütünleştirerek saldırganlığa özgü kapsamlı ve bütüncül bir teorik çerçeve sunmaktadır. Kowalski ve ark. (2014), tarafından siber zorbalık ve siber mağduriyet Genel Saldırganlık Modeline dayandırılarak açıklanmıştır.

Şekil 1.2. Genel Saldırganlık Modelinin Siber Zorbalık ile Karşılaştırılması. SED= Sosyoekonomik durum (Kowlaski ve ark., 2014).

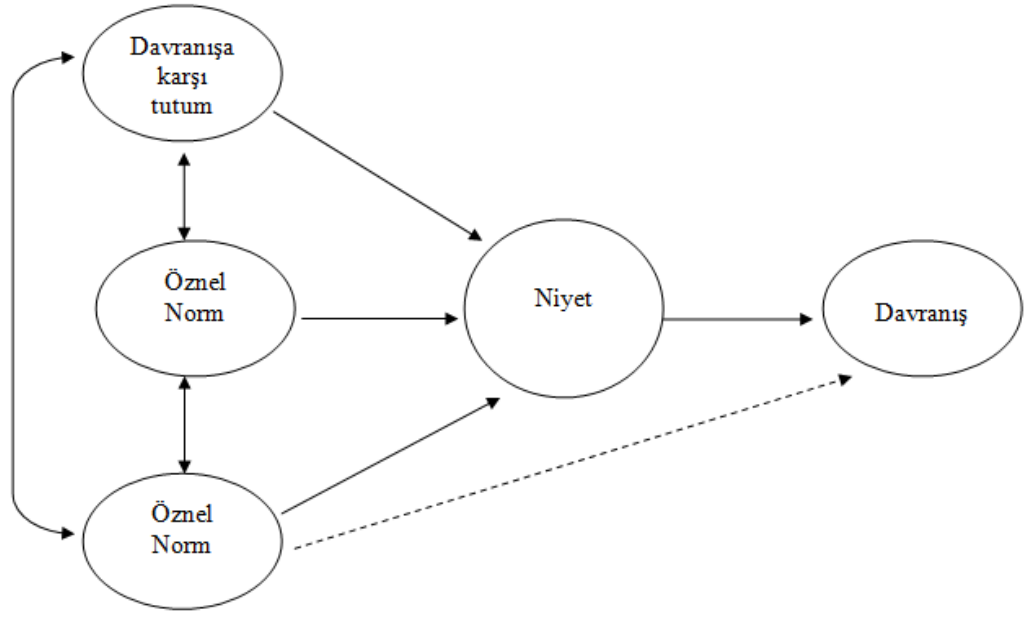
Modelde bir bireyin siber zorbalık yapması kişisel ve durumsal faktörlerle başlamaktadır. Kişisel faktörler bireyle ilgili bireysel özellikleri (yaş, cinsiyet, kişilik özellikleri, değerler ve algılar, sosyo ekonomik düzey, internet kullanımı vb.) durumsal faktörler ise bireyin içinde bulunduğu durumu ve çevresel özellikleri (algılanan destek, okul iklimi, ebeveyn katılımı, algılanan anonimlik vb.) ifade etmektedir. Bireysel ve durumsal faktörlerin her biri, bireyin algı, etkilenme ve

saldırgan davranışa yatkınlık yaratan uyarılma düzeyini etkilemektedir. Modelde siber zorbalık ve siber mağduriyete yol açan kişisel faktörler açıklanmıştır. Kişisel faktörlerden cinsiyet ve yaş siber zorbalık ve mağduriyetle ilişkili bulunurken, siber zorbalık davranışı sergilemede intikam almak istemek, eğlenmek, teknolojik becerilerini ve güçlerini ortaya koymak, daha önce siber zorbalık veya geleneksel zorbalık yapmak ve siber zorbalık veya geleneksel zorbalık mağduru olmak gibi güdülerin neden olduğu belirtilmektedir. Kişilik özelliklerinden empati eksikliği ve narsisizmin siber zorbalık yapmayı yordadığı, sosyal zeka, hiperaktivite ve dikkat eksikliğinin ise siber mağduriyeti yordadığı ifade edilmektedir. Depresyon ve kaygı gibi psikolojik sorunların siber zorbalık yapmayı yordayabileceği gibi siber zorbalık yapmanın bir sonucu da olabileceği ifade edilmektedir. Sosyoekonomik düzey ve siber zorbalık yapma arasında bir ilişki olduğu belirtilirken, bunun nedeni sosyoekonomik düzey yükseldikçe bilişim ve iletişim teknolojilerine erişim olanağının artması olarak açıklanmaktadır. Siber zorbalık, değerler ve algılar açısından ele alındığında ahlaki onay ve ahlaki ayrılmanın siber zorbalıkla ilişkili olduğu belirtilmektedir (Kowalski, ve ark.,2014).

Modelde yer alan çevresel ve durumsal faktörler incelendiğinde algılanan akran ve aile desteği, ebeveyn tutumları ve algılanan okul ikliminin siber zorbalık ve siber mağduriyet açısından koruyucu bir etken olduğu açıklanmaktadır. Ayrıca internet ortamının kimliği gizleme olanağı sunması ve zorbalardan tarafından algılanan anonimliğin siber zorbalık yapma ile ilişkili olan durumsal faktörlerden olduğu belirtilmektedir. Modelde yer alan kişisel değişkenler sabit kalırken, çevresel ve durumsal değişkenler bireyin ortamı değiştiğinde değişebilmektedir. Kişisel ve durumsal faktörler bireyin mevcut iç durumunu bilişsel, duygusal ve uyarılma boyutunda etkileyebilir. Bu durum modelde siber zorbalık yapma için geçerlidir. Siber zorbalığa maruz kalmada bireyin mevcut içsel durumu siber zorbalığa uğradıktan sonra etkilenmektedir. Çünkü hem kişisel hem de durumsal faktörler bireyin mağduriyete yatkınlığını arttırabilirken, siber zorbalık olayı gerçekleşene kadar siber mağdurların içsel durumları etkilenmemektedir (Kowalski ve ark., 2014).

Genel Saldırganlık Modelinde siber zorbalık yapma ve siber mağduriyet durumunda birey kişisel ve durumsal girdileri ve içsel durumları dikkate aldıktan sonra değerlendirme ve karar verme süreçlerine girer. Modelin bu aşaması Şekil.2'de yakın süreçler olarak belirtilmektedir. Bu aşamada bireyin mevcut içsel durumunun etkilenmesiyle değerlendirme ve karar verme süreci başlamaktadır. Yakın süreçler, davranışsal kararları etkileyen hem otomatik hem de kontrollü değerlendirme ve karar verme süreçlerinden oluşmaktadır. Birincil değerlendirmede birey durumu hızlı bir şekilde değerlendirmekte ve dürtüsel eyleme geçmektedir. Bir diğer seçenek ise birey hızlı ve ani bir karar vermeyerek düşünsel bir eylem gerçekleştirebilir. Modelin uzak sonuçlar olarak belirtilen aşaması ise siber zorbalığın bireyler üzerindeki uzun vadeli sonuçlarına yöneliktir. Geleneksel zorbalık ve siber zorbalık deneyimleri, psikolojik ve fiziksel sağlık, sosyal işlevsellik ve davranış bakımından mağdurlar ve zorbalılar için bazı olumsuz sonuçlarla ilişkilidir. Genel Saldırganlık Modeli bireylerin siber zorbalık sonucu yaşadığı olumsuz durumların kişisel ve durumsal etkenleri oluşturarak siber zorbalık davranışları ile zorba veya mağdur olarak tekrar karşılaşmasını etkilediğini belirtir. Bu yönüyle Genel Saldırganlık Modelinin döngüsel bir model olduğunu ifade edilmektedir. Başka bir deyişle siber zorbalık sonucu yaşanan olumsuz sonuçlar da siber zorbalık davranışlarına neden olmaktadır (Kowalski ve ark., 2014).

Planlanmış Davranış Teorisi: Planlanmış Davranış Teorisi, gerekçeli eylem teorisinin bir uzantısı olarak, bireylerin belirli davranışlara katılımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla Ajzen (1991) tarafından geliştirilmiş, Heirman ve Walrave (2012) tarafından ergenlik döneminde siber zorbalık davranışlarını Planlanmış Davranış Teorisi temelinde incelenmiştir.

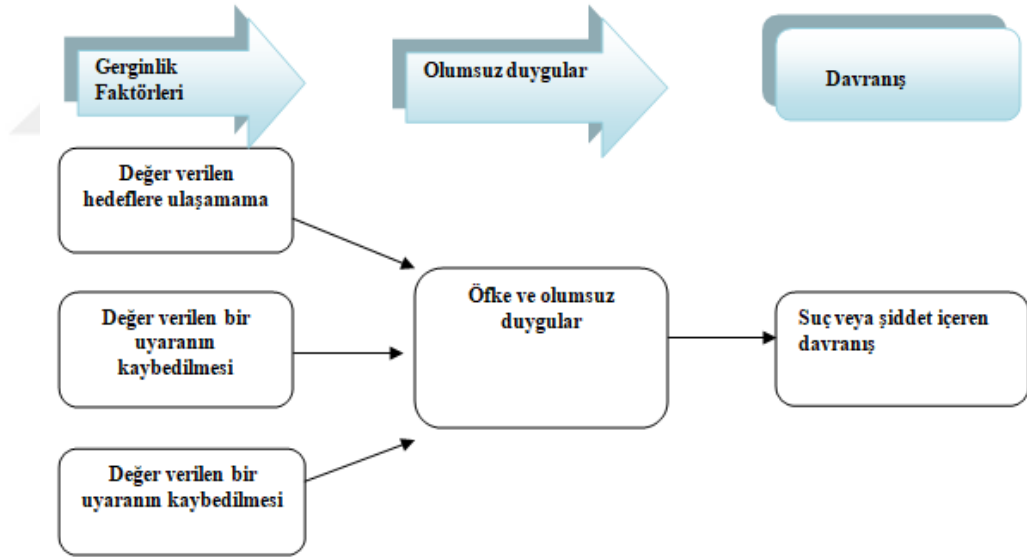

Şekil 1.3. Planlanmış Davranış Teorisi

Planlanmış Davranış Teorisi davranışa yönelik tutumların, insanların sahip olduğu davranışsal inançlardan ortaya çıktığını öne sürmektedir. Ajzen'e (1991) göre, arzu edilen sonuçlara ulaştıracağına inanılan davranışlar olumlu bir tutumla değerlendirirken, olumsuz sonuçlara sahip olarak algılanan davranışlara yönelik olumsuz tutumlar ele alınmaktadır. Öznel norm açısından birey bir davranışı gerçekleştirmesine yönelik başkalarının düşüncelerine ne kadar önem verirse o davranışı sergilemeye yönelik motivasyonu artmakta ve başkalarının baskısına boyun eğmektedir. Başka bir deyişle birey sergileyeceği bir davranışına yönelik diğer insanların olumsuz bir şekilde tepki vereceğine inanırsa onaylanmamış davranışları gerçekleştirmek için motivasyonu azalmaktadır (Heirman ve Walrave, 2012). Bu bağlamda Williams ve Guerra (2007), ergenlerde siber zorbalığın siber zorbalığı onaylayan akranlar tarafından tutulan normatif inançlarla anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Siber zorbalık açısından algılanan davranışsal kontrol ise ergenlerin siber zorbalıkla ilişkili davranışların kolaylığına yönelik algıları değerlendirilmektedir. Kowalski ve ark. (2012), geleneksel zorba olarak davranmayan öğrencilerin siber zorbalar olduklarını, çünkü anonimliğe bağlı olarak, görünmez olduklarını düşündüklerini, yakalanma ve sosyal olarak cezalandırılma endişelerini ortadan kaldırdıklarını ifade etmektedir. Heirman ve Walrave (2012),

ergenlik döneminde siber zorbalık davranışlarını Planlanmış Davranış Teorisi çerçevesinde değerlendirdikleri çalışmada Planlanmış Davranış Teorisinin siber zorbalığı açıklamada başarılı sonuçlar ortaya koyduğu ve siber zorbalığa karşı tutum, öznel norm ve algılanan davranış kontrolü değişkenlerinin siber zorbalık davranışı sergilemenin belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir.

Genel Gerginlik Kuramı: Genel Gerginlik Kuramında birey için değerli hedeflere ulaşamama, birey için değerli olan bir uyarının kaybedilmesi (örneğin, ebeveyn kaybı) ve olumsuz uyarıların varlığı (örneğin zorbalık mağduriyeti, duygusal istismar vb.) olmak üzere üç ana gerginlik kaynağı olduğu belirtilmektedir. Üç ana gerginlik kaynağını deneyimleyen bireyler korku, hayal kırıklığı ve kaygı gibi olumsuz duygular yaşamaktadır. Bu gerginliklerin dışsallaştırılması suç ve şiddet içeren davranışlara neden olmaktadır (Jang ve ark., 2014).

Şekil 1.4. Genel Gerginlik Kuramı

Jang ve ark. (2014) Genel Gerginlik Teorisini temel alarak geleneksel zorbalık ve siber zorbalık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Geleneksel zorbalığa maruz kalan gençlerin gerginliklerini çevrimiçi ortamda dışsallaştırarak siber zorbalık yapma eğilimi gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmada ebeveyn ilişkileri, çalışma ve maddi stres gibi gerginlik faktörlerinin de siber zorbalıkla ilişkili olduğunu

belirlenmektedir. Genel olarak bu çalışmada Genel Gerginlik Kuramında yer alan gerginlik faktörlerinin siber zorbalığı açıklamada başarılı sonuçlar ortaya koyduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle fiziksel olarak zayıf fakat teknolojik becerileri gelişmiş bir bireyin maruz kaldığı geleneksel zorbalığı yönelik çevrimiçi ortamda intikam almak ve yaşadığı gerginliği ifade etmek amacıyla siber zorba olabileceği vurgulanmaktadır. Lianos ve McGrath, (2017) tarafından yapılan çalışmada gerginliğin siber zorbalığın önemli bir yordayıcısı olduğu ve bu ilişkiye Genel Gerginlik Kuramında olduğu gibi öfkenin aracılık ettiği bulunmuştur. Çalışmada siber mağduriyet deneyimi, siber zorbalığa katkıda bulunan en önemli gerginlik kaynağı olarak belirtilmiştir. Genel Gerginlik Kuramında önerildiği gibi, siber zorbalık bir misilleme biçimini temsil edebilir.

1.3.4.Siber Zorbalığın Türkiye’de ve Dünyada Yaygınlığı

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve yaygınlaşması ergenleri de etkilemektedir. Günümüz ergenleri doğdukları andan itibaren teknolojiye dayalı bir yaşam ile karşı karşıyadır (Balaban Salı ve ark., 2015). Ergenler arasında internete dayalı iletişimin oldukça sık olduğu belirtilmektedir (Erdur-Baker, 2010). Ergenler arasında internete dayalı teknoloji kullanımının yaygın olmasının, ergenler arasında sanal ortamlarda olumsuz iletişim biçimi olan siber zorbalığın yaygın olarak görülmesine neden olabileceği düşünülmektedir. Çeşitli ülkelerde yapılan birçok çalışmada çocuk ve ergenler arasında siber zorbalığın yaygınlık oranları araştırılmıştır. Kowalski ve ark. (2014), tarafından farklı ülkelere 166 çalışma sistematik olarak gözden geçirilmiş, siber mağduriyetin yaygınlığının oranlarının %10 ile %40 arasında değiştiği ifade edilmiştir.

Kanada ve Amerika’da yapılan çalışmalar siber zorbalığın ergenler arasında yaygın olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır (Baldry ve ark., 2018). Juvonen ve Gross (2008) tarafından Amerika’da 15-17 yaş grubu ergenlerle yapılan çalışmada katılımcıların %72’si son bir yılda en az bir kere siber zorbalığa uğradığını bildirmiştir. İspanya’da 12-17 yaş arası ergenlerle yapılan bir araştırmaya göre

katılımcıların %44.1'i siber zorbalık davranışlarından en az birini yaptığını belirtmiştir (Calvete ve ark., 2010). Garaigordobil (2015), 15-18 yaş arası 3026 ergenle yürüttüğü çalışmasında ergenlerin % 30.2'sinin siber zorbalığa uğradığını, % 15.5'nin siber zorbalık davranışları sergilediğini ve % 65.1'nin siber zorbalığa tanık olduğunu belirtmiştir. Vieno ve ark. (2015), 24,099 İtalyan ortaokul öğrencilerinin siber zorbalığa maruz kalma oranını incelediği araştırmasında öğrencilerin %11.8'nin siber zorbalığa maruz kaldığını, öğrencilerin %8.7'si ara sıra, %3.1 sıklıkla siber zorbalığa maruz kaldığını belirtmektedir. Schultze-Krumbholz ve Scheithauer (2009) tarafından Almanya'da ortaokul öğrencileri ile yapılan çalışmada katılımcıların % 15.5'i siber zorbalığa maruz kaldığı, %16,9'nun ise siber zorbalıkla ilişkili davranışlar sergilediği belirtilmektedir.

Türkiye'de de ergenler arasında siber zorbalığın yaygınlığı açısından benzer bir durum söz konusudur. Serin (2012) tarafından ortaokul 5., 6., 7. ve 8. sınıflarda öğrenim gören 4291 öğrenci ile 727 müdür ve müdür yardımcısı, 916 öğretmen ile gerçekleştirilen kapsamlı çalışmada, çalışmaya katılan öğrencilerin %9,42'sinin yalnızca siber zorba, %11,9'unun yalnızca siber mağdur, %5,31'nin siber zorba ve mağdur olduğu ve toplamda %26,52'sinin siber zorbalığa karıştığı bulunmuştur. Baştürk Akça ve ark. (2015), 7. ve 8. sınıfta öğrenim gören 200 öğrenci ile yaptıkları çalışmada %9,5'inin siber mağdur, % 7'sinin siber zorba ve % 7,5'inin hem siber mağdur hem de siber zorba, tüm örneklemin % 24'ünün siber zorbalığa zorba, mağdur veya hem zorba hem mağdur olarak dahil olduğunu belirtmektedir. Yapılan başka bir çalışmada ortaokul öğrencilerinin % 35.7'sinin siber zorba, %23.8'nin siber zorba ve mağdur, % 5.9'unun ise siber mağdur olduğu bulunmuştur (Arıcak ve ark., 2008). Dilmaç ve Aydoğan (2010), öğrencilerin % 25.7'sinin bir veya daha fazla kez siber zorbalık yaptığını belirtmektedir. Başka bir çalışmada öğrencilerin %18,6'sının siber zorbalığa maruz kaldığı, %11,6'sının siber zorbalık davranışlarını sergilediği görülmüştür (Ayas ve Horzum,2012). Topçu ve Erdur Baker (2016) tarafından 1369 lise öğrencisi ile yapılan çalışmada katılımcıların % 24.5'inin siber zorbalığa maruz kaldıkları ortaya konulmuştur.

Siber zorbalığın yaygınlığının incelendiği araştırmalarda yaygınlık oranlarının ülkeye ülkeye değiştiği gibi aynı ülkede yapılan değişik çalışmalarda farklılaştığı görölmektedir. Bu farklılığın sebebinin bireylerin yaşı, cinsiyeti, coğrafi konumu gibi örnekleme özelliklerinden etkilendiği belirtilmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalarda veri toplama süreci, kullanılan yöntem, ölçme aracı, örnekleme yöntemi, siber zorbalık tanımının yapılıp yapılmadığı gibi yöntemsel farklılıkların bulunduğu görölmektedir (Baldry ve ark., 2018).

1.3.5.Ergenlik Döneminde Siber Zorbalığı Etkileyen Etmenler

Siber zorbalık, teknolojinin gelişmesi, sosyal ağların kullanımının giderek yaygınlaşması gibi nedenlerle Türkiye’de ve dünyada önemi artan bir konu haline gelmiştir. Siber zorbalığın ergenlik dönemindeki yaygınlığı, ergenlerin duygusal ve psikolojik, akademik, sosyal gelişimleri üzerinde ciddi olumsuz etkilerinin bulunması, bu davranışlarla ilişkili etmenlerin incelenmesine ve araştırılmasına sebep olmaktadır. Siber zorbalık davranışlarını etkileyen etmenler kişisel ve çevresel etmenler olarak incelenmektedir (Kowalski ve ark., 2014). Kişisel etmenler, yaş, cinsiyet, sosyoekonomik durum, internet kullanımı, motivasyon, kişilik özellikleri gibi bireyin bireysel özelliklerini tanımlarken, çevresel etmenler aile ve akran ilişkileri gibi bireyin içinde bulunduğu sosyal çevrenin özelliklerini belirtmektedir. Ergenlik döneminde siber zorbalığı etkileyen etmenler incelenirken öncelikle birey ile ilgili bireysel etmenlere ve daha sonra bireyin içinde bulunduğu sosyal çevresi ile ilgili çevresel etmenlere değinilecektir.

1.3.5.1. Ergenlik Döneminde Siber Zorbalığı Etkileyen Bireysel Etmenler

Siber zorbalığı etkileyen bireysel etmenler, bireyin yaşı, cinsiyeti, sosyoekonomik düzey ve internet kullanım sıklığı, kişilik özellikleri, motivasyon gibi bireyin sahip olduğu tutarlı özellikleri ele almaktadır (Kowlaski ve ark., 2014).

Yaş: Çocukların ve ergenlerin siber zorbalık davranışlarını sergileme ve siber zorbalığa uğrama düzeylerinin yaş değişkenine göre inceleyen araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bazı çalışmalarda siber zorbalık ile yaş veya sınıf düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Smith ve ark., 2008; Erdur Baker ve Kavşut, 2007; Yaman ve Sönmez, 2015). Kowalski ve ark. (2012), siber zorbalığın özellikle ortaokul çocukları arasında yaygın olduğunu belirtmektedir. Williams ve Guerra (2007) siber zorbalığın beşinci sınıfla (10 yaş) birlikte yükselişe geçtiğini ve sekizinci sınıfta (13 yaş) en yüksek seviyesine çıktığını bulmuştur. Ayas ve Horzum (2012), benzer şekilde siber zorbalığın en fazla sekizinci sınıf öğrencilerinde görüldüğünü, siber zorbalığa maruz kalmanın ise altıncı sınıf öğrencilerinde daha yaygın olduğunu ifade etmektedir. Camphell ve ark. (2013), siber zorbalık oranının yaklaşık 14 yaş civarında en yüksek olduğunu belirtmektedir. Siber zorbalığın yaş ile birlikte artması internet, akıllı telefonlar ve tabletler gibi iletişim teknolojilerinin artan kullanımının belirgin bir özelliği olduğu vurgulanmaktadır (O'Neill ve Dinh, 2015). Öğrencilerin yaşı arttıkça bilişim ve iletişim teknolojilerini kullanmaya ayırdıkları zaman artmakta ve bilişim ve iletişim teknolojilerini kullanma becerileri gelişmektedir. Ayrıca yaşla birlikte öğrencilerin sosyal paylaşım siteleri ve sohbet odaları gibi zorbalıkla karşılaşılacak sanal ortamlara katılma olasılığının artması, bu öğrencileri siber zorbalık ve mağduriyet açısından risk altında bırakmaktadır (Kowlaski ve Limber, 2007; Baştürk Akça ve Sayımer, 2017).

Cinsiyet: Siber zorbalıkla ilişkili olan bireysel etmenlerden biri de cinsiyettir. Siber zorbalık ile cinsiyet arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bazı araştırmalar siber zorbalık davranışlarının cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığı ortaya koyarken (Williams ve Guerra,2007; Calvete ve ark., 2010; Erdur-Baker ve Tanrıku, 2010; Camphell ve ark., 2013), bazı araştırmalar ise cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir fark olmadığını belirtmektedir (Hinduja ve Patchin, 2008; Smith ve ark., 2008; Mishna ve ark., 2012; Fletcher ve ark., 2014; Balakrishnan, 2015). Erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla daha fazla siber zorbalık davranışları sergilediği ve siber zorbalığa uğradığı belirtilmektedir (Calvete ve ark., 2010; Mishna ve ark., 2012; Camphell ve ark., 2013). Türkiye'de erkek ergenlerin kız ergenlerden daha fazla siber zorbalık

davranışlarına dahil olduğu görülmekte (Erdur Baker ve Kavşut, 2007; Erdur Baker, 2010; Yaman ve Sönmez, 2015) ve bu durum kültürel özelliklere değinilerek açıklanmaktadır. Bu bağlamda erkek ergenlerin daha fazla siber zorbalık yapma nedeni, Türkiye’de kız çocuklarının daha fazla denetim ve gözetim altında yetiştirilmesi, erkek çocuklarının saldırgan davranışlarına kız çocuklardan daha fazla hoşgörü gösterilmesinden kaynaklanabileceği ifade edilmektedir (Erdur Baker, 2010). Siber zorbalıkta zorba ve mağdur rollerine ilişkin olarak ise erkeklerin siber zorbalık davranışları sergilemesinin kızlardan daha yüksek olduğu, ancak kızların siber zorbalık mağduru olma olasılığının daha yüksek olduğunu belirtilmektedir (Sourander ve ark., 2010; Mishna ve ark., 2012). Kız ergenlerin daha fazla mağdur veya zorba olarak siber zorbalığa karıştığını belirten çalışmalar (Kowlaski ve Limber, 2007; Pornari ve Wood, 2010; Erdur-Baker ve Tanrikulu, 2010), bunun nedenini siber zorbalığın doğası itibarıyla ilişkisel zorbalığa benzemesiyle açıklamaktadır. Bu bağlamda Keith ve Martin (2005), birisi hakkında söylenti çıkarma, sosyal dışlama ve dedikodu yayma davranışlarını içeren ilişkisel zorbalığın kızlarda daha çok görülmesinden hareketle sanal ortamın, kızlara fiziksel saldırganlığa başvurmadan saldırganlık yapma fırsatı sunduğunu ifade etmektedir.

Sosyoekonomik Düzey ve İnternet Kullanım Sıklığı: Siber zorbalık ile sosyoekonomik düzey arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda sosyoekonomik düzeyin siber zorbalıkla ilişkisinin, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim fırsatı ve internet kullanım sıklığı ile ilişkilendirilerek açıklandığı görülmektedir. Wang ve ark. (2009), sosyoekonomik düzey ve siber zorbalık arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu ve bunun nedeninin sosyoekonomik düzey yükseldikçe bilişim ve iletişim teknolojilerine erişim olanağının artması olabileceğini belirtmektedir. Ergenlik döneminde siber zorbalığın ailenin sosyoekonomik düzeyi veya ortalama aylık gelirine göre farklılaşmadığı, çünkü bilişim ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve ucuzlaması ile birlikte her sosyoekonomik düzeyden bireyin kendi olanakları ölçüsünde bilişim ve iletişim teknolojilerine erişebildiği belirtilmektedir (Eroğlu,2014). Bu durum sosyoekonomik düzeyi siber zorbalık açısından belirleyici bir etmen olmaktan çıkarmaktadır. Siber zorbalığın internet, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile sergilenen davranışlar olduğu göz önüne alındığında internet

ve iletişim teknolojileri kullanma sıklığının siber zorbalık ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Topçu ve ark., 2008; Erdur Baker, 2010). İnternet kullanım sıklığının riskli ve sık internet kullanımı açısından ergenlerin siber zorbalığa maruz kalma olasılığını arttırabileceği belirtilmektedir (Erdur Baker, 2010). Twyman ve ark. (2010), siber zorbalığa maruz kalan, siber zorbalık yapan çocukların bilgisayar ve internet temelli sosyal aktivitelere daha fazla zaman ayırdığını belirtmektedir.

İnternetin insanların yaşamı üzerinde özellikle ergenlere eğitim açısından bir çok fırsat ve fayda sağladığı göz önünde bulundurulduğunda, ergenlerin internet tabanlı iletişim araçlarının etik, bilinçli ve sorumlu kullanımı, kendilerini siber ortamda nasıl koruyabilecekleri ve önleyici tedbirler konusunda eğitilmesinin gençleri internet erişimini kısıtlamadan siber çevrenin tehlikelerinden koruyabileceği belirtilmektedir. İnternet aracılı bilgi ve iletişim araçlarının genç nesillerin yaşamına giderek daha fazla dahil olacağı düşünüldüğünde, önleyici tedbirlere ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Erdur Baker, 2010).

Motivasyon, Algı ve Değerler: Ergenlerin siber zorbalık yapmalarında etkili olan motivasyon ve algıları siber zorbalığı önleme ve müdahale etmede önemli bireysel etmenlerden biridir. Siber zorbalığın yapılma nedenleri, intikam almak, anlaşmazlık yaşanan ve tartışılan birine internet ortamında rahatsızlık vererek intikam almak, şaka yapmak ve eğlenmek, teknolojiye yönelik becerileri sergilemek olarak belirtilmektedir (Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Yaman ve Peker (2012), siber zorbalık davranışlarının sergilenme gerekçelerinin arkadaş ortamı ve sosyal ilişkileri geliştirmek, can sıkıntısı ve sergilenen olumsuz bir tutum veya davranıştan dolayı intikam almak üzerine örüntülediği, siber zorbalığın sürdürülmesinin ise kendini iyi hissetme, eğlenceli zaman geçirmek ve sosyal ilişkilerini geliştirmek istemelerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Siber zorbalığın eğlence, şaka gibi nedenlerle gerçekleştirildiği çalışmalarda sıklıkla ifade edilmektedir (Smith ve ark., 2008; Topçu ve ark., 2008; Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Zorbalığın eğlence olarak nitelendirilmesi zorbaların bu davranışı mantığa bürüme, can sıkıntısı giderme, sosyal itibar kazanma, kendilerini ve akran grubunu güldürme ve geniş sosyal çevre oluşturmaya çalışma gibi motivasyonlarla

yaptığı düşünülmektedir (Türkileri-İnselöz ve Uçanok, 2013). Siber zorbalığı eğlence olarak gören ergenler, mağdurların olumsuz duygular yaşamaması gerektiğini, yalnızca şaka amaçlı yapıldığını, incitme amacı güdülmeyeceğini ve siber zorbalığı, zorbalık içeren bir davranış olarak nitelendirmediklerini ifade etmektedir (Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Bu nedenle siber zorbalara mağdurlara yaşattıkları sıkıntı ve olumsuz etkileri doğrudan göremedikleri için empati kuramamakta dolayısıyla davranışlarına son verme düşünceleri de bulunmamaktadır. İnternet ortamının kimliğini gizleme özelliğinin sağlaması ve yüz yüze iletişim eksikliği siber zorbaların eylemlerinin mağdur üzerindeki olumsuz etkisini görememesi ve davranışlarının sorumluluğunu almamasına neden olabilir. Perren ve Gutzwiller-HelfenFinger (2012), siber zorba ve mağdur arasında doğrudan temasın olmamasının zorbanın pişmanlık duygusuna ilişkin duygusal bağının azalmasına neden olduğunu öne sürmektedir. Empati gibi, pişmanlık da bireyin zararlı eylemlerin mağdur için olumsuz sonuçları hakkındaki farkındalığının bir göstergesidir ve bu nedenle ahlaki standartlar ve ahlaki davranış arasında bir arabulucu olarak hareket eder. Düşük ahlaki değerler ve ahlaki duygular da geleneksel zorbalık kontrol altına alındığında bile daha yüksek siber zorbalık düzeylerini öngörmektedir (Perren ve Gutzwiller-HelfenFinger, 2012). Ahlaki ayrılmanın siber zorbalığın önemli bir yordayıcısı olduğu belirtilmektedir. Bu durum öğrencilerin siber zorbalığı ciddi ve gerçek bir zorbalık olarak göremediği ve yorumlamadığı şeklinde açıklanmaktadır. Ahlaki ayrılma insanların başkalarına karşı zararlı eylemleri rasyonelleştirdiği ve haklı çıkardığı bir sosyo-bilişsel süreçtir. Saldırgan davranış biçimlerinde olduğu gibi, zorbalara saldırgan eylemlerini daha iyi niyetli olduğu, sonuçlarının daha az zararlı olduğunu ya da zorbalığa mağdurun hak eden davranışlarının neden olduğu şekilde ahlaki ayrılmaya katılabilirler. Zorbalara zararlı bir davranışın sonuçlarını göz ardı ederek ya da çarpıtarak, daha az suçluluk veya utanç hissetmektedir. Dolayısıyla, bireylerin ahlaki açıdan ayrılma eğiliminde olmaları siber zorbalık davranışlarını gerçekleştirme olasılığını arttırmaktadır (Pornari ve Wood, 2010). Ayrıca geleneksel zorbalık ile siber zorbalık arasında ilişki vurgulanarak; ergenlerin günün büyük kısmını geçirdiği arkadaşlarıyla çevrimiçi ortamda da etkileşim kurmaya devam ettiğinden geleneksel zorbalık olaylarının çevrimiçi ortamlara taşınarak devam edebileceği belirtilmektedir. Geleneksel

zorbalık davranışı sergileyen ergenlerin, sanal ortamda da zorbalık yapabileceği ve bazı bireylerin yüz yüze etkileşimden daha az tehlikeli olduğu için bilgi ve iletişim teknolojilerini okul ortamında kendilerine sergilenen saldırıyı ödünlemek amacıyla kullanmalarına ilişkin görüş ve sonuçlar bulunmaktadır (Raskauskas ve Stoltz, 2007; Juvonen ve Gross, 2008; Smith ve ark., 2008; Erdur-Baker, 2010; Hemphill ve Heerde, 2014; Kowalski ve ark., 2014; Beyazıt ve ark., 2016). Buna göre geleneksel zorbalık mağdurları için internet ortamının sunduğu kimliği gizleme ve fiziksel güce ihtiyaç duymama gibi özellikleri misilleme yapma veya intikam alma fırsatı sunabilmektedir.

Kişilik özellikleri: Bireylerin sahip olduğu bazı kişilik özelliklerinin siber zorbalıkta mağdur veya zorba olarak bireyleri daha duyarlı hale getirdiği görülmektedir. Ergenler, zorbaların özgüveni olmayan ve kontrol problemi bulunan kişiler olduklarını düşünmektedir (Smith ve ark., 2008). Siber zorbaların kişilik özelliklerine ilişkin bazı ergenler bencillik, saldırganlık, sorumsuzluk bazıları ise dengesizlik, sorunlu olması, özgüvensizlik gibi kişilik özelliklerine değinmiştir (Türkileri-İnselöz ve Uçanok, 2013). Siber mağdur olan bireylerin kişilik özellikleri ergenler tarafından içe dönüklük ve dışa dönüklük olarak iki karşıt şekilde tanımlanmıştır. Ergenler, mağdurların kendini koruyamamasından dolayı içe dönük kişilik özelliğine sahip olduklarını düşünmektedir. Öte yandan dışa dönük insanların popülerliklerinin kıskanıldığı ve intikam alınmak için siber zorbalığa maruz bırakıldığını belirtmişlerdir (Topçu ve ark., 2012). Ayrıca siber zorbaların sapkın, antisosyal ve agresif kişilik özellikleri gösterdiği belirtilmektedir (Guo, 2016). Ergenlik döneminde siber zorbalığın, empati ve vicdan eksikliği ile karakterize bir kişilik bozukluğu olarak tanımlanan psikopati ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Pabian ve ark., 2015). Bireylerin empati becerisinin siber zorbalık yapma ile ilişkili olduğu, empatik eğilim azaldıkça siber zorbalığın arttığı vurgulanmaktadır (Peker ve ark., 2012; Kowalski ve ark., 2014). Çevrimiçi ortamda anonimliğin siber zorbaların davranışlarının mağdur üzerindeki anlık sonuçlarını gözlemleyememesine dolayısıyla geleneksel zorbalardan daha az empati kurmalarına neden olduğu ya da daha düşük empati becerisi olan kişilerin siber zorbalık yaptığı belirtilmektedir (Steffgen ve ark., 2011). Siber zorbalığın, kişilik özelliklerinden olan uyumluluk ile

negatif ilişkili olduğu ve sadizmin siber zorbalığın önemli bir yordayıcısı olduğu bulunmuştur (Van Geel ve ark., 2016). Dürtüsellik, narsisizm, düşmanlık ve fobik kaygı düzeylerinin yüksek olması bireylerin siber zorbalık yapması ve siber zorbalığa maruz kalması açısından risk faktörleri olarak görülmektedir (Guo, 2016).

1.3.5.2. Ergenlik Döneminde Siber Zorbalığı Etkileyen Çevresel Etmenler

Siber zorbalığı etkileyen çevresel etmenler, bireyin sosyal çevresi ile ilişkili olup, akran ve aile ilişkileri, okul iklimi gibi faktörleri ele almaktadır. Aynı zamanda internet ortamının sunduğu kimliği gizleme olanağının siber zorbalığı etkileyen çevresel etmenlerden olduğu ifade edilmektedir. Çocukların ve ergenlerin ortamı değiştiğinde, bireysel etmenler sabit kalırken, çevresel etmenler değişmektedir (Kowlaski ve ark., 2014).

Aile ilişkileri: Ergenin temel gelişimsel görevlerini tamamlayabilmesinde ebeveynlerine bağlanma biçimleri ve ebeveynlerin davranış örüntüleri önemlidir. Sosyal öğrenme bakış açısına göre aile üyeleri ile etkileşimler sırasında modelleme ve gözlemsel öğrenme yoluyla kazanılan sosyal beceri ve davranışlar akran ilişkilerine taşınmaktadır (Steinberg, 2001). Ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarının birçok davranışta olduğu gibi, zorbalıkla ilişkili davranışlarda da büyük rol oynadığı belirtilmektedir (Serin, 2012). Ebeveynler ile ilişkilerin, aile dinamiklerinin, ebeveynlerin disiplin yöntemlerinin ve ebeveyn tutumlarının ergenlerin siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalmasında risk faktörü veya koruyucu faktör olduğu belirtilmektedir (Cross ve ark., 2015). Aileden algılanan duygusal destek ve ebeveyn tutumlarının siber zorbalık ile ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Dilmaç ve Aydoğan, 2010; Kowalski ve ark., 2014; Bütün Ayhan ve ark., 2017). Düşük ebeveyn desteği ergenlik döneminde siber zorbalık davranışlarında hem siber zorba olma hem de siber zorbalığa maruz kalma ile ilişkilendirilmektedir (Wang ve ark., 2009). Siber zorbalık yapan ergenlerin yapmayanlara kıyasla ebeveynleri ile daha zayıf duygusal bağları ve ebeveynleri tarafından daha sıkı bir disiplin uygulamasını ve daha az sıklıkta çevrimiçi

etkinliklerin ebeveyn tarafından izlenmesini bildirmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004). Siber zorbalığa uğrayan ve siber zorbalık yapan ergenlerin genellikle bu durumu ebeveynleri ile paylaşmadıkları görülmektedir. Bunun nedeni olarak internet ve teknoloji kullanımlarının kısıtlanması ve cezalandırılmaktan korkmaları dile getirilmektedir (Hoff ve Mitchell, 2009). Bununla birlikte bir çok çalışmada, siber zorbalığa zorba veya mağdur olarak katılan çocukların, zorba veya mağdur olmayanlara göre düşük ebeveyn desteği ve denetimine sahip olduklarını göstermektedir (Wang ve ark., 2009; Fanti ve ark., 2012; Low ve Espelage, 2013). Ebeveynlerin çocuklarının internette erişim sağladıkları ortam, içerik, kişilerarası ilişkiler ve gizlilik hakkında bilgi sahibi olmaları ve denetimi, çocukların interneti güvenli kullanmasında önemli bir etken olacağı söylenebilir. Ebeveyn denetiminin az olması ergenleri sanal ortamda olumsuz durum ve riskli davranışlara açık hale getirebilir. Low ve Espelage (2013), düşük ebeveyn denetiminin ortaokul öğrencilerinde siber zorbalığı ön gördüğünü belirtmektedir. Aile düzeyinde siber zorbalığı etkileyen etmenlerden birinin de ebeveyn tutumları olduğu belirtilmektedir. Ebeveyn tutumlarının siber zorbalıkta etkisinin olduğu ve otoriter ebeveyn tutumunun siber zorbalığın oluşmasında rol oynadığını belirtilmektedir. Otoriter ebeveyn tutumunun bir sonucu olabilen otoritenin olmadığı durumlarda aykırı davranma, çocukların çevrimiçi sosyal ilişkilerindeki akranlarına karşı daha duyarsız ve saldırgan olmalarını sağlayabilir (Dilmaç ve Aydoğan, 2010).

Akran İlişkileri: Ergenlik döneminde yaşanan gelişimsel değişimlere paralel olarak akran ilişkilerinin önemi artmaktadır (Steinberg, 2007). Ergenler üzerinde etkili olan akran grupları, gelişimi destekleyici bir işlev görürken olumsuz akran etkileri saldırganlık, suça eğilim, şiddet ve zorbalık davranışları ile ilişkilendirilmektedir (Totan ve Yöndem, 2007). Sosyal normlar teorisi, akranların ergenlerin riskli davranışlara katılımı üzerinde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Riskli çevrimiçi davranışlar sergileyen ergenler, akranlarının onların bu davranışını onayladığına inanmaktadır (Sasson ve Mesch, 2014). Sosyal Öğrenme Teorisi'ne göre, saldırgan davranışların sergilenmesi ve sürdürülmesi, olumsuz rol modellerine maruz kalmak ve saldırgan davranışların pekiştirilmesinden kaynaklanabilir (Espelage ve ark., 2012). Ergenler siber zorbalık davranışını,

başkalarını aktif olarak siber zorbalığa teşvik ederek veya siber zorbalık durumlarına müdahale etmeyerek pekiştirebilirler. Sosyal medya ortamlarında siber zorbalık davranışı sergilemenin, diğer kullanıcılar tarafından, siber zorbalıkla ilişkili paylaşılan içeriğin beğenilmesi ile pekiştirildiği ifade edilmektedir (Espelage ve ark., 2012). Akran etkisinin, ergenlerin siber zorbalığa katılımı ile önemli ölçüde ilişkili olduğu bulunmuştur. Algılanan düşük akran desteğinin siber zorbalıkla ilişkili olduğu belirtilmektedir (Calvete ve ark., 2010). Özellikle, yalnız hissetme, popüler olmama ve okulda arkadaşsız olma, siber zorbalık mağduriyeti için risk faktörleri olarak belirtilmektedir (Wachs ve ark., 2012; Guo, 2016). Siber zorbalığın mağdurları akranları arasında daha az popüler olma eğilimindeyken, siber zorbalılar genellikle akranları tarafından arzu edilen etkileşim ortakları olarak kabul edilir (Katzner ve ark., 2009; Betts, 2016). Ergenlerin, akranları ile birlikte hareket etme, akranlarının kışkırtması veya onları desteklemek amacıyla siber zorbalıkla ilişkili davranışlar sergileyebileceği ifade edilmektedir (Eroğlu ve Peker, 2011). Guo (2016) siber zorbalıların ve siber mağdurların genel profillerini tanımladığı çalışmasında siber zorbalıların şiddet eğilimli ve sapkın akranlara eğilimli olduğu ve zayıf akran ilişkilerine sahip olduğu, siber mağdurların ise akranları tarafından fark edilir bir şekilde reddedildiği ve izole edildiği belirtmektedir. Ergenlerin, zorbalığın akranları tarafından onaylanan ve kabul edilebilen bir davranış olduğuna inanmaları ve akranlarından algıladıkları desteğin düşük olması siber zorbalık dahil olmak üzere zorbalığın tüm biçimlerini sergileme olasılığını arttırmaktadır (Williams ve Guerra, 2007).

Algılanan Okul İklimi: Ergenlerin okul iklimini olumlu algılamaları davranışsal, sosyal ve duygusal problemlerle baş edebilmelerinde önemli bir etkendir (Bayar ve Uçanok, 2012). Siber zorbalık geleneksel zorbalık gibi yalnızca okul çevresinde gerçekleşmemesine rağmen ergenlerin algıladıkları okul ikliminin siber zorbalıkla ilişkili olduğu belirtilmektedir (Williams ve Guerra, 2007; Kowalski ve ark., 2014). Bu durum ergenlerin okul iklimi algılarının, akranları ile ilişkileri ve akademik başarılarından etkilenmesinden kaynaklanabilir. Ergenlerin okul iklimi algıları hem geleneksel hem de siber zorbalığa maruz kalma olasılığını etkilemesi, içinde buldukları akran grubuna yönelik algılarından kaynaklanmaktadır. Başka

bir deyişle okul iklimi ve siber zorbalık arasındaki ilişkiye bireylerin akran ilişkilerine yönelik algısı aracılık etmektedir (Bayar ve Uçanok, 2012). Kendilerini okula bağlı olarak algılayan ve okul iklimini güvenilir, adil ve keyifli olarak algılayan ergenler, sözel ve fiziksel zorbalığın yanı sıra siber zorbalığa da daha az katılmaktadır (Williams ve Guerra, 2007). Siber zorbalık yapan ergenlerin algıladıkları okul ikliminin olumsuz olduğu, siber zorbalığa maruz kalan ergenlerin ise okula bağlılığının daha az olduğu belirtilmektedir (Guo, 2016). Benzer şekilde siber zorbalık rollerinden zorba olarak siber zorbalığa dahil olma, okula karşı daha olumsuz tutumlarla ilişkilendirilmektedir (Pyzalski, 2012).

1.3.6.Ergenlik Döneminde Siber Zorbalığın Etkileri

Siber zorbalık davranışlarında doğrudan ve fiziksel bir etkileşim olmamasına rağmen mağdurların, öznel iyi oluş durumunu ve sosyal çevresiyle ilişkilerini etkileyebilmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Türkileri İnelöz ve Uçanok, 2013). Ergenlik dönemine yaşanan gelişimsel değişimlerin bir sonucu olarak siber zorbalığın olumsuz etkileri bu dönemde daha yoğun görülebilmektedir. Ergenlik döneminde siber zorbalığın etkilerine yönelik yapılan araştırmaların genel olarak duygusal ve psikolojik etkileri, sosyal ilişkiler, akademik performansa yönelik etkileri açısından yoğunlaştığı görülmektedir.

1.3.6.1.Psikolojik Etkileri

Siber zorbalığın olumsuz etkileri ergenleri en fazla ruhsal ve duygusal olarak etkilemektedir. Ergenlik döneminde siber zorbalığın psikolojik etkilerinin; duygusal etkiler, depresyon, depresif belirtiler, kaygı, stres, intihar ve intihar düşüncesi, benlik saygısı, psikolojik etkilere bağlı somatizasyon olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Duygusal Etkiler: Siber zorbalığa maruz kalan ergenler siber zorbalığın sonucu olarak pek çok olumsuz duyguyu deneyimlediklerini bildirmektedir. Siber

zorbalığa maruz kalan bireylerin mutsuzluk, hayal kırıklığı, kırgınlık gibi üzüntü ile ilişkili duygular hissettikleri, üzüntüden sonra ise en fazla kin, nefret, intikam gibi öfkeye yönelik duygular, korku, utanç ve kaygı hissettikleri belirtilmektedir (Beran ve Li, 2005; Türkileri İnelöz ve Uçanok, 2013). Siber zorbalık davranışlarında kimliğin gizlenmesi ve güç dengesizliği mağdurların yaşadığı olumsuz duyguların düzeyini arttırmaktadır. Özellikle ergenler siber zorbalığı kimin yaptığını bilmediğinde yani zorbanın kimliğini gizlemesi mağdurların yaşadıkları çaresizlik ve korku duygusu arttırmaktadır (Hoff ve Mitchell, 2009). Benzer şekilde siber zorbalık bir yetişkin veya bilinmeyen bir kişi tarafından yapıldığında mağdurların yaşadığı güvenliğinden korku duyma düzeyi artmaktadır (Sourander ve ark., 2010). Ayrıca siber zorbalık davranışlarında bireye ait özel bilgilerin ve görüntülerin izni dışında ve aşırı stres yaşamaktadır (Ybarra ve Mitchell, 2004). Yaman ve Peker (2012), siber zorbalığa maruz kalındığında yaşanan duyguyu cinsiyet açısından yorumlayarak erkeklerin en çok yaşadığı duygunun öfke, kızların ise üzüntü olduğunu, öfke ve üzüntüden sonra yaşanan en yoğun duygunun ise intikam olduğunu ifade etmektedir.

Depresyon ve Depresif Belirtiler: Ergenlik döneminde siber zorbalığın psikolojik etkilerden birinin de depresyon ve depresif belirtiler olduğu belirtilmektedir. Depresyon ve depresif belirtiler siber zorbalıkla ilişkisi sıklıkla incelenen ruh sağlığı durumlarından birisidir. Siber zorbalığa maruz kalmanın depresyonun önemli bir yordayıcısı olduğu görülmektedir (Erdur Baker ve Tanrıkulu, 2010). Siber zorbalığa maruz kalan ergenlerde siber zorbalığa maruz kalmayanlara kıyasla yüksek düzeyde depresif belirtiler tespit edilmiş ve daha da önemlisi, siber zorbalık mağdurları, geleneksel zorbalık / mağduriyete katılımın kontrol altına alındığında bile, yüksek düzeyde depresif semptomlar bildirmişlerdir (Perren ve ark., 2010). Ancak Wang ve ark., (2011), siber zorbalığa maruz kalan ergenlerin kalmayanlara göre depresyon düzeylerinin yüksek olmasına rağmen siber zorbalığa maruz kalan ergenlerin depresyon düzeylerinin geleneksel zorbalığa maruz kalanlardan daha düşük olduğunu belirtmektedir. Ergenlik döneminde siber zorbalığın zorba, mağdur, zorba/mağdur olmak üzere tüm siber zorbalık rollerinde depresyon yaşama olasılığını arttırdığı da belirtilmektedir. Özellikle çevrimiçi veya yazılı mesajlar yoluyla istenmeyen cinsel içerikli mesajlar alındığında ergenlerin

depresyon yaşama olasılığı artmaktadır (Selkie ve ark., 2015). Siber zorbalığın depresif belirtiler ile ilişkisine yönelik uzunlamasında yapılan çalışmalarda siber zorbalığa maruz kalan ergenlerin zaman içerisinde depresif belirtiler yaşamaya devam etmesinin muhtemel olduğu belirtilmektedir. Ayrıca mağdurlar istikrarlı bir şekilde siber zorbalığa maruz kalmaya devam ettiğinde depresif belirti düzeyleri yükselmiştir (Machmutow ve ark., 2012).

Kaygı ve Stres: Ergenlik döneminde siber zorbalığın psikolojik sağlık durumuna yönelik olumsuz etkilerinden birinin de ergenlerin yüksek düzeyde kaygı yaşamasıdır. Ergenlerde siber zorbalık deneyimleri yüksek sosyal kaygı düzeyi ile ilişkilendirilmekte ve siber zorbalığa maruz kalma ergenlerde sosyal kaygı düzeyini arttırmaktadır (Juvonen ve Gross, 2008). Yapılan çalışmalar incelendiğinde siber zorbalığa maruz kalanların anksiyete ve depresyon belirtilerinde önemli ölçüde daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmektedir (Kowlaski ve Limber, 2013; Jenaro, Flores ve Frias, 2017; Chu ve ark., 2018). Yalnızca siber zorbalığa maruz kalmanın değil siber zorbalığa tanık olmanın da depresyon ve anksiyete düzeyini arttırdığını vurgulamaktadır (Wright ve ark., 2018). Siber zorbalığa tanık olan seyircilerin siber zorbalığa uğrama ve kendilerini güçsüz hissetme konusunda endişe duydukları, bazı izleyicilerin mağdurun yaşadığı üzüntü ile kurduğu empati sonucu mağduriyet yaşadığı belirtilmektedir. (Evans ve ark., 2018).

İntihar ve İntihar Düşüncesi : Ergenlik döneminde siber zorbalığa dahil olmak özellikle de siber zorbalık mağduru olmanın intihar ve intihar düşüncesinin öncüsü olduğuna dair araştırmacıların giderek artan endişelerinin olduğu belirtilmektedir. Siber zorbalığa maruz kalmak daha fazla ve sık intihar girişimi ile ilişkilendirilmektedir (Betts, 2016). Siber zorbalığa maruz kalmanın intihar düşüncesi üzerinde hem doğrudan bir etkisinin olduğu hem de siber mağduriyetin algılanan stres, yalnızlık, depresif semptomatoloji ve psikolojik stres yoluyla dolaylı bir etkisinin olduğu ifade edilmektedir (Iranzo ve ark., 2019). Başka bir deyişle siber mağduriyet algılanan stres, yalnızlık, psikolojik sıkıntı ve depresyon yoluyla intihar düşüncesini artıran dolaylı bir etkiye sahiptir. Siber zorbalığa uğrayan her bireyin intihar düşüncesi yaşamayacağı ifade edilerek siber zorbalık ile intihar ve intihar

eğilimine yola açan diğer psikolojik sağlık durumları incelenmiştir. Bu durumda siber zorbalık mağduriyeti ile intihar dűřüncesi ve girişimi arasındaki ilişkiye depresyonun yol açabileceği tespit edilmiştir (Sampasa-Kanyinga ve ark., 2014). Siber zorbalık sonucu yüksek düzeyde depresyon yaşayan bireylerin depresyonun bir sonucu olarak intihar dűřüncesi yaşadığı sűylenbilir. Siber zorbalığa maruz kalmayanlarla karşılaştırıldığında, hem siber hem de akran zorbalığına maruz kalan mağdurların, dűrt kat daha fazla depresif belirti, beř kat daha fazla intihar girişiminde bulunma olasılığı olduğu belirtilmektedir (Schneider ve ark., 2012). Siber zorbalık ve intihar arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmaların yanı sıra siber zorbalık ve intihar davranışına yűnelik haberler sıklıkla yazılı ve gűrsel basına da konu olmaktadır. Amerika Birleřik Devletlerinde 12 yaşındaki bir kız çocuğu, arkadaşlarının internet ve mobil cihazlar aracılığı ile attıkları mesajlar ile baskı altına almaları sonucu intihar ederek hayatını kaybetmiştir (URL, 1). Avustralya'da yaşayan Tűrk asıllı 14 yaşındaki kız çocuğu sosyal paylaşım sitelerinde siber zorbaların tehdit ve saldırıları sonucu intihar ederek hayatını kaybetmiştir (URL, 2). Avustralya'da 14 yaşındaki başka bir kız çocuğu Facebook űzerinden maruz kaldığı tehdit ve zorbalık sonucu 12 Ocak 2018 tarihinde intihar ederek hayatına son vermiştir (URL, 3).

Benlik Saygısı: Benlik saygısı ve siber zorbalık arasında karřılıklı ve iki yűnlű bir olduđu gűrűlmektedir. Siber zorbalığa maruz kalmanın benlik saygısını olumsuz etkilediđi gibi, ergenlerin benlik saygısı düzeyi ile siber mađdur olma olasılıđı da iliřkilidir. Bařka bir deyiřle ergenlerin benlik saygısı düzeyi siber zorbalıktan koruyucu veya siber mađduriyet açısından bir risk faktűrű olabilir. űzellikle yűksek benlik saygısı siber mađduriyetten veya siber mađduriyetin olumsuz sonuçlarından koruyucu bir etki sađlayabilir (Álvarez-García ve ark., 2015). Price ve Dalglish (2010), siber zorbalık mađduriyetinin en fazla űz gűven ve benlik saygısını olumsuz etkilediđini bildirmektedir. Benzer řekilde benlik saygısının, siber zorbalık mađduriyetinin űnemli bir űngűrűcűsű olduđu ve benlik saygısı dűřűk olanların siber mađduriyet yařama olasılıđının daha yűksek olduđu belirtilmektedir (Brewer ve Kerslake, 2015).

Psikolojik Etkilere Bağlı Somatizasyon: Siber zorbalık davranışlarına maruz kalan bireylerde daha çok duygusal ve psikolojik belirtiler görülürken, mağdurlarda psikolojik belirtilere bağlı somatizasyon da görülebilmektedir. Siber zorbalığa maruz kalmanın duygusal ve psikolojik etkilerine bağlı olarak vücutta farklı tepkiler meydana gelebileceği ifade edilmektedir. Sosyal reddin fiziksel ağrıyı kaydeden aynı beyin alanını aktive ettiği ve stresli olayların stres hormonlarını arttırdığı ve bu şekilde bağışıklık sisteminin işleyişini baskıladığı belirtilmektedir. Bu nedenle, zorbalık mağdurlarının baş ağrısı, karın ağrısı ve diğer hastalıklara yakalanma olasılığı daha yüksektir. Ayrıca, fiziksel hastalık şikayetleri yetişkinlerden ve akranlardan dikkat, sempati, ilgi veya destek arayışı ile ilgili olabilir (Nishina ve ark., 2005). Siber zorbalığa maruz kalanlarda psikolojik etkilere bağlı olarak vücudun çeşitli bölümlerinde ağrı, mide bulantısı, nefes almada güçlük, çarpıntı ve uyku problemleri gibi somatizasyon belirtileri görülmektedir (Horzum ve Ayas, 2014; Li ve ark., 2019).

1.3.6.2.Sosyal İlişkiler

Ergenlerin gelişimsel özelliklerinden dolayı siber zorbalığa maruz kalmak sosyal ilişkilerine dolayısı ile kendilik algılarına yönelik ciddi olumsuz etkiler yaratabilir. Ergenlerin siber zorbalık sonucu yaşadığı istenmeyen duyguların kimlik kazanma, özerklik ve sosyalleşme, bir gruba ait olma ve onay görme gibi ergenlik dönemine ilişkin gelişimsel süreçleri olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir.

Akran İlişkileri : Siber zorbalık ergenlik döneminde önemi çok daha fazla olan akran ilişkilerini bir çok yönden etkileyebilmektedir. Siber zorbalığa dahil olmak, sosyal ilişkilerin oluşumunda ve sürdürülmesinde ve bir bireyin sosyal itibarında ve arkadaş etkileşimi açısından tercih edilmesinde değişikliklere neden olabilir (Betts, 2016). Sosyal ilişkilerin oluşumunda ve sürdürülmesinde güvenin önemli bir faktör olduğu göz önüne alındığında akranlar ile ilişkilere yönelik güveni sarsan siber zorbalık deneyimi, ergenlerin akranları ile ilişkilerini nasıl algıladıklarını ve davranışlarını etkileyebilir. Crosslin ve Crosslin (2014), siber zorbalığın

davranışsal etkisi ile ilgili olarak siber zorbalığa maruz kalanların yeni arkadaş edinmekten kaçınma ve başkalarına güvenmeme gibi sorunlar yaşadığını belirtmektedir. Akran ilişkilerinin siber zorbalık statülerini yordadığı, ergenlerin arkadaş ilişkilerinde bağlılığın azalmasının siber zorba/mağdur olmalarını arttırdığı ortaya konmaktadır (Eroğlu ve Peker, 2015). Bingöl ve Tanrıkulu (2014), siber mağduriyet arttıkça arkadaştan algılanan sosyal desteğin azaldığını ifade etmektedir. Bu durumda siber zorbalığa maruz kalan ergenlerin akranlarından destek görmediğini düşündüğü söylenebilir. Nitekim siber zorbalık mağduriyetinin yalnızlık ile pozitif yönde ilişkili olduğu belirtilmektedir (Olenik-Shemesh ve ark., 2012; Brewer ve Kerlake, 2015).

Aile ilişkileri: Ergenlik dönemi özerklik ve bireyselleşme ihtiyacına paralel olarak çocuk-ebeveyn ilişkisinin değişime uğradığı ama yakınlık ve bağlılığın hala devam ettiği bir gelişimsel bir süreçtir (Dolgin, 2014). Ergenin ebeveynleri ile olan ilişkisinin siber zorbalık açısından risk ve koruyucu faktör olduğu belirtilmektedir (Cross ve ark., 2015). Benzer şekilde algılanan aile desteği, çocuklar ve ergenler için siber zorbalıktan koruyucu bir faktör olduğu vurgulanmaktadır (Fanti ve ark., 2012). Accordino ve Accordino (2011), ebeveynleri ile yakın ilişkisi olan öğrencilerin siber zorbalığa dahil olma olasılıklarının daha düşük olduğunu belirtmiştir. Ebeveynleri ile uzak veya sorunlu ilişkileri olan öğrencilerin, zorbalık ve siber zorbalıkla başa çıkmak için gerekli stratejileri geliştirmemiş olabileceği ifade edilmektedir. Aile ile iletişim problemlerinin siber mağduriyetle ilişkisini vurgulayan Larrañaga ve ark. (2016), yoğun bir şekilde mağdur olanların mağdur olmayanlara göre aileleri kurdukları açık iletişimin düşük, anne ile kurulan çekingen iletişim ve anne ve babayla saldırgan iletişimin yoğun bir şekilde yüksek olduğunu ifade etmektedir.

1.3.6.3.Akademik Etkileri

Siber zorbalık, akran zorbalığından farklı olarak okul ortamının dışında yaşanmasına rağmen çocuk ve ergenlerin okul yaşamı ve akademik başarısını etkilemektedir. Siber zorbalık akademik başarıya doğrudan etki etmese de duygusal

ve psikolojik yönden yaşanan olumsuz etkiler akademik başarıyı da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Siber mağdurların akademik olarak dikkatini yoğunlaştırma ve başarılı olma yeteneklerini etkileyebilecek düzeyde korku, kaygı, üzüntü ve öfke duygularını yaşadıkları vurgulanmaktadır (Beran ve Li, 2005). Siber zorbalığın mağdurlar üzerinde depresyon ve içe kapanma tehlikesi yarattığı ve bu durumun okuldan uzaklaşmaya, devamsızlığa hatta okulu bırakmaya neden olabileceği belirtilmektedir (Kirby, 2008). Siber zorbalığa maruz kalan ergenlerin okula gitmekten korktuğu (Raskauskas ve Stoltz, 2007), siber zorbalık mağduriyetine akran zorbalığı mağduriyeti eklendiğinde bu etkinin daha da şiddetlendiği ve okul bağlılığının daha azaldığı ifade edilmektedir (Cross ve ark., 2015). Siber zorbalık ve siber tacizin akademik başarı üzerinde olumsuz etkisi olduğunu belirten Egeberg ve ark. (2016), siber zorbalık mağduru olan çocukların okul yaşam kalitesinin düşmesinin bir sonucu olarak akademik başarılarının olumsuz etkilendiğini ifade etmektedir. Bayar ve Uçanok (2012), sanal zorbalığa maruz kalmanın algılanan okul sosyal iklimini etkilediğini belirtmektedir. Price ve Dalglish (2010), siber zorbalığa maruz kalan ergenlerin okul notlarının olumsuz etkilendiğini ve okul devamsızlığının arttığını bildirmiştir. Ergenlik döneminde yaşanan gelişimsel değişimlerin yanı sıra ergenlik dönemi, bireyin geleceği ve mesleği konusunda önemli kararlar vermesi gereken bir dönemdir. Türkiye’de meslek seçimi merkezi sınav sistemi dolayısıyla akademik başarı temelinde gerçekleştiğinden siber zorbalığın ergenlik döneminde akademik başarı üzerindeki olumsuz etkileri ergenlerin hayatı açısından kritik bir öneme sahip olan meslek seçimini olumsuz olarak etkilemektedir.

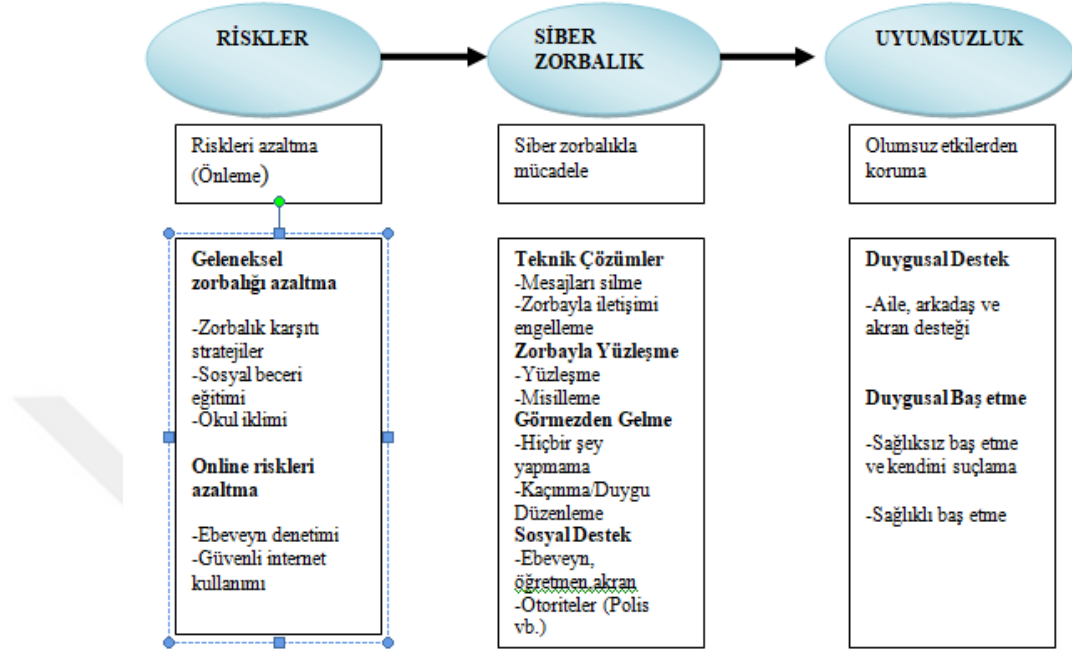
1.3.7.Ergenlik Döneminde Siber Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri

Siber zorbalığın olumsuz etkileri karşısında ergenlerin çeşitli baş etme stratejilerine başvurduğu görülmektedir. Siber zorbalığın olumsuz etkilerinin mağdurlar tarafından kullanılan baş etme stratejisi ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Başka bir deyişle etkisiz başa çıkma yöntemi kullanan mağdurların depresyon yaşama olasılığı olduğu ifade edilmektedir (Jacobs ve ark., 2014). Ergenlerin siber zorbalıkla baş etmede sorun odaklı başa çıkma, duygu odaklı başa çıkma ve kaçınan

başa çıkma gibi çeşitli baş etme stratejilerini kullandığı görülmektedir (Jacobs ve ark., 2014; Raskauskas ve Huynh, 2015). Sorun odaklı baş etme stratejileri stres yaratan bir durumu tek başına ya da çevre ile işbirliği yaparak değiştirmek için harekete geçilen bir baş etme yöntemidir. Örneğin zorbalık yapılan bir web sitesinden uzak durarak belirli bir süre çevrim dışı kalmak ve bir öğretmeni veya yetişkin birini bilgilendirmek gibi sosyal destek arayışı sorun odaklı baş etme stratejisidir. Sorun odaklı başa çıkma stratejilerinin siber zorbalıkla baş etmede etkili olduğu belirtilmektedir (Jacobs ve ark., 2014). Kaçınma odaklı başa çıkma stratejileri, uzaklaşmak veya üzücü mesajları engellemek gibi fiziksel olarak veya düşünmemek ya da herhangi bir şey yapılamayacağına inanmak gibi bilişsel olarak bireyin stresli durumdan kaçındığı başa çıkmayı içermektedir. Duygu odaklı başa çıkma stratejileri stres yaratan durum sonucunda hissedilen olumsuz duyguların içe doğru yönlendirilerek içselleştirilmesi veya başkalarına yönlendirilerek açığa vurulması gibi iki türlü baş etme stratejisini içermektedir (Raskauskas ve Huynh, 2015).

Perren ve ark. (2012), siber zorbalıkla baş etmede bir model geliştirerek öğrenci, aile ve okul düzeyinde siber zorbalığa verilen tepkileri kavramsallaştırmışlardır. İlk olarak önleyici tedbirler üzerinde durularak öğrenciler, ebeveynler ve okulların siber zorbalık davranışlarına ilişkin sorunu, bilinen riskleri azaltarak ele alınması ve siber zorbalığın önlenmesi vurgulanmaktadır. Modelde siber zorbalık ve geleneksel zorbalık arasındaki ilişki vurgulanarak geleneksel zorbalığa yönelik tüm okul yaklaşımları ve politikaları, sosyal beceri eğitimi ve okul ikliminin iyileştirilmesi gibi müdahalelerin siber zorbalık davranışlarını da azaltabileceği belirtilmektedir. Siber zorbalığın internet ve cep telefonu gibi teknolojik araçlar aracılığı ile gerçekleşmesinden dolayı internet güvenliği ve ebeveyn denetimi gibi önlemlerin siber zorbalığı azaltmada etkili olabileceği ifade edilmektedir. İkinci aşamada siber zorbalığa maruz kalındığında bu olumsuz davranışlarla mücadele etmek için öğrenciler, ebeveynler ve okullar tarafından kullanılan yöntemler üzerinde durulmaktadır. Siber zorbalıkla baş etmede kullanılan yöntemler, zorbaya karşı tepki, teknik çözümler, sosyal destek arama ve kaçınma ve duygu odaklı stratejilerini içermektedir. Son olarak siber zorbalığa maruz kalan

mağdurları olumsuz etkilerden koruma, duygusal destek ve duygusal baş etme olarak ele alınmaktadır (Perren ve ark., 2012).

Şekil 1.5. Siber Zorbalığa Verilen Tepkilerin Kavramsallaştırılması (Perren ve ark., 2012).

Siber zorbalıkla baş etmede ergenlerin yaygın olarak kullandıkları stratejilere ilişkin; siber zorbalara karşı tepkiler, teknik çözümler, sosyal destek arama, kaçınma ve duygu odaklı stratejiler olmak üzere çeşitli başa çıkma stratejileri tanımlanmaktadır (Perren ve ark., 2012).

Teknik Çözümler: Siber zorbalığın birçok mağduru tarafından baş etmede kullanılan ilk stratejiler, sorunu çözmek için teknolojiyi kullanmaktır. Teknik çözümler arasında kullanıcı adını veya hesap kimliğini değiştirme, e-posta adresini veya telefon numarasını değiştirme, sosyal medyada arkadaş olmama ve mesajları veya kullanıcıları engelleme gibi kaçınan başa etme davranışları bulunmaktadır (Arıcak ve ark., 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Smith ve ark., 2008). Juvonen ve Gross (2008), teknolojiyi kullanarak baş etmede en yaygın kullanılan stratejinin zorbayı engellemek olduğunu belirtmekte, siber zorbalıkla baş etmede ergenlerin zorbayı engellediğini, zorbayı web sitesindeki arkadaş listesinden çıkardığını ve

kullanıcı adını veya e-postalarını değiştirdiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde Arıćak ve ark. (2008), ergenlerin çoğunluğunun istenmeyen mesajı veya rahatsız eden kişiye engelleme gibi aktif çözümler kullandığını belirtmektedir. Price ve Dalglish (2010), engellenenin en yaygın kullanılan teknik strateji olduğunu; katılımcıların bunu en yararlı evrimii eylem olarak değerlendirdiğini belirtmektedir.

Zorbaya Karşı Tepkiler: Siber zorbalıkla baş etmede ergenlerin kullandığı yöntemlerden biri de zorbalık yapan kişiye tepki göstermektir. Zorbaya karşı tepkiler, zorbaya eylemini durdurmasını söylemek veya zorbalık yapan kişiye geleneksel zorbalık veya siber zorbalık biçimlerinde karşılık vererek misilleme yapmak davranışlarından oluşmaktadır. Zorba ile yüzleşmenin siber zorbalığa maruz kalan kişinin zorbayı tanıdığı ve onunla iletişime geçebileceği durumlarda yaygın olarak kullanılan bir yaklaşım olduğu bildirilmektedir (Perren ve ark.,2012). Sanal ortamın anonimlik ve fiziksel güce gereksinim duymama gibi özellikler sunması hem geleneksel hem de siber zorbalık mağdurlarına intikam alma ve misilleme yapma açısından fırsat sağladığı söylenebilir. Price ve Dalglish (2010), siber zorbalıkta baş etmede kullanılan yöntemleri evrimii ve çevrimdışı yöntemler olarak incelemiş, zorbayla yüzleşmek ve misilleme yapmak yöntemlerini çevrimdışı kullanılan baş etme yöntemi olarak belirtmişlerdir. Ergenlerin siber zorbalığı durdurmak için neler yaptıklarını inceleyen Hoff ve Mitchell (2009), özellikle erkek çocukların aktif ve fiziksel olarak misilleme davranışlarından söz ederken kızların daha pasif ve sözel misilleme davranışı gösterdiğini belirtmektedir. Smith ve ark.(2008), ergenlerin siber zorbalıkla baş etmede kullandığı yöntemlerden birinin de zorbadan zorbalığı durdurmasını istemek olduğunu belirtmektedir.

Sosyal Destek Arama: Ergenlerin maruz kaldıkları siber zorbalık davranışlarında baş etmede akranlarını ve ailelerini destek olarak gördüğu görülmektedir. Geleneksel zorbalıkta öğretmen, aile ve arkadaştan sosyal destek almanın zorbalığın olumsuz etkilerine karşı koruyucu önemi bulunmaktadır (Raskuskas ve Huynh, 2015; Sittichai ve Smith, 2018). Benzer şekilde, sosyal destek arayışının, siber zorbalıkla baş etmede en tutarlı şekilde onaylanan pozitif başa çıkma

stratejisi olduğu görülmektedir (Smith ve ark., 2008; Raskuskas ve Huynh, 2015). Siber mağdurların maruz kaldıkları siber zorbalığı bir arkadaşlarına söylemeyi ve arkadaşlarından destek almayı en yararlı strateji olarak gördükleri ifade edilmektedir (Price ve Dagleish, 2010). Birçok ergen maruz kaldıkları siber zorbalıkla baş etmede aileden de yardım almaktadır (Arıcak ve ark., 2008; Smith ve ark., 2008). Ancak yapılan çalışmalarda arkadaştan destek almanın aileden destek almadan daha fazla kullanılan bir strateji olduğu görülmektedir (Arıcak ve ark., 2008). Ergenlerin bazılarının yetişkinlerle maruz kaldıkları siber zorbalığı paylaşmadıkları çünkü internet, cep telefonu ve bilgisayar kullanımı gibi teknoloji kullanımlarını kaybedeceğinden veya kısıtlanılacağından korktukları belirtilmektedir. Yaşadıkları siber zorbalık deneyimlerini aileleri ile paylaşmadıklarını belirten ergenler bunun nedeni olarak ebeveynlerini endişelendirmek ve kızdırmak istemediklerini, ceza almaktan ve ebeveynlerinin bilmemesi gereken bilgilerinin veya davranışlarının ortaya çıkmasından korktuklarını bildirmişlerdir (Hoff ve Mitchell, 2009). Ergenlerin sosyal destek olarak ailelerinden çok arkadaşlarını tercih etmelerinin bir nedeni de siber zorbalıkla baş etmede akranlarının yetişkinlerden daha fazla teknoloji bilgisine sahip olduklarını düşünmeleridir (Arıcak ve ark., 2008). Kız öğrencilerin, maruz kaldıkları siber zorbalık deneyimlerini aileleri ile paylaşma olasılığının erkek öğrencilerden yüksek olduğu belirtilmektedir (Li, 2006). Başa çıkma stratejilerindeki en tutarlı cinsiyet farklılığı, kızların sosyal destek arama istekliliğinde daha fazla olduğudur. Kız öğrenciler daha çok ağladığını, bir arkadaşından ya da yetişkinlerden yardım istediğini ve erkekler ise daha sık karşılık verdiğini bildirmektedir (Sittichai ve Smith, 2018). Ergenler siber zorbalıkla baş etmede öğretmenlerin desteğine karşı oldukça olumsuz ve eleştirel bir tutuma sahiptir. Birçok ergen maruz kaldığı siber zorbalık deneyimlerini bir öğretmene veya okul müdürüne söylemeyi etkisiz bulmaktadır (Arıcak ve ark., 2008; Mishna ve ark., 2009). Ergenlerin siber zorbalıkla baş etmede öğretmenlerinden sosyal destek almamasının bir nedeni siber zorbalığın okul dışında gerçekleşen bir eylem olduğundan öğretmenlerin hiçbir şey yapamayacağına inanmalarıdır (Mishna ve ark., 2009). Aile ve akranlardan sosyal destek alınmasının siber zorbalığın olumsuz etkilerinden olan depresif belirtileri azaltmada etkili olduğu, zorbalıkla yüzleşmenin ise depresyonu arttırdığı belirtilmektedir (Machmutow ve ark., 2012).

Kaçınma ve Duygu Odaklı Stratejiler: Ergenlerin siber zorbalıkla baş etmede kullandıkları kaçınma ve duygu odaklı stratejilerin maruz kaldıkları siber zorbalığı görmezden gelme, hiçbir şey yapmama veya bir şey yapılamayacağını düşünme, hiç kimseye söylememe ve böylelikle yaşadıkları olumsuz duyguları içselleştirme davranışlarını içermektedir. Ergenlerinin bazılarının siber zorbalıkla baş etmede maruz kaldıkları zorbalığı görmezden gelerek ve bir şey yapılamayacağına inanarak kaçınma ve duygu odaklı stratejileri kullandığı görülmektedir (Smith ve ark., 2008; Dehue ve ark., 2008; Li, 2010). Smith ve ark. (2008), tarafından yapılan çalışmada siber zorbalığa uğrayan mağdurların %41.3'ü zorbayı görmezden geldiklerini belirtmektedir. Li (2010), ergenlerin çoğunluğunun yaşadıkları siber zorbalık sonucunda üzülmelerine rağmen siber zorbalığa maruz kaldıklarında hiçbir şey yapmadıklarını ifade etmektedir. Siber zorbalığa maruz kalındığında zorbalığı görmezden gelme, hiçbir şey yapmama ve kimseye söylememe yöntemlerinin ergenlerin siber zorbalıkla nasıl baş edeceklerini bilmemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Siber zorbalıkla baş etmede kullanılan kaçınma stratejilerinin siber zorbalığı arttırmakta ve ergenlerin duygusal iyi oluşlarına zarar verecek şekilde tehlikeli seviyelere ulaşmasını sağlamaktadır (Hoff ve Mitchell, 2009).

Siber zorbalığın olumsuz etkilerinin siber zorbalığa maruz kalan bireyler tarafından kullanılan etkisiz baş etme yöntemlerinden kaynaklandığı, ergenlerin siber zorbalıkla nasıl baş etmeye çalıştığı ve baş etme yöntemlerini etkileyen etmenlerin bilinmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır (Jacobs ve ark., 2014). Siber zorbalığı ve siber zorbalık sonucu yaşanan olumsuz etkileri azaltmak için ergenlerin etkili baş etme stratejilerini öğrenmeleri ve geliştirmeleri gerekmektedir.

1.4.Araştırma Özetleri

Bu bölümde siber zorbalık ile ilgili yapılan çalışmalar ve siber zorbalığı önleme programlarına yönelik Türkiye'de ve dünyada yapılan çalışmalara kronolojik sıra ile yer verilmektedir.

1.4.1.Siber Zorbalık ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Arıcak ve ark. (2008) tarafından yapılan araştırmada siber zorbalık ile baş etme stratejilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın katılımcılarını 269 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada Siber Zorbalık Anketi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin % 35,7'sinin siber zorbalık davranışı sergilediği, % 23,8'nin zorba/mağdur olarak siber zorbalığa dahil olduğu, % 5,9'nun ise yalnızca mağdur olduğu, erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha fazla siber zorbalık davranışları sergilediği ve siber zorbalığa uğradığı belirtilmektedir. Ayrıca siber zorbalıkla karşı karşıya kalan öğrenciler %30.6 istenmeyen mesajı veya rahatsız eden kişiyi engellediğini, %16.4'ü zorbaya zorbalığı durdurmasını söylediğini, %8.1'i kullanıcı adını değiştirdiğini, %15'i arkadaşlarına ve %10'ü ailelerine söylediğini, %3.4'ü ise kimseye söylemediğini bildirmiştir.

Hoff ve Mitchell (2009) tarafından yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinin siber zorbalıkla baş etmede kullandıkları yöntemlerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu yaş ortalaması 19 olan 351 katılımcı oluşturmuş, karma desende planlanan araştırmada çoktan seçmeli, likert tipi ve açık uçlu sorulardan oluşan anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların % 65,3'ü siber zorbalığın hiçbir şey yapmayarak kendi kendine duracağını inandığını, % 35,9 ailelerine söylediğini, %16,7'si okul personeli ile paylaştığını, % 36,1'i okulların siber zorbalığı önlemeye yönelik politikalar uyguladığını belirtmiştir. Araştırmada siber zorbalıkla baş etmeye yönelik cinsiyet farklılıklarına yönelik erkek öğrencilerin daha fazla aktif ve fiziksel olarak misilleme davranışı gösterdiği, kız öğrencilerin ise pasif ve sözel misillemeye başvurduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sleglova ve Cerna (2011) tarafından yapılan çalışmada 14-18 yaş grubu ergenlerde siber zorbalığın etkileri ve ergenlerin siber zorbalıkla baş etme stratejilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma nitel araştırma deseninde yürütülmüş olup, çalışma grubunu 15 ergen oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda ergenlerin siber zorbalıkla baş etmede en sık kullandıkları yöntemlerin teknik

yöntemler, zorbaya yönelik tepki, kaçınma, savunma stratejileri ve sosyal destek olduğu belirtilmiştir.

Parris ve ark. (2012) tarafından yapılan çalışmada lisede öğrenim gören ergenlerin siber zorbalıkla baş etmeye yönelik görüşlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada nitel araştırma deseni kullanılmış, çalışmaya 20 ergen dahil edilmiştir. Araştırma sonucunda ergenlerin 18'nin kaçınma, 7'sinin kabul etme, 9'nun gerekçelendirme ve 8'nin sosyal destek arama olmak üzere reaktif başa çıkma yöntemini kullandığı görülmüştür. Ergenlerin 12'si biriyle konuşma, ergenlerin tamamı çevrimiçi güvenliği ve farkındalığı artırma olmak üzere önleyici başa çıkma yöntemlerini kullandığından bahsetmiştir. Ergenlerin 9'u ise siber zorbalığı önlemenin bir yolu olmadığına inandığını belirtmiştir.

Machmutow ve ark. (2012) tarafından yapılan çalışmada ergenlerin siber zorbalığın olumsuz etkileri ile başa çıkmada kullandıkları stratejilerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın katılımcılarını ortaokul yedinci sınıfta öğrenim gören 765 ergen oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Mağduriyet, Depresif Semptomlar ve Baş Etme Stratejileri ölçekleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda kendine güven (zorba ile temasa geçme ve teknik önlemler) ve yakın destek arama en sık kullanılan strateji iken misilleme ve çaresizliğin daha az kullanıldığı tespit edilmiştir. Yakın destek stratejisinin mağdurlar tarafından daha az kullanılmasına rağmen depresif belirtileri azalttığı tespit edilmiştir. Misilleme stratejisinin ise yüksek depresif belirtiler ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Kendine güven yani zorba ile temasa geçme yönteminin mağdur tarafından kullanılmasının depresif belirtileri arttırdığı araştırmanın beklenmeyen bir sonucu olarak ifade edilmektedir.

Völlink ve ark. (2013) tarafından yapılan çalışmada 11-12 yaş grubu ergenlerin siber zorbalıkla baş etmede kullandıkları stratejilerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu 325 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada yer alan ergenler siber zorbalığa maruz kalan, siber zorbalık yapan ve siber zorbalığa dahil olmamış olarak gruplandırılmıştır. Araştırmada veri toplama

aracı olarak Siber Zorbalık, Başa Çıkma Stratejileri ve Depresyon ölçekleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda siber zorbalıkta hem zorba hem de mağdur olan çocukların, siber zorbalıkla karşılaşmamış çocuklara göre duygu odaklı başa çıkma stratejilerini daha fazla kullandığı görülmektedir. Siber zorbalık mağdurlarının sorunları içselleştirdiği, değersiz ve güçsüz hissettiği depresif başa çıkma yöntemini daha fazla kullandığı tespit edilmiştir.

Clarke (2013) tarafından yapılan çalışmada lisede öğrenim gören ergenlerin ebeveynlerinin siber zorbalığa ilişkin algı ve farkındalıklarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın katılımcılarını 99 ebeveyn oluşturmaktadır. Araştırmada Ebeveynlerin Siber Zorbalık Algısı ve Farkındalığı Anketi ile veriler toplanmıştır. Araştırma sonucunda ebeveynlerin siber zorbalığı bir sorun olarak gördükleri ancak geleneksel zorbalığı siber zorbalığa göre daha zarar verici buldukları, siber zorbalığı önleme açısından okul uygulamalarının ebeveynlerden daha yararlı olacağını, siber zorbalığa yönelik televizyondan bilgi edinme olasılıklarının diğer medya araçlarından daha fazla olduğu ve siber zorbalığa yönelik farkındalıklarının artırılması gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Horzum ve Ayas (2013) tarafından yapılan çalışmada okul rehber öğretmenlerinin yaş, cinsiyet, kıdem değişkenlerine göre siber zorbalık farkındalık düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma tarama modelinde yürütülmüş olup, çalışma grubunu 180 rehber öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada “Öğretmenlerin Sanal Zorbalık Farkındalık Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda kadın rehber öğretmenlerin farkındalık düzeyinin erkek rehber öğretmenlerden yüksek olduğu, öğretmenlerin yaşı arttıkça farkındalık düzeylerinin azaldığı ve kıdemleri ile farkındalık düzeyleri arasında bir ilişki bulunmadığı belirtilmektedir.

Akbulut (2014) tarafından yapılan çalışmada Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören 120 lisans öğrencisinde vaka-temelli video eğitiminin siber zorbalık farkındalığına etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada Solomon deneysel deseni kullanılarak iki deney, iki

kontrol olmak üzere dört grup oluşturulmuştur. Eğitim içeriği, belgeseller, televizyon spotları, bilgilendirici videolar ve siber zorbalığa yönelik kısa filmlerden oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda vaka temelli video eğitiminin üniversite öğrencilerinde siber zorbalık farkındalık düzeyini artırdığı ifade edilmektedir.

Raskauskas ve Huynh (2015), tarafından yapılan çalışmada siber zorbalıkla baş etme stratejilerine yönelik yapılan çalışmalar sistematik olarak incelenmiştir. Araştırma sistematik derleme deseninde yürütülmüş ve 19 çalışma incelenmiştir. Araştırma sonucunda gençlerin siber zorbalıkla baş etmede kullandıkları en yararlı baş etme stratejisinin sosyal destek arayışı ve kaçınma olduğu, çevrimiçi ve teknik stratejilerin de zorbalığı durdurmak için etkili olduğu ancak çok az ergenin teknik stratejileri kullandığı ifade edilmektedir.

Sezer ve ark. (2015), tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin siber zorbalık farkındalık düzeylerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma tarama modelinde planlanmış olup, çalışma grubunu 184 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri Siber Zorbalık Duyarlılık Ölçeği (Tanrikulu ve ark., 2013) ile toplanmıştır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin siber zorbalığa yönelik farkındalık düzeylerinin orta düzeyde olduğu, erkek öğretmenlerin farkındalık düzeylerinin kadın öğretmenlerden yüksek olduğu, bilgi teknolojileri öğretmenlerin farkındalık düzeylerinin diğer branşlardan daha yüksek olduğu belirtilmektedir.

Wahap ve ark. (2015), tarafından yapılan çalışmada 13-17 yaş grubu ergenlere yönelik geliştirilen multimedya uygulamasının ergenlerin siber zorbalığa yönelik farkındalıkları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma yarı deneysel desende yürütülmüş, çalışma grubunu 32 ergen oluşturmuştur. Çalışmada araştırmacı tarafından geliştirilen Siber Zorbalık Bilgi ve Farkındalık Ölçeği kullanılmıştır. Multimedya uygulaması siber zorbalığın tanımı, sonuçları, baş etme yöntemleri konularını içeren dört modülden oluşmaktadır. Araştırma sonucunda, geliştirilen multimedya uygulamasının ergenlerin siber zorbalığa yönelik bilgi ve farkındalık düzeyini artırdığı tespit edilmiştir.

Peker ve Ekinci (2016) tarafından yapılan çalışmada ergenlerde öz yeterliğin, siber zorbalıkla baş etme stratejileri üzerindeki yordayıcı etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma betimsel yöntemde yürütülmüş olup, çalışma grubunu lisede öğrenim gören 277 ergen oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Genel Öz-Yeterlik Ölçeği ve Siber Zorbalıkla Başa Çıkma Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda genel öz yeterliğin siber zorbalıkla başa çıkma stratejilerinden, sosyal destek ve yardım arama, mücadele etme ve çevrimiçi gizlilik ve güvenlik yöntemleri arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Ayrıca ergenlerde öz yeterliğin, siber zorbalıkla baş etme becerilerini olumlu yönde yordadığı belirtilmektedir.

Elçi ve Seçkin (2016) tarafından yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarını, cinsiyet, yaş ve internet kullanım sıklığı değişkenleri açısından incelenmiştir. Araştırma betimsel desende planlanmış olup, çalışma grubunu 174 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Siber Zorbalık Farkındalık Anketi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda erkek öğrencilerin siber zorbalığa yönelik farkındalıklarının, kız öğrencilerden yüksek olduğu, yaş ve internet kullanım sıklığı değişkenlerinin siber zorbalık farkındalığı ile anlamlı olarak ilişkili bulunmadığı ifade edilmektedir.

Aydın (2016) tarafından yapılan çalışmada Sanal Zorbalık Eğitimi Programı'nın altıncı sınıf öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalık düzeylerine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma yarı deneysel desende yürütülmüş, üç deney ve üç kontrol grubu oluşturulmuştur. Araştırmanın çalışma grubunu 194 öğrenci oluşturmaktadır. Programda öğrencilerin siber zorbalık davranışlarının sonuçları, siber zorbalıkla karşılaşmamak için yapması gerekenlerin farkında olması, siber zorbalık ile karşılaştıklarında yapabileceklerinin farkına varması amaçlanmıştır. Araştırmada ölçme aracı olarak "Sanal Zorbalık Farkındalık Ölçeği" (Ayas ve ark., 2015) ortaokul öğrencilerine uyarlanarak kullanılmıştır. Öğrencilere üç hafta boyunca haftada bir saat eğitim verilmiştir. Araştırma sonucunda deney grubunda bulunan öğrencilerin siber zorbalığa yönelik farkındalıklarının anlamlı bir şekilde arttığı ifade edilmektedir.

Kert ve Şahiner (2016) tarafından yapılan çalışmada Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği Bölümü dördüncü sınıf öğrencilerinin siber zorbalık farkındalık durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma betimsel desende planlanmış, çalışma grubunu 50 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak Öğretmenlerin Sanal Zorbalık Konusundaki Görüşleri anketi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda kız öğrencilerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerinin erkek öğrencilerden yüksek olduğu ifade edilmiştir.

Chan ve Wong (2017) tarafından ortaokulda öğrenim gören ergenlerin siber zorbalıkla baş etme stratejilerinin incelenmesinin amaçlandığı çalışmada karma yöntem kullanılmıştır. Çalışma grubunu sadece siber mağdur ve siber zorba/mağdur olduğu tespit edilen 432 ergen oluşturmaktadır. Araştırmada Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet ve Başa Çıkma Yaklaşımı ölçekleri kullanılmıştır. Katılımcılar siber zorbalığa uğradığında siber zorbalık yapmayan pasif ve siber zorbalığa uğradığında zorbalıkla karşılık veren agresif mağdur olarak sınıflandırılmıştır. Agresif mağdurların, pasif mağdurlara göre sanal zorbalıkla başa çıkmada daha saldırgan yöntemler kullandığı belirtilmektedir. Pasif mağdurlarda siber zorbalıkla başa çıkmada, kız ergenlerin erkek ergenlere göre daha yüksek sosyal davranışlara sahip olduğu, agresif mağdurlar arasında cinsiyete yönelik anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Siber zorbalıkla başa çıkmada aile, okul, polis, sosyal hizmet uzmanlarından yardım istemeyi ifade eden aktif yaklaşımın yaşla birlikte arttığı ve prososyal davranışlara sahip erkeklerde daha fazla görüldüğü belirtilmektedir. Kaçınma yaklaşımının, olumlu okul deneyimi ile negatif ilişkili olduğu ifade edilmektedir.

Bulut (2018) tarafından yapılan çalışmada ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık farkındalık düzeylerinin öğrenci, öğretmen ve velilerin bakış açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma betimsel desende planlanmış, çalışma grubunu 512 öğrenci, 239 öğretmen ve 143 veli oluşturmuştur. Çalışmada araştırmacı tarafından geliştirilen Sanal Zorbalık Davranışları Farkındalık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık farkındalık düzeylerinin öğrenci, veli ve öğretmenlerin görüşlerine göre yüksek olduğu bulunmuştur. Kız

öğrencilerin farkındalık düzeylerinin erkek öğrencilere göre yüksek olduğu, gelir düzeyi arttıkça farkındalık puanlarının da arttığı görülmektedir.

Gölpek Sarı ve Seferoğlu (2019) tarafından yapılan çalışmada altıncı sınıfta öğrenim gören öğrencilerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeyleri ve siber zorbalık davranışları sergileme ve siber zorbalığa uğrama durumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma ilişkisel bir çalışma olarak yürütülmüş, çalışma grubunu 110 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada Sanal Zorba/Mağdur Ölçeği ve Sanal Zorbalık Farkındalık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda kız öğrencilerin farkındalık düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu, akıllı cep telefonuna sahip olan öğrencilerin olmayanlara göre sanal mağduriyet düzeyinin yüksek, sanal zorbalık farkındalık düzeyinin ise düşük olduğu belirtilmiştir. Ayrıca sanal zorbalık hakkında okulda bilgi edinen öğrencilerin sanal zorbalık farkındalık düzeyinin kendi kendine bilgi edinen öğrencilere göre yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Ergenlerin siber zorbalıkla baş etme yöntemlerine ilişkin yurtiçi ve yurtdışında yapılan çalışmaların siber zorbalığın hedefi olan ergenler üzerinde yoğunlaştığı ancak yapılan çalışmaların ergenlerin siber zorbalığa maruz kaldığında baş etmeye yönelik kullandığı yöntemlerin neler olduğunu belirlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Ergenlik döneminde siber zorbalığın olumsuz etkilerinin mağdurlar tarafından kullanılan baş etme stratejisi ile ilişkili olduğu göz önüne alındığında ergenlerin siber zorbalıkla baş etme becerilerinin geliştirilmesi ve desteklenmesine yönelik çalışmalara gereksinim duyulmaktadır. Siber zorbalık farkındalığına yönelik yapılan çalışmaların ise sınırlı olduğu ve genellikle aile ve öğretmen gibi yetişkinler veya üniversite öğrencilerine yönelik yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar incelendiğinde erken dönemde ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerinin belirlenerek farkındalıklarının artırılmasına yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir.

1.4.2.Siber Zorbalığı Önleme ve Müdahale Programları ile İlgili Çalışmalar

Siber zorbalığın ergenlik döneminde hem ülkemizde hem de dünyadaki yaygınlığı ve ergenlerin gelişimi ve yaşamları üzerindeki olumsuz etkileri, siber zorbalığı önleme ve müdahale etmeye yönelik programların geliştirilmesine duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Bu doğrultuda Türkiye’de ve dünyanın çeşitli ülkelerinde siber zorbalığı önleme programları geliştirmeye yönelik çalışmalar yürütülmüştür.

1.4.2.1. Dünyada Siber Zorbalığı Önlemeye Yönelik Uygulanan Programlar

Siber zorbalığın önlenmesine yönelik çeşitli ülkelerde tüm okul yaklaşımı uygulanarak ergenlik döneminde siber zorbalığı önlemeye yönelik programlarının geliştirildiği görülmektedir. Programlardan bazıları geleneksel zorbalığa yönelik geliştirilmiş olup, geleneksel zorbalıkla siber zorbalığın benzer özelliklerine vurgu yapılarak siber zorbalıkla mücadele için kullanılmıştır (Williford ve ark., 2013; Grandinger ve ark., 2016).

ViSC Sosyal Yetkinlik Programı, Avusturya’da ortaokul öğrencilerine yönelik zorbalık karşıtı bir müdahale programı olarak geliştirilmiş ve programın uygulanması ve değerlendirilmesi Avusturya Federal Eğitim Bakanlığı tarafından 2008 ve 2011 yılları arasında finanse edilmiştir. ViSC Sosyal Yetkinlik programı ilk olarak geleneksel zorbalığa yönelik geliştirilmiş okullarda saldırgan davranışları ve zorbalığı azaltmayı ve sosyal becerileri geliştirmeyi amaçlamakta ve tüm okul yaklaşımını benimsemektedir. ViSC sınıf projesi öğrencilerin sosyal ve duygusal becerilerini geliştirmeye odaklanarak zorbalığın azaltılmasına yönelik etkinliklerden oluşmaktadır (Strohmeier ve ark., 2012). Grandinger ve ark., (2016) tarafından yapılan bir çalışmada ViSC Sosyal Yetkinlik Programı, 18 okul ve 103 sınıfta ortalama 11.7 yaşında 2042 öğrenciye uygulanmıştır. Araştırma deneysel desende yürütülmüş olup, veri toplama aracı olarak Siber Zorbalık ve Mağduriyet, Geleneksel Zorbalık ve Mağduriyet, İnternet Kullanımı ve Okul İklimi ölçekleri kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda ViSC programının siber zorbalığın ve siber mağduriyetin önlenmesinde etkili olduğu ve etkilerin 6 ay sonra sürdürülebilir olduğu gösterilmiştir.

ConRed Programı, İspanya'da 11-19 yaş arası ergenlere yönelik, Normatif Sosyal Davranış Teorisi (Rimal ve Real, 2003) temelinde, siber zorbalıkla baş etmek amacıyla tasarlanmıştır. Siber zorbalıkla baş etme amacıyla tasarlanan program, siber zorbalıkla ilişkili olduğu düşünülen geleneksel zorbalık, internet bağımlılığı ve empati olmak üzere üç alana odaklanmaktadır. Del Rey ve ark. (2012), tarafından yarı deneysel desende yürütülen çalışmaya 595 ergen katılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Avrupa Siber Zorbalık Anketi, İnternet ile ilgili Deneyimler Anketi, Algılanan Bilgi Kontrol Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ConRed programının uygulandığı deney grubunda yer alan öğrencilerde siber zorbalığa katılım, internetin kötüye kullanılması ve internette paylaşılan bilgi üzerinde yanlış kontrol algısında genel bir azalma tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin internette paylaştıkları içerikleri nasıl kontrol edecekleri, çevrim içi güvenlik ve kontrolleri nasıl sağlayacakları, internete yükledikleri kişisel bilgileri gizli tutmak için kullanacakları strateji ve yöntemler açısından farkındalıklarının arttığı tespit edilmiştir.

KiVa zorbalığı önleme programı Finlandiya'da ilk olarak 2006 ve 2009 yılları arasında Turku Üniversitesi ve Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı iş birliği ile ilkökul ve ortaokul düzeyinde öğrenciler için geleneksel zorbalığı önlemek amacıyla geliştirilmiş, sosyal davranış süreçlerini anlamak için Sosyal Bilişsel Teori temel alınmıştır. KiVa, ne zorba ne de mağdur olan izleyici gruba odaklanarak empati, öz-yeterlilik ve zorbalı cezalandırıcı tutumlarının artırılmasına vurgu yapmaktadır. Programın amacı, izleyici grubun zorbalığı sürdürmede oynadığı rol konusunda farkındalık yaratmak, mağdurlara yönelik empatiyi arttırmak ve gençlerin mağduru destekleme stratejilerini ve öz-yeterliliklerini geliştirmektir (Williford ve ark., 2013). Williford ve ark., (2013) tarafından yapılan çalışmada KiVa zorbalık karşıtı programının siber zorbalık ve siber mağduriyet sıklığını azaltmada etkililiği incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu yaş ortalaması 12.75 olan 18, 412

öğrenci oluşturmuş, veri toplama aracı olarak Olweus Zorba/Mağdur Anketi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda yaşanan siber mağduriyet sıklığında deney grubu lehine önemli bir azalma tespit edilmiştir. Siber zorbalık yapma sıklığı ise yaşa göre azalma olduğu belirtilmiştir. Başka bir deyişle deney grubunda yaş ortalamasının altında olan öğrenciler kontrol grubundaki öğrencilere göre daha düşük siber zorbalık yapma sıklığı bildirmiştir.

Almanya’da ergenlere yönelik geliştirilen Medya Kahramanları Programı (Media Heroes), Planlanmış Davranış Teorisi (Ajzen, 1991) temel alarak, zorbalık dinamiklerini anlamada katılımcı rolleri yaklaşımına dayanmakta, özellikle empati becerisi geliştirme, siber zorbalığa ilişkin kavramlarının tanımları, internet riskleri ve güvenliği hakkında bilgi vererek siber zorbalığı önlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca programın amaçları arasında siber zorbalığın sonuçları ve yasal riskleri hakkında öğrencilerin farkındalığını arttırmak, çevrimiçi korunma becerilerini, kendilerine ya da başkalarına yapılan siber zorbalık davranışları ile karşılaştıklarında yardım ve baş etme stratejilerini içeren davranışlarını geliştirmek yer almaktadır (Wölfer ve ark., 2014; Chaux ve ark., 2016). Wölfer ve ark. (2014) tarafından yapılan çalışmaya ortaokulda öğrenim gören 593 öğrenci katılmıştır. Araştırma deneysel desende yürütülmüş olup, veri toplama aracı olarak Siber Zorbalık Davranışları, Bakış Açısı Alma Becerileri ve Saldırgan Davranış Ölçekleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Medya Kahramanları programının deney grubunda yer alan öğrencilerin siber zorbalık davranışını azaltmada etkili olduğu bulunmuştur. Chaux ve ark. (2016) tarafından yapılan çalışmada siber zorbalığı önlemeye yönelik geliştirilen Medya Kahramanları Programı’nın geleneksel zorbalık üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 11-17 yaş grubu 722 ergen oluşturmaktadır. Araştırma deneysel desende yürütülmüş olup, veri toplama aracı olarak Avrupa Siber Zorbalık Müdahale Projesi Anketi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda siber zorbalığı önlemek amacıyla geliştirilen Medya Kahramanları programının ergenler arasında siber zorbalık davranışlarını azaltmasına ek olarak geleneksel zorbalık davranışlarını önlemede de etkili olduğu, ancak geleneksel ve siber mağduriyet üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Avusturalya’ da siber zorbalığı önlemeye yönelik Sosyo Ekolojik Yaklaşımı temel alan, tüm okul yaklaşımına dayalı Siber Dostu Okul Programı (Cyber Friendly School) geliştirilmiştir. CFS Öğrenci Programı; pozitif iletişim, esneklik, öz yönetim, çatışma çözümü ve sosyal sorumluluk üzerine güçlü bir vurgu yaparak çevrimiçi sosyal becerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Cross ve ark. (2016) tarafından CFS programının siber zorbalığı önlemede etkisini incelemek amacıyla yapılan çalışma, sekizinci ve dokuzuncu sınıfta öğrenim gören, 13-14 yaş grubu, 1,878 ergenin deney grubu, 1,504 ergenin kontrol grubunda olmak üzere toplam 3,382 ergen ile yürütülmüştür. Araştırma deneysel desende yürütülmüş olup, veri toplama aracı olarak Siber Zorbalık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda çalışma grubunda yer alan tüm okullarda siber zorbalık ve mağduriyet oranlarında azalma tespit edilmiştir. Deney grubunda yer alan ergenlerin kontrol grubuna göre siber zorbalık davranışları sergileme ve siber zorbalığa uğrama oranlarında küçük ancak önemli ölçüde azalma olduğu belirtilmektedir.

İtalya’da, hem geleneksel zorbalığın hem de siber zorbalığın önlenmesi amacıyla geliştirilen NoTrap! müdahale programı, bireysel, sınıf, okul ve toplum düzeylerini ele alan ekolojik bir yaklaşıma dayandırılmaktadır. NoTrap! programı ilk uygulamalardan gelen geri bildirimler sonrasında aşamalı olarak revize edilmiştir (Palladino ve ark., 2016). Programın birinci aşamasında sadece siber zorbalığa odaklanılmıştır. İkinci ve üçüncü yayınları (Palladino ve ark., 2012) geleneksel zorbalığı da içerecek şekilde genişletilmiştir. Akran eğitimi liderliğindeki etkinliklerde, empati ve problem çözme üzerine odaklanılmış, diğer sınıf arkadaşları ile işbirliği içinde çalışmak ve katılımcılarda değişikliğe yol açabilecek süreçleri ele almak için mağdur ve seyirci bakış açıları hedeflenmiştir. Palladino ve ark. (2016) tarafından dokuzuncu sınıfta öğrenim gören ergenlerde siber zorbalığın önlenmesi amacıyla yarı deneysel desende çalışma yürütülmüştür. Araştırmada çalışma grubunu, kontrol grubunda 171 ergen, deney grubunda 451 ergen oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Zorbalık, Mağduriyet, Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Ölçekleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda NoTrap! Programının deney grubunda yer alan ergenlerin zorbalık, mağduriyet, siber zorbalık ve siber mağduriyet davranışlarını önemli ölçüde azalttığı tespit edilmiştir. Deney grubundaki

öğrencilerin okulu bırakma oranlarında bir düşüş olduğu gözlemlenmiştir Ayrıca altı ay sonra yapılan izleme testinde programın etkisinin devam ettiği belirtilmektedir.

Dünyada geliştirilen programların ergenlik döneminde siber zorbalığı önlemeye ve siber mağduriyeti azaltmaya yönelik geliştirildiği görülmektedir. Geliştirilen programların tüm okul yaklaşımı temel alınarak öğrenciler ile birlikte okul personeli ve aileleri de program uygulama sürecine dahil ettiği dikkat çekmektedir. Programlardan bazıları geleneksel zorbalığa yönelik geliştirilmiş olup, siber zorbalığı önlemeye yönelik etkisi incelenmiştir. Ayrıca programların geniş örneklemelerde uygulandığı ve siber zorbalık mağduriyeti azaltmada etkili olduğu bulunmuştur.

1.3.8.2.Türkiye’de Siber Zorbalığı Önlemeye Yönelik Uygulanan Programlar

Türkiye’de dünyada olduğu gibi siber zorbalığın önlenmesine yönelik bilimsel kanıta dayalı programlar geliştirilmiştir. Ülkemizde siber zorbalığı önlemeye yönelik programların ortaokul ve lisede öğrenim gören ergenlere yönelik grup rehberliği şeklinde geliştirilmiş olduğu görülmektedir.

Peker (2013) tarafından “İnsani Değerler Yönelimli Psiko-Eğitim Programı”, dokuzuncu ve onuncu sınıfta öğrenim gören ergenlere yönelik geliştirilmiştir. Program, problemlili ve riskli internet kullanımı ve siber zorbalık davranışlarını insani değerler açısından ele alarak grup etkinlikleri aracılığı ile önlemeyi amaçlamaktadır. Programın içeriği, internet ortamında siber zorbalığı farkına varma, sorumluluk, arkadaşlık, barışçı olma, saygı, dürüstlük ve hoşgörü kavramlarına ilişkin konulardan oluşmaktadır. Program dokuz oturum ve her oturum 75 dakikadan oluşmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu dokuzuncu ve onuncu sınıfta öğrenim gören 12 ergen deney, 12 ergen kontrol grubunda olmak üzere 24 ergen oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak İnternette Bilişsel Durum Ölçeği ve Siber Mağduriyet ve Zorbalık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda deney grubunda

yer alan ergenlerin siber zorbalık sergileme ve siber zorbalığa uğrama düzeylerinde anlamlı bir azalma olduğu belirtilmektedir.

Tanrıkulu (2013) tarafından yapılan çalışmada “Gerçeklik Terapisi Yönelimli Bir Müdahale Programı”, lisede öğrenim gören siber zorbalık yapan ergenlere yönelik siber zorbalığın azaltılması amacıyla geliştirilmiştir. Program, gerçeklik terapisi yönelimli olarak hazırlanmıştır. Bu doğrultuda siber zorbalık davranışları sergileyen ergenlerin duyarlılık, davranışlarının sonuçlarına yönelik farkındalık ve sorumluluk kazanmaları, olumlu sosyal ilişkiler geliştirmeleri hedeflenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 12 ergen deney grubu, 12 ergen kontrol grubunda olmak üzere 24 ergen oluşturmaktadır. Araştırmada Siber Zorbalık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda deney grubunda yer alan ergenlerin siber zorbalık davranışlarında azalma olduğu, kontrol grubunda yer alan ergenlerin siber zorbalık yapma düzeylerinde herhangi bir değişiklik olmadığı belirtilmektedir.

Nedim Bal ve Kahraman (2015) tarafından yapılan çalışmada “Siber Zorbalığa Karşı Duyarlılık Geliştirme Grup Programı”, 13-14 yaş arası üstün yetenekli ergenlerin siber zorbalığa uğramasını önlemeyi amaçlamaktadır. Program, seçim kuramı ve gerçeklik terapisini temel alarak geliştirilmiş grup rehberliği programı olup, sorumluluk kavramına odaklanmıştır. Bu doğrultuda programın geliştirilmesinde, ergenlerin siber zorbalığa maruz kalmaması için çevrimiçi ortamlarda sorumluluk alması, sorumluluğunu farkında olması, riskli davranışlarla ilgili duyarlılığını arttırarak önlemler alması amaçlanmıştır. Program sekiz oturum ve her oturum 60 dakikadan oluşmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu yedinci ve sekizinci sınıfta öğrenim gören, 8 öğrenci deney grubunda, 8 öğrenci kontrol grubunda olmak üzere 16 üstün yetenekli öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada, Siber Zorbalık Duyarlılık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda deney grubunda yer öğrencilerin siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin anlamlı bir şekilde arttığı belirtilmektedir.

Özbay (2017) tarafından yapılan çalışmada Çözüm Odaklı Kısa Süreli Terapi Yönelimli Psikoeğitim Programı, siber zorbalığa maruz kalan ergenlere yönelik

geliştirilmiştir. Program, siber zorbalığa maruz kalan ergenlerin psikolojik belirti ve siber mağduriyet düzeylerini azaltmayı hedeflemektedir. Program sekiz oturumdan oluşmaktadır. Araştırma deneysel desende yürütülmüş olup, çalışma grubunu lisede öğrenim gören 674 ergen oluşturmaktadır. Araştırmada veriler Siber Mağduriyet Ölçeği ve Kısa Semptom Ölçeği ile elde edilmiştir. Araştırma sonucunda uygulanan programın ergenlerin siber zorbalığa maruz kalmaları sonucunda yaşadığı psikolojik belirtiler ve siber zorbalığa maruz kalma düzeylerinin azalmasında etkili olduğu belirtilmektedir.

Altundağ (2018) tarafından yapılan çalışmada “Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri ve Sanal Zorba Farkındalığını Kazandırma Programı”, lise okul rehber öğretmenlerine yönelik geliştirilmiştir. Programın içeriği sanal zorbalığı tanıma, sanal zorbalıkla başa çıkma, bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanma konularından oluşmaktadır. Program dört oturum olarak hazırlanmıştır. Eğitim programına katılan rehber öğretmenlerin yıllık rehberlik programına sanal zorbalık konusu eklenerek öğrencilere öğretmenler aracılığı ile eğitim verilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 12 öğretmen deney grubunda ve 12 öğretmen kontrol grubunda yer almak üzere 24 öğretmen ve öğretmenlerin görev yaptıkları okulda öğrenim gören 675 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada rehber öğretmenlere yönelik “Öğretmenler için Sanal Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği” ve “Öğretmenler için Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği”, öğrencilere yönelik ise “Sanal Zorba Farkındalık Ölçeği” ve “Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda deney grubunda yer alan hem rehber öğretmenlerin hem de öğrencilerin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin arttığı ve baş etme becerilerinin geliştiği belirtilmiştir.

Akyüz ve Koç (2020) tarafından yapılan çalışmada Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko eğitim Programı, dokuzuncu ve onuncu sınıfta öğrenim gören, siber zorba ve siber mağdur olan ergenlere yönelik geliştirilmiştir. Araştırmada ergenlerin siber zorbalık davranışlarına yönelik farkındalık ve duyarlık kazanmaları ve empati becerilerinin artırılması amaçlanmaktadır. Araştırma açıklayıcı karma yöntemde yürütülmüş olup, çalışma grubunu 12 ergen deney, 12 ergen kontrol grubunda olmak üzere 24 ergen oluşturmuştur. Araştırmada veriler Temel Empati Ölçeği, Siber

Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği ile elde edilmiştir. Araştırma sonucunda deney grubundaki ergenlere uygulanan programın ergenlerin siber zorba ve siber mağdur olma durumlarının azaldığı ve empati becerilerinin geliştirdiği ifade edilmektedir.

Türkiye’de siber zorbalığı önleme ve siber zorbalığa müdahale etme amacıyla hazırlanan programların içeriklerinin geniş tutulduğu, siber zorbalıkla ilişkili içeriklerin yanı sıra değerler, empati, akran baskısı, geleneksel zorbalık ve siber zorbalığın benzer ve farklı yönleri gibi konuları içermesi, asıl odağı olan siber zorbalıktan uzaklaşmasına neden olabileceği ifade edilmektedir. Programların içeriklerinin geniş tutulması siber zorbalığı önleme açısından daha yüzeysel kalmasına neden olmaktadır. Siber zorbalığı önleme ve müdahale programlarının siber zorbalık konusu ile sınırlı tutulmasının amacına ulaşması bakımından önemli olduğu vurgulanmaktadır (Topçu Uzer ve Tanrıkulu, 2017). Türkiye’de siber zorbalığı önlemeye yönelik geliştirilen programlar incelendiğinde, genellikle siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa uğrama konularında yoğunlaşarak mağdur ve zorba olan grupların hedeflendiği, grup rehberliği şeklinde uygulandığı ve çoğunlukla lise öğrencilerine yönelik geliştirildiği dikkati çekmektedir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde geliştirilen programların ergenler arasında görülen siber zorbalığa uğrama ve siber zorbalık yapma davranışlarını azaltmaya odaklandığı, bazı programların geleneksel zorbalığa yönelik geliştirilip daha sonra siber zorbalığa uyarlandığı, tüm okul yaklaşımını temel alarak öğretmenler aracılığı ile uygulandığı belirlenmiştir.

Siber zorbalığın, yaş değişkenine göre incelendiği çalışmalarda siber zorbalık davranışlarının görülme yaygınlığının 13-14 yaş grubu ergenlerde daha yüksek olduğu göz önüne alındığında siber zorbalığın ergenlik döneminde olumsuz etkilerinin azaltılması ve ergenlerin siber zorbalıktan korunması için ortaokulda öğrenim gören ergenlere yönelik siber zorbalığa özgü farkındalık kazandırma ve baş etme becerilerini geliştirmeye yönelik programlara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

1.5.Araştırmanın Önemi ve Amacı

İnternet, iletişim teknolojileri, sosyal ağ kullanımının teknolojinin gelişmesi ile birlikte giderek artması ve siber zorbalık ile ilişkili davranışların ergenler arasında yaygın olarak görülmesi gibi nedenlerle siber zorbalık son yıllarda önemi artan bir konu haline gelmiştir. Kimlik arayışı, özerklik, sosyalleşme gibi temel gelişimsel süreçleri sağlıklı bir şekilde tamamlaması gereken ve toplumsal rollerine hazırlanan ergenlerde siber zorbalık ile ilişkili davranışlar onların duygusal, sosyal, psikolojik ve akademik yaşamlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Teknolojinin gelişmesine ve yaygınlaşmasına paralel olarak ortaya çıkan siber zorbalığın ergenlik döneminde Türkiye’de ve dünyada yaygınlığı ve bireylerin yaşamı üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alındığında bu davranışların önlenmesine yönelik geliştirilen programlara olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Alan yazında siber zorbalık ile ilgili epidemiyolojik çalışmalar, ölçek geliştirme çalışmaları, siber zorbalığın nedenlerine ilişkin çalışmalar, siber zorbalığın psikolojik, sosyal ve akademik etkilerini tarama ve ilgili değişkenlere yönelik betimsel ve ilişkisel çalışmalar yapılmış olmasına rağmen siber zorbalığı önlemeye yönelik deneysel çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Ergenlerin sanal ortamda karşılaşılabilecekleri tehlikelerden birinin siber zorbalık olduğuna ve siber zorbalığın olumsuz etkilerine yönelik farkındalıklarının arttırılması ve siber zorbalıkla etkili baş etme becerilerinin geliştirilerek siber zorbalık sonucu yaşanan olumsuz etkilerin azaltılmasına yönelik programlara gereksinim duyulmaktadır. Bu sebeple çalışmanın başlıca amacı siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve siber zorbalıkla baş etme becerilerine etkisinin incelenmesidir. Araştırmanın temel amacı doğrultusunda alt amaçlar aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- Siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına,
- Siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalıkla baş etme becerilerine etkisinin incelenmesidir.

1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve siber zorbalıkla baş etme becerilerine etkisinin incelenmesini amaçlayan bu araştırma Antalya İli merkez ilçelerinde, sekizinci sınıfta öğrenim gören 13-14 yaş grubu 38 ergenden elde edilen veriler ile sınırlıdır. Ayrıca Yeni Korona Virüs (COVID-19) pandemisine yönelik alınan önlemler kapsamında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 16 Mart 2020 tarihi itibariyle eğitim öğretim faaliyetlerine ara verilmesi nedeniyle program 10 oturum uygulanabilmiştir. Araştırma programın uygulanan 10 oturumu ile sınırlıdır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu araştırmada siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve siber zorbalıkla baş etme becerilerine etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanan siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerini artırmaya ve baş etme becerilerini geliştirmeye etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, kullanılan veri toplama araçları, siber zorbalık farkındalık programı ve geliştirme süreci, verilerin toplanma süreci ve analizine yönelik bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada, siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve siber zorbalık ile baş etme becerilerine etkisini incelemek üzere öntest-sontest-kalıcılık testi eşleştirilmiş kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Ön test-son test-kalıcılık testi eşleştirilmiş kontrol gruplu yarı deneysel desene yansız atama yapılmadığı, iki hazır grubun belirli değişkenler açısınan eşleştirilmeye çalışıldığı ve eşleştirilen grupların işlem gruplarına yansız atandığı ifade edilmektedir (Büyüköztürk ve ark., 2009). Araştırmanın bağımsız değişkenini “siber zorbalık farkındalık programı”, bağımlı değişkenini ise “ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıkları” ve “siber zorbalıkla baş etme becerileri” oluşturmaktadır.

Araştırmada kullanılan 2x3'lük karışık desen, deney ve kontrol grubu ile ön test- son test- kalıcılık testini içermektedir. Karışık desende, bağımlı değişken üzerinde en az iki bağımsız değişkenin etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Desendeki iki düzeyli faktör farklı deneysel işlem koşulları olan deney ve kontrol

gruplarını, üç düzeyli faktör ise tekrarlı ölçümler olan ön test-son test-kalıcılık testini belirtmektedir (Büyüköztürk, 2007; Büyüköztürk, ve ark., 2009).

Araştırmanın ön test- son test eşleştirilmiş kontrol gruplu yarı deneysel deseninin sembollerle gösterimi Çizelge 2.1’de verilmiştir:

Çizelge 2.1.Ön Test- Son Test-Kalıcılık Testi Eşleştirilmiş Kontrol Gruplu Desen

Grup		Ön test	İşlem	Son test	Kalıcılık testi
DG	M	O ₁	X _{SZFP}	O ₃	O ₅
KG	M	O ₂	-	O ₄	-

DG: Deneysel Grubu

KG: Kontrol Grubu

M: Yansız atama yapılmadığını, hazır gruplardan ikisinin eşleştirildiğini,

O₁-O₃ : Deneysel grubuna uygulanan ön test ve son test ölçümlerini,

O₂-O₄ : Kontrol grubuna uygulanan ön test ve son test ölçümlerini,

O₅ : Deneysel grubuna uygulanan kalıcılık testini

X_{SZFP}: Deneysel grubuna uygulanan siber zorbalık farkındalık programını temsil etmektedir (Büyüköztürk ve ark., 2009).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2019-2020 eğitim öğretim yılında, Antalya İl merkezinde bulunan, orta sosyoekonomik düzeyde, İl Millî Eğitim Müdürlüğü’ne bağlı, ortaokul sekizinci sınıfta öğrenim gören ergenlerden oluşmaktadır. Araştırmanın yürütülmesi için ilk olarak Ankara Üniversitesi Etik Kurul Onayı (Ek-1) alınmasının ardından Antalya İl Millî Eğitim Müdürlüğü’ne başvurularak gerekli kurum izinleri (Ek-2) alınmış ve okulların listesi temin edilmiştir. Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) Antalya İli, merkez ilçelerinde bulunan okulların buldukları mahallelerin sosyoekonomik düzeyine ilişkin bilgiler elde edilmiştir.

Çalışma grubu, İl Milli Eğitim Müdürlüğünden temin edilen okulların listesinden TÜİK verilerine ve Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün görüşlerine göre orta sosyoekonomik düzeyde ortaokullar arasından seçilmiştir. Bu bağlamda, Antalya İli merkez ilçelerinde, orta sosyoekonomik düzeydeki mahallelerde bulunan, sınıf mevcudu 25 öğrenciyi geçmeyen ortaokullar belirlenmiştir. Belirlenen ortaokullar arasından, deney ve kontrol gruplarının oluşturulması amacıyla iki ortaokul sınıf mevcudu, mekansal uygunluk ve ulaşılabilirlik açısından seçilmiştir. Deney ve kontrol gruplarını oluşturacak olan sınıfların, program uygulaması sürecinde birbirlerinden etkilememeleri amacıyla farklı okullardan seçilmesi uygun görülmüştür. Okulların benzer sosyodemografik özelliklere sahip olması amacıyla aynı semt ve mahalleden seçilmesine özen gösterilmiş ve gruplar sınıf mevcudu ve sosyodemografik özellikler açısından eşleştirilmeye çalışılmıştır. Belirlenen okulların okul yöneticileri ile 2019-2020 eğitim öğretim yılı birinci döneminde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Seçilen okullardan biri Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın uygulanması için gönüllü olmuş, diğer okul sekizinci sınıfların lise giriş sınavına hazırlanması nedeniyle yoğun bir ders programı uygulandığını belirterek program uygulamasını kabul etmemiş, yalnızca ön test ve son test uygulamasını kabul ettiğini belirtmiştir. Programın uygulanması için gönüllü olan okul deney grubu, diğer okul kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın uygulanacağı okulda bulunan 8. sınıflar arasında kura çekilerek bir 8. sınıf deney grubu olarak belirlenmiştir. Kontrol grubu olarak belirlenen okulda 8. sınıflar arasında kura çekilerek bir sınıf kontrol grubu olarak seçilmiştir. Ön test, son test ve programın uygulanma süreci, okul yöneticisi ve rehber öğretmen görüşleri doğrultusunda öğrencilerin eğitim öğretim faaliyetlerini aksatmayacak ve 2019-2020 eğitim öğretim yılının ikinci döneminde gerçekleştirilecek şekilde planlanmıştır. Deney grubunda araştırmaya katılmaya gönüllü olan, normal gelişim gösteren ve ailelerinden onam alınan 22 ergen ile kontrol grubu olarak belirlenen okulda araştırmaya katılmaya gönüllü olan, normal gelişim gösteren ve ailelerinden onam alınan 25 ergen olmak üzere çalışmaya toplam 47 ergen dahil edilmiştir. Deney grubuna Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulanmadan önce deney ve kontrol grubuna öntest olarak ölçme araçları uygulanmıştır. Daha sonra deney grubundaki ergenlere 2019-2020 eğitim öğretim yılı 10 Şubat 2020 tarihinde Siber Zorbalık

Farkındalık Programı uygulamasına başlanmış ve 13 Mart 2020 tarihinde sonlandırılmıştır. Programı uygulama sürecinde deney grubunda beş ergen, kontrol grubunda ise dört ergen okul değişikliği, devamsızlık ve son testin uygulanması için ulaşılamaması nedeniyle araştırmaya dahil edilememiştir. Bu durumda son test ve kalıcılık testi uygulamaları deney grubunda 17 ergene yapılabilmektedir. Kontrol grubunda ise son test uygulaması 21 ergene yapılabilmektedir. Araştırma deney ve kontrol gruplarında yer alan toplam 38 ergen ile tamamlanmıştır.

Araştırmada deney ve kontrol grubundaki ergenlerin demografik özelliklerine ilişkin yüzde ve frekans dağılımları Çizelge 2.2’de yer almaktadır:

Çizelge 2.2. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Demografik Özelliklerine İlişkin Yüzde ve Frekans Dağılımları

	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	n	%	n	%
Cinsiyet				
Kız	7	41,2	10	52,4
Erkek	10	58,8	11	47,6
Yaş				
13 yaş	5	29,4	2	9,5
14 yaş	12	70,6	19	90,5
Toplam	17	100,0	21	100,0

Çizelge 2.2 incelendiğinde, araştırmada deney grubunda yer alan ergenlerin %41,2’si kız, %58,8’i erkek, % 29,4’ü 13 yaşında, %70,6’sı 14 yaşında, kontrol grubunda yer alan ergenlerin %52,4’ü kız, %47,6’sı erkek, %9,5’i 13 yaşında, %90,5’i 14 yaşındadır.

Araştırmada deney ve kontrol grubundaki ergenlerin ailelerinin demografik özelliklerine ilişkin yüzde ve frekans dağılımları Çizelge 2.3’de yer almaktadır:

Çizelge 2.3. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ailelerinin Demografik Özelliklerine İlişkin Yüzde ve Frekans Dağılımları

	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	n	%	n	%
Annenin yaşı				
30 ile 40 yaş arası	11	64,7	10	47,6
41 ile 50 yaş arası	6	35,3	9	42,9
51 yaş ve üzeri	-	-	2	9,5
Babanın yaşı				
30 ile 40 yaş arası	5	29,4	3	14,3
41 ile 50 yaş arası	11	64,7	12	57,1
51 yaş ve üzeri	1	5,9	6	28,6
Annenin öğrenim durumu				
İlkokul veya ortaokul mezunu	2	11,8	6	28,6
Lise mezunu	8	47,1	7	33,3
Üniversite mezunu	5	29,4	8	38,1
Lisansüstü eğitim mezunu	2	11,8	-	-
Babanın öğrenim durumu				
İlkokul veya ortaokul mezunu	2	11,8	4	19,0
Lise mezunu	9	52,9	11	52,4
Üniversite mezunu	5	29,4	5	23,8
Lisansüstü eğitim mezunu	1	5,9	1	4,8
Annenin çalışma durumu				
Çalışıyor	12	70,6	8	38,1
Çalışmıyor	5	29,4	13	61,9
Babanın çalışma durumu				
Çalışıyor	16	94,1	18	85,7
Çalışmıyor	1	5,9	3	14,3
Toplam	17	100,0	21	100,0

Çizelge 2.3 incelendiğinde araştırmada deney grubunda yer alan ergenlerin annelerinin çoğunluğunun (% 64,7) 30 ile 40 yaş arası, lise mezunu (% 47,1) ve bir işte çalışıyor (%70,6) olduğu görülmektedir. Deney grubunda yer alan ergenlerin babalarının çoğunluğunun 41 yaş ile 50 yaş arası (% 64,7), lise mezunu (% 52,9) ve çalışıyor (% 94,1) olduğu görülmektedir. Araştırmada kontrol grubunda yer alan ergenlerin annelerinin ise çoğunluğunun 30 ile 40 yaş arası (%47,6), üniversite mezunu (% 38,1) ve bir işte çalışmıyor (% 61,9) olduğu görülmektedir. Kontrol grubunda yer alan ergenlerin babalarının ise çoğunluğunun 41 ile 50 yaş arası (% 57,1), lise mezunu (% 52,4) ve çalışıyor (% 85,7) olduğu görülmektedir.

Ergenlerin internet ve teknoloji kullanma düzeylerine ilişkin yüzde ve frekans dağılımları Çizelge 2.4'de yer almaktadır:

Çizelge 2.4. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin İnternet ve Teknoloji Kullanma Düzeylerine İlişkin Yüzde ve Frekans Dağılımları

	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	n	%	n	%
İnternet kullanma süresi				
0-1 yıl arası	1	5,9	-	-
2-3 yıl arası	3	17,6	4	19,0
4 yıl ve üzeri	13	76,5	17	81,0
İnternete bağlanma aracı				
Cep Telefonu	11	64,7	17	81,0
Bilgisayar	4	23,5	4	19,0
Tablet	2	11,8	-	-
İnterneti kullanma amacı				
Oyun Oynamak	6	35,3	8	38,1
Eğitim-Ödev ve Araştırma Yapmak	2	11,8	1	4,8
Sosyal Medya Kullanımı Ve Sohbet Etmek	5	29,4	8	38,1
Film/Video İzlemek	4	23,5	3	14,3
Diğer	-	-	1	4,8
Hafta içi İnternet kullanma süresi				
1 saatten az	2	11,8	5	23,8
1-2 saat arası	7	41,2	9	42,9
3 saat ve daha fazla	8	47,1	7	33,3
Hafta sonu İnternet kullanma süresi				
1 saatten az	2	11,8	1	4,8
1-2 saat arası	5	29,4	6	28,6
3 saat ve daha fazla	10	58,8	14	66,7
Sosyal medya kullanma durumu				
Evet	14	82,4	21	100
Hayır	3	17,6	-	-
İnternette yeni insanlarla tanışma durumu				
Evet	12	70,6	15	71,4
Hayır	5	29,4	6	28,6
Dijital oyun oynama durumu				
Evet	13	76,5	16	76,2
Hayır	4	23,5	5	23,8
Toplam	17	100,0	21	100,0

Çizelge 2.4 incelendiğinde deney grubunda yer alan ergenlerin çoğunluğunun dört yıl ve daha fazla süredir internet kullandığı (% 76,4), cep telefonundan internete bağlandığı (% 64,7), oyun oynamak amacıyla interneti kullandığı (% 35,3), haftaiçi üç saat ve daha fazla süre internet kullandığı (% 47,1), haftasonu üç saat ve daha fazla süre internet kullandığı (% 58,8), sosyal medya uygulamalarını kullandığı (% 82,4), internette yeni insanlar ile tanıştığı (% 70,6), dijital oyun oynadığı (% 76,5) görülmektedir. Kontrol grubunda yer alan ergenlerin ise çoğunluğunun dört yıl ve daha fazla süredir internet kullandığı (% 81,0), cep telefonundan internete bağlandığı (% 81,0), oyun oynamak ve sosyal medya kullanmak amacıyla interneti kullandığı (% 38,1), haftaiçi üç saat ve daha fazla süre internet kullandığı (% 33,3), haftasonu

üç saat ve daha fazla süre internet kullandığı (% 66,7), tamamının sosyal medya uygulamalarını kullandığı (% 100,0), internette yeni insanlar ile tanıştığı (% 71,4), dijital oyun oynadığı (% 76,2) görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, ergenlere ve ailelerine ilişkin bilgileri değerlendirmek için araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu”, ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarını belirlemek amacıyla “Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği”, ergenlerin siber zorbalıkla baş etme becerilerini değerlendirmek için “Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği” kullanılmıştır.

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Çalışma grubundaki ergenlerin ve ailelerinin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Kişisel bilgi formu hazırlanırken ilgili alan yazın incelenerek siber zorbalıkla ilişkili değişkenler belirlenmiştir. Bu form, çalışma grubunda yer alan katılımcıların siber zorbalıkla ilişkili değişkenler bağlamında kendisine ve ailesine ilişkin bilgilerin elde edilmesine yönelik hazırlanmıştır (Ek- 3). Kişisel bilgi formu; cinsiyet, yaş, anne-baba öğrenim düzeyi ve çalışma durumu, ergenlerin bilgisayar, cep telefonu ve internet kullanım sıklığı ve amaçlarına yönelik sorulardan oluşmaktadır.

2.3.2. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği

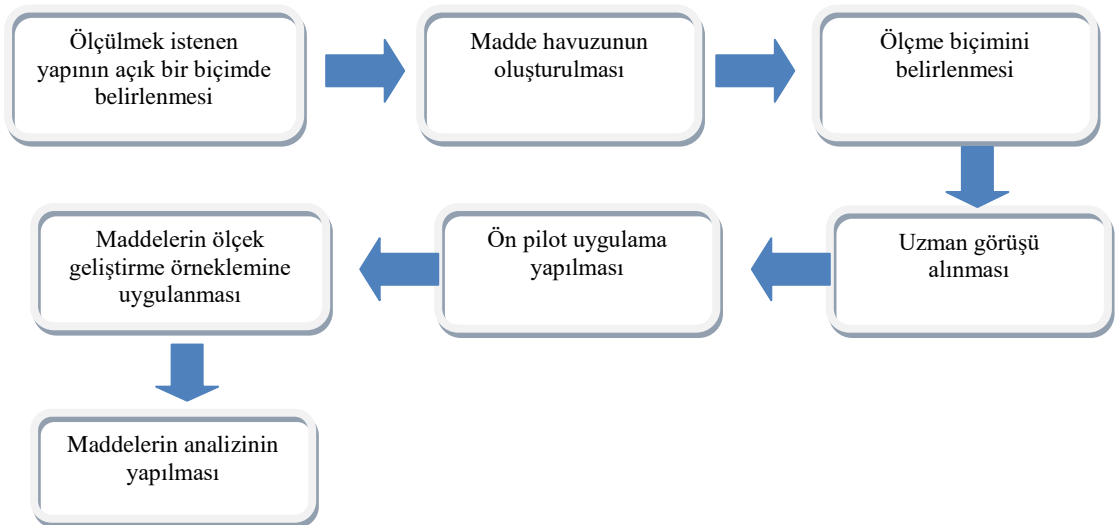
Siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve siber zorbalıkla baş etme becerilerine etkisinin incelenmesini amaçlayan bu araştırmada araştırmacının bağımlı değişkeni olan ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarının belirlenmesi amacıyla ölçek geliştirme çalışması yapılmıştır. Bu doğrultuda araştırmada 12-18 yaş grubu ergenlerin siber zorbalığa

ilişkin farkındalıklarını belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği geliştirilmiştir.

2.3.2.1.Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Geliştirme Süreci

Araştırmada 12-18 yaş grubu ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarının belirlenmesi amacıyla Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin geliştirilmesi aşamasında, önerilen ölçek geliştirme aşamaları izlenmiştir (Büyüköztürk ve ark., 2009; De Vellis, 2017). Ölçek geliştirme ilkeleri genel olarak;

- Ölçülmek istenen yapının açık bir biçimde belirlenmesi,
- Madde havuzunun oluşturulması,
- Ölçme biçiminin belirlenmesi,
- Madde havuzunun uzmanlar tarafından gözden geçirilmesi,
- Ön pilot uygulamanın yapılması,
- Maddelerin ölçek geliştirme örneğine uygulanması
- Maddelerin değerlendirilmesi, faktör analizi, ölçüt bağımlı geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin yapılması aşamalarından oluşmaktadır (Büyüköztürk ve ark., 2009; De Vellis, 2017). Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği geliştirme sürecinde izlenen aşamalar Şekil 2.1'de verilmiştir:

Şekil 2.1. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Geliştirme Süreci

Ölçülmek istenen yapının açık bir biçimde belirlenmesi: Geçerli bir ölçek geliştirme sürecinde ilk olarak araştırma probleminin ve araştırmanın amaçlarının kesin bir şekilde, iyi biçimlenmiş ve anlaşılır olarak belirlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Problem tanımlamada incelenecek temel değişken ve ilişkili değişkenlerin kuramsal çerçeve ve ilgili araştırmalar incelenerek belirlenmeye çalışılması gerekir (Büyüköztürk ve ark., 2009). Bu doğrultuda Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin geliştirme sürecinde ilk olarak ölçülmek istenen özellik olan siber zorbalık farkındalığı kuram ve modellere dayalı olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda siber zorbalık, siber zorbalıkla ilişkili değişkenler, siber zorbalık farkındalığı ilgili literatür taranarak ve yapılan çalışmalar, kuram ve modeller temel alınarak alan yazın incelemesi yapılmıştır. Ölçülmek istenen özellik olan siber zorbalık farkındalığı ilgili araştırmaların incelenmesinin yanı sıra Barlett ve Gentile Siber Zorbalık Modeli (Barlett, 2017), Genel Saldırganlık Kuramı (Kowalski ve ark., 2014), Planlanmış Davranış Teorisi (Heirman ve Walrave, 2012) modellerinden yararlanılarak belirlenmiştir. Ölçülmek istenen özelliğin ve ilişkili değişkenlerin kuramsal yapısı detaylı olarak ortaya konularak, siber zorbalık farkındalığı tanımlanmıştır. Siber zorbalık farkındalığı; bireyin sanal ortamda karşılaşabileceği risk ve tehlikelere, siber zorbalıkla ilişkili davranışlara karşı bilgili, dikkatli ve bilinçli olması olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle bireyin, siber zorbalıkla ilişkili davranışları ayırt etmesi, tanımlaması, siber zorbalığı olumsuz bir durum olarak nitelendirmesi ve siber zorbalığın sonuçlarını farkında olması, tehdit edici ve riskli durumlardan kaçınması, baş etme stratejilerini bilmesi olarak ifade edilebilir. Bu araştırmada siber zorbalık farkındalığı, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal açıdan bireylerin siber zorbalığa ve siber zorbalığın olumsuz sonuçlarına ilişkin bilgi düzeyleri, algıları, inançları, tutumları, duyguları ve tepkilerini içermektedir.

Madde havuzunun oluşturulması: Bu çalışmada 12-18 yaş grubu Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin madde havuzunun oluşturulması kuramsal ve ampirik boyutta ele alınmıştır. Madde havuzu oluşturulmasının kuramsal boyutunda siber zorbalık ve siber zorbalık farkındalığına yönelik literatür taraması yapılmış, yapılan çalışmalar, kuramlar ve modeller temel alınmıştır. Madde

havuzunun oluşturulmasının ampirik boyutunda ise örneklem grubuna benzer olarak 12-18 yaş grubu ergenler ile siber zorbalığa yönelik farkındalıkları ve görüşlerinin belirlenmesi amacıyla odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu araştırmacı tarafından 17 soru olarak hazırlanmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme soruları çocuk gelişimi ve ölçme ve değerlendirme alanından uzmanların görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda yarı yapılandırılmış görüşme soruları 11 soru olarak belirlenmiştir. Ortaokul ve liselerde öğrenim gören 5.sınıf, 6.sınıf, 7.sınıf, 8.sınıf, 9.sınıf, 10.sınıf ve 11.sınıflardan birer öğrenci ile yarı yapılandırılmış görüşme formunun ön uygulaması yapılmıştır. Ön uygulamada ergenlere anlayamadıkları veya anlamakta zorluk çektikleri soruları belirtmeleri istenmiştir. Ön uygulama sonucunda ergenlerin görüşleri doğrultusunda yarı yapılandırılmış görüşme formunun son hali (Ek-7) oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları; ergenlerin siber zorbalık davranışlarına ilişkin görüşleri, siber zorbalık yapıp yapmadıkları, siber zorbalığa maruz kalıp kalmadıkları, siber zorbalığa maruz kaldıklarında veya tanık olduklarında hissettikleri duyguların neler olduğu, siber zorbalığa maruz kaldıklarında bu durumu paylaştıkları kişilerin kimler olduğu, siber zorbalığa maruz kalmamak için çevrimiçi ortamda aldıkları önlemlerin neler olduğu, siber zorbalıkla karşılaştıklarında nasıl tepki gösterdikleri, siber zorbalıkla ilgili cezai yaptırımlar hakkındaki düşünceleri gibi sorulardan oluşmaktadır. Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınmış izin doğrultusunda belirlenen okullara gidilmiş, okul yöneticileri ile görüşülmüş ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin aksatılmaması koşuluyla çocukların ders saatleri dikkate alınarak uygulama süreci planlanmıştır. Uygulama öncesi odak grup görüşmesi yapılacak sınıflarda öğrenim gören ergenlerin ailelerinden onam formu alınmıştır. Ortaokul ve lisede öğrenim gören ergenlerden toplam beş ayrı odak grup oluşturulmuştur. Ortaokulda okul idaresinin görüş ve planlaması doğrultusunda her sınıf düzeyinden bir grup olmak üzere dört ayrı grup belirlenmiştir. Lisede ise 9.sınıf, 10.sınıf ve 11. sınıfta öğrenim gören ergenlerden oluşan bir grup oluşturulmuştur. Odak gruplarda bulunan katılımcı sayısının belirlenmesinde her katılımcının kendi görüş ve gözlemlerini paylaşabilmesi, farklı görüşlere ulaşılabilmesi, araştırmacının görüşmeyi yönlendirmekte zorlanmaması, katılımcıların yaş grubu özellikleri dikkate alınmıştır. Ayrıca odak gruplarda katılımcı

sayısı belirlenirken ölçme ve değerlendirme uzmanından görüş alınmıştır. Bu doğrultuda ortaokul 5.sınıftan altı öğrenci (3 kız-3 erkek), 6.sınıflardan altı öğrenci (3 kız-3 erkek), 7.sınıflardan sekiz öğrenci (4 kız, 4 erkek), 8.sınıflardan sekiz öğrenci (4 kız- 4 erkek) gönüllülük esasına dayalı olarak odak gruplara seçilmiştir. Lisede ise 9.sınıf, 10.sınıf ve 11.sınıfta öğrenim gören dokuz öğrenci gönüllülük esasına göre odak gruba seçilmiştir. Görüşme yapılmadan önce öğrencilere görüşmede elde edilen bilgilerin yalnızca bilimsel bir çalışma için kullanılacağı ve gizli kalacağı konusunda bilgi verilmiş, bu durumun karşılıklı güvenin sağlanmasında ve toplanan verilerin gerçek durumu yansıtmasında önemli olacağı düşünülmüştür. Ayrıca katılımcılara kendilerinden isim istenmeyeceği belirtilmiş ve her katılımcıya bir kod verilmiştir. Odak grup görüşmesi araştırmacı tarafından, katılımcılar ile yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Yapılan odak grup görüşmeleri 5.sınıf odak grubu 25 dakika, 6.sınıf odak grubu 31 dakika, 7.sınıf odak grubu 35 dakika ve 8.sınıf odak grubu 40 dakika sürmüştür. Lisede öğrenim gören ergenlerle yapılan odak grup görüşmesi ise 45 dakika sürmüştür. Görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ses kayıt cihazındaki kayıtlar dinlenerek yazılı metne dönüştürülmüştür. Odak grup görüşmelerinde elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. İçerik analizinde, elde edilen verilerin öncelikle ortak kavramlar altında birleştirilmesi, belirlenen kavramların anlaşılır olarak düzenlenmesi ve bu doğrultuda veriyi ifade eden temaların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, içerik analizi ile toplanan verileri tanımlama, verilerin içinde gizli olan anlamlar ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu doğrultuda odak grup görüşmelerinde alınan sesli yanıtlar yazılı metne çevrilerek elde edilen veriler doğrultusunda temalar ve kodlar belirlenmiş, frekans ve yüzde belirlemeye yönelik analiz yapılmıştır. Daha sonra temalar ve alt temaların düzenlenmesi yapılmış ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Ölçek geliştirmenin kuramsal boyutu alan yazın incelemesi ve ampirik boyutu odak grup görüşmelerinin tamamlanmasının ardından madde havuzu oluşturulmuştur. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği madde havuzu, ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerini belirlemeyi amaçlayan 48 maddeden oluşmuştur.

Ölçme biçiminin belirlenmesi: Madde havuzunun oluşturulmasının sırasında eş zamanlı olarak (De Vellis, 2017), ergenlerin maddelere yanıt verme biçimi belirlenmiştir. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği yanıt verme biçimi, ölçülmek istenen özellik olan siber zorbalık farkındalığına yönelik maddelere katılmanın veya onaylamanın çeşitli düzeylerini gösteren yanıtlama seçeneklerini takip eden derecelendirme ölçeği olarak belirlenmiştir. Derecelendirme ölçekleri, birbirini mantıksal olarak belirli bir düzen içinde izleyen ölçek noktalarından bireyin kendisine en uygun seçeneği seçmesine yönelik oluşturulmaktadır. Likert tipi derecelendirme ölçekleri sosyal bilim araştırmalarında sıklıkla kullanılmakta olup psikolojik bir özelliği belirlemede kullanılmaktadır (Büyüköztürk ve ark., 2009). Yanıtlama seçenekleri, katılma ifadeleri ile ilişkili olarak eşit aralıklara sahip olacak şekilde yazılmalıdır (De Vellis, 2017). Bu doğrultuda ölçekteki maddelere, ölçülmek istenen özelliğin amacına uygun olarak “Hiç Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Tamamen Katılıyorum” şeklinde derecelendirilen yanıt verme biçimi kullanılmıştır.

Madde havuzunun uzmanlar tarafından gözden geçirilmesi: Her bir maddenin uygunluğunu ölçülmek istenen yapı kapsamında değerlendirmeleri elde etme tekniği, genellikle çalışılan yapının tanımının, uzman görüşüne sunulmasını içermektedir. Uzmanlardan tanımlanan yapıya göre her bir maddenin uygunluğunu değerlendirmeleri istenmektedir. Araştırılan olgunun çeşitli yönlerinin gözden geçirilmesini sağlayan uzman görüşü kapsam geçerliğini en üst düzeye ulaştırmada yardımcı olmaktadır (De Vellis, 2017). Bu doğrultuda hazırlanan madde havuzu 12-18 yaş grubu ergenlerin siber zorbalık farkındalık düzeylerini belirlemedeki yeterlilikleri ve ifadelerin anlaşılabilirliği bakımından değerlendirilmesi için çocuk gelişimi alanında dört öğretim üyesi, ölçme ve değerlendirme alanında bir öğretim üyesi, siber zorbalık alanında çalışmalar yapmış üç öğretim üyesi, ergenler ile birlikte çalışan bir Türkçe öğretmeni ve bir rehber öğretmen olmak üzere 10 uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan ölçekte yer alan maddeleri ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerini belirlemedeki yeterlilikleri ve ifadelerin anlaşılabilirliği bakımından amaca uygunluk ve anlaşılabilirlik açısından incelemeleri, görüşlerini maddelerin karşısında yer alan “uygun” “kısmen uygun” ya da “uygun

değil” seçeneğini işaretleyerek belirtmeleri istenmiştir. Ayrıca açıklama bölümünde ifadeler üzerinde gerekli gördükleri düzeltmeleri belirtmeleri ve uygun olmadığını düşündükleri maddelere yeni önerilerde bulunmaları istenmiştir. Kapsam geçerliğine ilişkin olarak uzman görüşleri değerlendirilmiştir. Uzmanların her maddeye yönelik görüşleri tek bir formda birleştirilerek incelenmiş ve uzmanların uyuşma düzeyleri belirlenmiştir. Uzmanların madde havuzunda yer alan her bir maddenin geçerli olduğuna ilişkin uyuşma düzeylerinin % 90-100 olması beklenmektedir. Uzman görüş ve önerilerinde %70-80 düzeyinde uyuşma olan maddelerin, önerilere göre düzeltme ve değişiklik yapılarak ölçeğe dahil edilebileceği belirtilmektedir (Büyüköztürk ve ark., 2009). Bu doğrultuda uzman görüşlerinde % 90-100 düzeyinde uyuşma bulunan maddeler değişiklik yapılmadan, % 70-80 düzeyinde uyuşma gösteren maddeler ise uzmanların eleştirileri ve önerileri doğrultusunda değişiklik yapılarak ölçeğe alınmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda beş madde ölçekten çıkarılmış, 20 madde uzmanların önerileri doğrultusunda düzenlenmiştir. Kapsam geçerliği çalışmasının tamamlanmasının ardından, ilk şekli verilen ölçek formu 43 maddeden oluşmuş ve ön pilot uygulama yapılmıştır.

Ön pilot uygulamanın yapılması: Ölçek geliştirme örnekleme yapılacak uygulama öncesinde ölçekte yer alan yönergelerin ve maddelerin anlaşılabilirlik, cevaplama süresi ve uygulama tarzını değerlendirmek için hedef gruptan belirlenen küçük bir grupta (n=10-20) uygulama (ön pilot) yapılmasının yararlı olacağı belirtilmektedir (Büyüköztürk ve ark., 2009). Bu doğrultuda Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ön deneme uygulamasında 20 ortaokul ve 20 lise öğrencisine uygulanmıştır. Ön deneme uygulaması ortaokulda öğrenim gören kız öğrencilerde ortalama 18 dakika, erkek öğrencilerde ise 21 dakika, lisede öğrenim gören kız öğrencilerde ortalama 15 dakika, erkek öğrencilerde ise 17 dakika sürmüştür. Ayrıca katılımcılara ölçekte yer maddeler arasında anlayamadıkları veya anlamakta zorluk çektikleri maddeler olup olmadığı ve maddelerin anlaşılabilir olabilmesi için görüşlerinin neler olduğu sorulmuştur. Katılımcılar anlayamadıkları veya anlamakta zorluk çektikleri bir madde olmadığını belirtmemiş ve maddelerde değişiklik yapılmamıştır.

Maddelerin ölçek geliştirme örnekleme uygulaması: Ölçek geliştirme çalışmalarında çalışma grubunun büyüklüğüne ilişkin farklı açıklamalar bulunmaktadır. Örneklem büyüklüğünün ilişkilerin kestirilebilir büyüklükte olmasının önemli olduğu belirtilmektedir. Katılımcı sayısının belirlenen değişken sayısının beş katı olabileceği ifade edilmektedir (Büyüköztürk, 2002). Çalışma grubunda yer alacak katılımcı sayısı için denek madde oranının 10:1 tutulmasını önerilmekte, bu oranın en az 2:1 olmak koşuluyla düşürülebileceği belirtilmektedir (akt. Büyüköztürk, 2002). Araştırma kapsamında kullanılacak olan Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği geliştirme sürecinde çalışma grubunu belirlerken Antalya İli, Kepez, Konyaaltı ve Muratpaşa ilçeleri merkez ilçe olduğu için ulaşılabilirlik açısından ve alt, orta ve üst sosyoekonomik düzeyi temsil ettiği düşünülerek seçilmiştir. Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden okulların listesi temin edilmiş, TÜİK verilerine göre okulların buldukları mahallelerin sosyoekonomik düzeyi tespit edilmiştir. Okulların sosyoekonomik düzeyinin belirlenmesinde TÜİK verilerine ek olarak, İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve okul yönetimlerinin görüşleri de dikkate alınmıştır. Her sosyoekonomik düzeyden bir ortaokul ve bir lise olmak üzere okullar tesadüfi yöntemle seçilmiştir. Bu doğrultuda alt, orta ve üst sosyoekonomik düzeyde olan semt ve mahallelerde bulunan ortaokul ve liselerin okul yöneticileri ile 2018-2019 eğitim öğretim yılı ikinci döneminde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan üç ortaokul ve üç lise olmak üzere toplam altı okul çalışma grubuna dahil edilmiştir. Okul yöneticileri ve rehber öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda ölçme araçlarının uygulama süreci, eğitim öğretim faaliyetlerini aksatmayacak şekilde planlanmıştır. Ortaokullardan 6., 7. ve 8. sınıflar, liselerden 9., 10. ve 11. sınıflar araştırmaya dahil edilmiştir. Lise 12. sınıfların yoğun bir şekilde üniversite sınavına hazırlanmaları sebebiyle iki lise okul yöneticisi tarafından araştırmaya dahil edilmesi istenmemiş ve yalnızca bir lisede 12. sınıf uygulamaya dahil edilebilmiştir. Çalışma grubuna dahil edilen altı okuldan her sınıf düzeyinden bir sınıf olmak üzere üç sınıf, bir okuldan ise 12.sınıfın da dahil edilmesi ile dört sınıf tesadüfi olarak belirlenmiştir. Toplam altı okulda, 19 sınıf araştırmaya dahil edilmiştir. Bu sınıflarda öğrenim gören ergenlere araştırmanın amacı ve ölçme araçları ile ilgili açıklama yapılmış, toplanan bilgilerin yalnızca bilimsel bir çalışmada kullanılacağı ve gizliliği konusunda bilgi verilmiştir.

Araştırmaya katılmaya gönüllü olan ergenler araştırmaya dahil edilmiştir. Bu doğrultuda 43 maddeden oluşan Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği, 12-18 yaş grubu 552 ergene 2018-2019 eğitim öğretim yılı ikinci döneminde uygulanmıştır. Ölçek maddeleri ergenler tarafından doldurulurken araştırmacı sınıf öğretmeni ile birlikte sınıfta bulunmuş, ergenlere gerekli açıklamalar araştırmacı tarafından yapılmıştır. Ölçek uygulaması ortalama 35 dakika sürmüştür.

Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışmasında yer alan ergenlerin demografik özellikleri açısından yüzde ve frekans dağılımları Çizelge 2.5’de yer verilmiştir.

Çizelge 2.5. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Geliştirme Çalışmasında Yer Alan Ergenlerin Demografik Özelliklerine Göre Yüzde ve Frekans Dağılımları

	Frekans	Yüzde
Ergenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı		
Kız	302	54,7
Erkek	250	45,3
Toplam	552	100,0
Ergenlerin Yaşa Göre Dağılımı		
12 yaş	93	16,8
13 yaş	78	14,1
14 yaş	101	18,3
15 yaş	93	16,8
16 yaş	87	15,8
17 yaş	77	13,9
18 yaş	23	4,2
Toplam	552	100,0
Ergenlerin Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı		
6. sınıf	95	17,2
7.sınıf	80	14,5
8.sınıf	95	17,2
9.sınıf	91	16,5
10. sınıf	94	17,0
11.sınıf	80	14,5
12.sınıf	17	3,1
Toplam	552	100,0

Çizelge 2.5 incelendiğinde Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği geliştirilme sürecinde araştırmaya katılan ergenlerin % 54,7’si kız, % 45,3’ü erkek, % 16,8’i 12 yaşında, % 14,1’i 13 yaşında, % 18,3’ü 14 yaşında, % 16,8’i 15 yaşında, % 15,8’i 16 yaşında, % 13,9’u 17 yaşında, % 4,2’i 18 yaşında, % 17,2’si altıncı sınıf, % 14,5’i yedinci sınıf, % 17,2’si sekizinci sınıf, %16,5’i dokuzuncu sınıf, % 17,0’si onuncu sınıf, % 14,5’i on birinci sınıf, % 3,1’i on ikinci sınıfa devam etmektedir.

Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında yer alan ergenlerin ailelerinin demografik özellikleri açısından yüzde ve frekans dağılımları Çizelge 2.6’da yer verilmiştir.

Çizelge 2.6. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Geliştirme Çalışmasında Yer Alan Ergenlerin Ailelerinin Demografik Özelliklerine Göre Yüzde ve Frekans Dağılımları

	Frekans	Yüzde
Annelerin Yaşa Göre Dağılımı		
30 yaş ile 40 yaş arası	310	56,2
41 yaş ile 50 yaş arası	208	37,7
51 yaş ve üzeri	34	6,2
Toplam	552	100,0
Babaların Yaşa Göre Dağılımı		
30 yaş ile 40 yaş arası	138	25,0
41 yaş ile 50 yaş arası	312	56,5
51 yaş ve üzeri	102	18,5
Toplam	552	100,0
Annelerin Öğrenim Düzeyine Göre Dağılımı		
İlkokul veya ortaokul mezunu	276	50,0
Lise mezunu	167	30,3
Üniversite mezunu	98	17,8
Lisansüstü eğitim mezunu	11	2,0
Toplam	552	100,0
Babaların Öğrenim Düzeyine Göre Dağılımı		
İlkokul veya ortaokul mezunu	114	38,7
Lise mezunu	197	35,7
Üniversite mezunu	128	23,2
Lisansüstü eğitim mezunu	13	2,4
Toplam	552	100,0

Çizelge 2.6 incelendiğinde araştırmaya katılan ergenlerin annelerinin çoğunluğu, 30 yaş ile 40 yaş arası (% 56,2) ve lise mezunu (% 30,3), babalarının çoğunluğu, 41 yaş ile 50 yaş arası (% 56,5) ve lise (% 35,7) mezunudur.

Maddelerin değerlendirilmesi: Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği geliştirme sürecinde 12-18 yaş grubu ergenlere uygulanmasının tamamlanmasının ardından geçerlik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Geçerlik analizleri kapsamında yapı geçerliği ve ölçüt geçerliği incelenmiştir. Güvenirlik analizleri kapsamında ölçeğin güvenilirlik katsayısını belirlemek için iç tutarlık analizi yapılmıştır.

2.3.2.2. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Sonuçları

Pilot uygulamaların tamamlanmasının ardından ölçeğe ilişkin geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği kullanılarak elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak incelenmiş, kayıp veriye rastlanmamıştır. İlk olarak ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin analizler yapılarak toplanan verilerin faktör analizi açısından uygunluğunu değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett'in Küresellik Testi yapılmıştır. Verilerin faktör analizi için uygun olduğu görülerek Açımlayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği için Temel Bileşenler Analizi (TBA) kullanılmıştır. Faktör Analizinde kullanılan Temel Bileşenler Analizi, çok sayıda değişkenden oluşan veri setini, bileşen veya faktör olarak adlandırılan daha az sayıda değişkene indirmek amacıyla kullanılmaktadır (Akbaş ve ark., 2019). Ölçeğin faktör yapısına karar verirken maddelerin öz değerlerinin bir ve madde yük değerinin en az 0,30 olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca maddelerin öz değerleri Monte Carlo PA programı kullanılarak Paralel Analiz sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Paralel Analiz, faktör sayısını belirlemek için faktör analizinde kullanılan yöntemlerden biri olarak belirtilmektedir. Paralel Analiz yönteminde gerçek veri setine paralel olacak şekilde simülasyon yöntemi ile rastgele veri üretilerek paralel verinin beklenen öz değeri hesaplanmaktadır. Paralel olarak üretilen veriye ilişkin öz değer ile gerçek veri setine ait öz değer karşılaştırılmakta ve paralel veriye ilişkin öz değer, gerçek veriye ait öz değerden büyük olduğu nokta anlamlı faktör sayısı olarak tespit edilmektedir (Koçak ve ark., 2016). Ölçüt bağımlı geçerliği belirlemek için ise Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nden alınan puanların, ölçülmek istenen özellikle ilişkili olduğu düşünülen başka bir ölçme sonuçları ile Pearson korelasyon katsayısı incelenmiştir. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği güvenirlik analizlerine ilişkin güvenirlik katsayısı hesaplanarak iç tutarlık analizi yapılmıştır. Yapılan analizler ve sonuçları aşağıda verilmiştir.

Geçerlik Analizleri

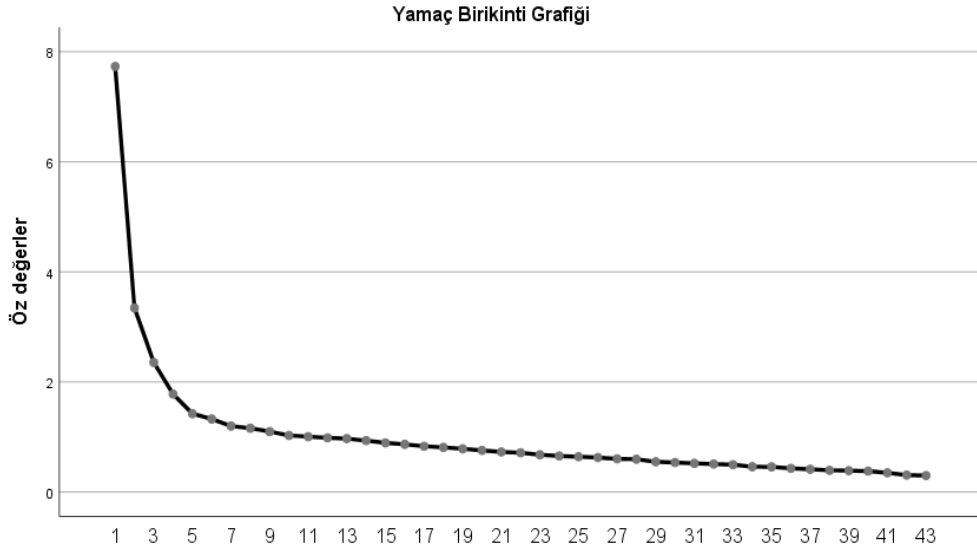
Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin geçerlik analizi kapsamında yapı geçerliği ve ölçüt bağıntılı geçerlik analizleri yapılmıştır.

Yapı Geçerliği

Yapı geçerliği, ölçme aracından elde edilen puanların, ölçme aracı ile ölçülmek istenen kavramın ne derecede ölçülebildiğinin, başka bir deyişle ölçme aracının bireylerin yapıya ait özelliklerini doğru bir şekilde ölçebilme derecesinin göstergesidir. Faktör analizinin, yapı geçerliğini incelemek amacıyla en çok kullanılan yöntemlerden biri olduğu belirtilmektedir (Büyüköztürk ve ark., 2009). Faktör analizi, birbirleriyle ilişkili çok sayıda değişkeni kavramsal açıdan anlamlı boyutlar oluşturacak şekilde bir araya getirerek düzenlemeyi ve ölçme işlemini az sayıda faktörle açıklamayı amaçlayan çok değişkenli istatistik yöntemidir (Büyüköztürk, 2002; Büyüköztürk, 2011). Bu çalışmada Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği geliştirme sürecinde ölçekte yer alan maddelerin toplandığı boyutları ve boyutlar arasındaki ilişkileri belirlemek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır.

Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA): Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin yapı geçerliğini istatistiksel açıdan belirlemek için Açıklayıcı Faktör Analizi yöntemi kullanılmıştır. Açıklayıcı Faktör Analizi yönteminde faktör sayısı tespit edilirken öz değer katsayısının önemli olduğu ifade edilmektedir. Genel olarak öz değeri bir veya birden büyük olan faktörler belirlenmektedir. Ayrıca analizde yer alan değişkenlerle ilişkili toplam varyansın 2/3 oranının içerdiği faktör sayısı dikkate alınmaktadır. Açıklanan varyansın % 30 ve daha yüksek olması yeterli görülmektedir. Maddelerin buldukları faktördeki yük değerlerinin yüksek olması, o faktörün tanımladığı yapıyı ölçebildiğinin göstergesi sayılmaktadır. Maddenin faktör yük değerinin 0.45 ya da daha yüksek olması iyi bir oran olarak kabul edilirken, faktör yük değeri 0.30 olan maddelerin ölçekte yer alabileceği belirtilmektedir (Büyüköztürk, 2011).

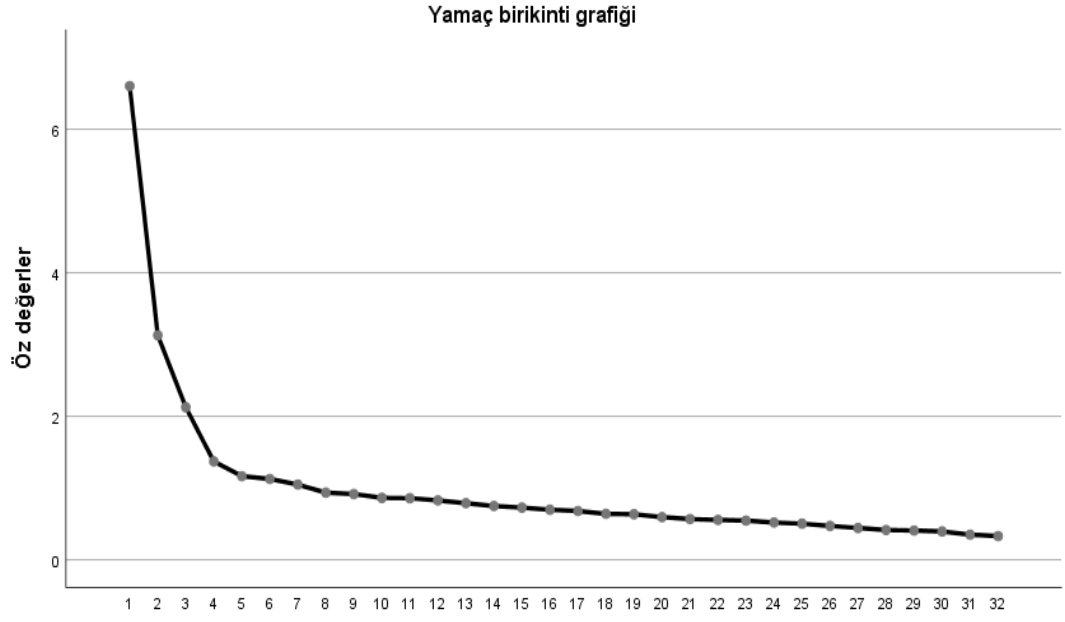
Ölçek geliştirme sürecinde toplanan verilerin faktör analizine uygunluğunun belirlenmesi için öncelikle 43 madde ile KMO ve Bartlett'in Küresellik Testi yapılmış, KMO değeri 0,87 ve Bartlett'in Küresellik Testi anlamlı ($p = 0,00 < 0,05$) bulunmuştur. Yapılan Temel Bileşenler Analizi (TBA) sonucu incelendiğinde birin üzerindeki öz değer sayısının 11 olduğu fakat yamaç birikinti grafiğine göre dört faktörlü bir yapının oluştuğu gözlenmektedir. Açıklanan varyans oranı %35,37'dir.

Şekil 2.2. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin 43 Madde İçin Yapılan Temel Bileşenler Analizine Ait Yamaç Birikinti Grafiği

Maddelerin Varimax döndürme sonucu faktör yükleri incelendiğinde ise 1, 2, 3, 5, 12, 16, 18, 26, 28, 36 ve 42 numaralı maddelerin ilk dört boyuttaki faktör yüklerinin 0,30'dan düşük olduğu görülmüştür. Bu maddeler çıkarılarak analiz ikinci kez gerçekleştirilmiştir.

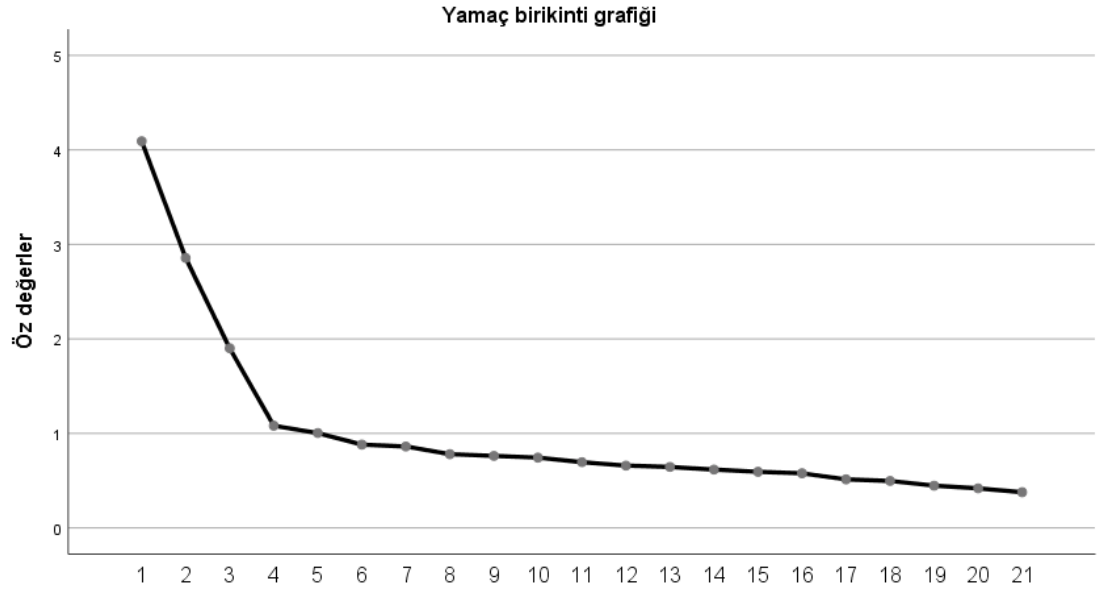
İkinci kez yapılan TBA sonucunda KMO değeri 0,88 ve Bartlett'in Küresellik Testi anlamlı ($p = 0,00 < 0,05$) bulunmuştur. Sonuçlar incelendiğinde birin üzerindeki öz değer sayısının 7 olduğu fakat yamaç birikinti grafiğine göre 3 faktörlü bir yapının oluştuğu gözlenmektedir. Açıklanan varyans oranı %37,05'tir.

Şekil 2.3. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğinin 32 Madde İçin Yapılan Temel Bileşenler Analizine Ait Yamaç Birikinti Grafiği

Maddelerin Varimax döndürme sonucu faktör yükleri incelendiğinde ise 14, 23, 24, 30, 33. maddenin ilk üç boyuttaki faktör yükünün 0,30'dan küçük; 6, 8, 11, 32 ve 40 numaralı maddelerin iki faktör yükü arasında 0,10'dan daha az fark (binişik madde) bulunması nedeniyle analizden çıkarılmışlardır. Birinci faktörde yer alan 29. madde ise uzman görüşleri doğrultusunda ilgili boyutla ilişkili olmadığı gerekçesiyle çıkarılmıştır.

Üçüncü kez yapılan TBA sonucunda KMO değeri 0,83 ve Bartlett'in Küresellik Testi anlamlı ($p = 0,00 < 0,05$) bulunmuştur. Sonuçlar incelendiğinde birin üzerindeki öz değer sayısının beş olduğu fakat yamaç birikinti grafiğine göre üç faktörlü bir yapının oluştuğu gözlenmektedir. Bu yapıdaki öz değerler paralel analiz (PA) sonuçları ile de desteklenmiştir.

Şekil 2.4. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğinin 21 Madde İçin Yapılan Temel Bileşenler Analizine Ait Yamaç Birikinti Grafiği

Maddelerin Varimax döndürme sonucu faktör yükleri Çizelge 2.7’de verilmiştir.

Çizelge 2.7. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Faktör Deseni

	Siber zorbalık eğilimi	Siber zorbalıkla başetme	Siber zorbalıktan korunma
Madde_17	0,724		
Madde_19	0,719		
Madde_10	0,665		
Madde_21	0,657		
Madde_15	0,652		
Madde_7	0,596		
Madde_4	0,591		
Madde_13	0,450		
Madde_25	0,395		
Madde_43	0,393		
Madde_31	0,335		
Madde_27		0,774	
Madde_22		0,756	
Madde_35		0,740	
Madde_41		0,627	
Madde_9		0,603	
Madde_39			0,708

Çizelge 2.7. Devam. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Faktör Deseni

Madde_38			0,622
Madde_20			0,611
Madde_37			0,585
Madde_34			0,550
Öz değerler*	4,09	2,86	1,90
PA'ya ait öz değerler	1,36	1,30	1,25
Varyans Oranları (%)	19,49	13,60	9,05
Açıklanan toplam varyans oranı (%)	42,14		
*Dördüncü boyuta ait öz değer PA sonucu ile desteklenmemiştir (1,10 < 1,20).			

Çizelge 2.7 incelendiğinde, 11 maddeden oluşan birinci boyuttaki faktör yüklerinin 0,335 ile 0,724; beş maddeden oluşan ikinci boyuttaki faktör yüklerinin 0,603 ile 0,774; beş maddeden oluşan üçüncü boyuttaki faktör yüklerinin 0,550 ile 0,708 arasında değiştiği görülmektedir. Üç boyutlu yapının açıkladığı toplam varyans oranı ise %42,14'tür.

Birinci faktör için “Siber Zorbalık Eğilimi”, ikinci faktör için “Siber Zorbalıkla Baş Etme”, üçüncü faktör için “Siber Zorbalıktan Korunma” isimlerinin verilmesi uygun görülmüştür. Bu boyutlara ait ikili korelasyonlar Çizelge 2.8’de verilmiştir.

Çizelge 2.8. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Korelasyon Katsayısı Sonuçları

Alt boyutlar	Siber Zorbalık Eğilimi	Siber Zorbalıkla Baş Etme	Siber Zorbalıktan Korunma
Siber Zorbalık Eğilimi	-	0,16*	0,11*
Siber Zorbalıkla Baş Etme		-	0,21*
Siber Zorbalıktan Korunma			-

Çizelge 2.8 incelendiğinde, alt boyutlar arasındaki ikili korelasyon değerlerinin düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Korelasyon katsayısının 0.30’dan küçük olması düşük düzeyde bir ilişki olarak yorumlanmaktadır (Büyüköztürk, 2011). Alt boyutlar arasındaki ikili korelasyon değerlerinin düşük düzeyde olması alt boyutlar arasındaki ilişkinin düşük olduğunun ve alt boyutların her birinin farklı özellikteki

yapıları ölçtüğünün bir göstergesi olduğundan, ölçekten tek bir toplam puan alınmasının yerine her bir alt boyutun kendi içinde puanlanarak kullanılmasının uygun olduğu görülmüştür.

Ölçüt Geçerliği

Ölçüt bağıntılı geçerlik, ölçme aracından elde edilen puanların belirlenen bir ve birkaç dış ölçütle ilişkisinin incelenmesidir. Başka bir deyişle ölçme aracından elde edilen puanların ölçülmek istenen özellikle ilişkili olduğu düşünülen başka bir ölçme sonuçları ile korelasyonu, puanların ölçüt bağıntılı geçerliğini göstermektedir (Büyüköztürk ve ark., 2009). Bu doğrultuda ölçüt bağıntılı geçerlik için ölçme aracı belirlenirken ergenlerin siber zorbalık farkındalıkları ile ilgili literatür incelenmiştir. Araştırmada, Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin ölçüt geçerliğini incelemek için "Siber Zorbalık Tehlike Düzeyi Ölçeği"nin "Algılanan Ciddiyet Düzeyi" alt boyutu ile arasındaki korelasyon incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 159 ergene Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ile birlikte "Siber Zorbalık Tehlike Düzeyi Ölçeği"nin "Algılanan Ciddiyet Düzeyi" alt boyutu uygulanmıştır.

Kavuk Kalender ve ark. (2018), tarafından ortaokul ve lisede öğrenim gören ergenlere yönelik geliştirilen "Siber Zorbalık Tehlike Düzeyi Ölçeği" mağduriyet, tanıklık ve zorbalık olmak üzere üç temel boyuttan oluşmaktadır. Her temel boyutta aynı olmak üzere siber zorbalıkla ilişkili 17 davranış bulunmaktadır. "Siber Zorbalık Tehlike Düzeyi Ölçeği" "Davranışın Yaşanma Sıklığı", "Algılanan Ciddiyet Düzeyi" ve "Olumsuz Etki Düzeyi" olmak üzere üç alt boyutta değerlendirilmektedir. Bu araştırmada kullanılan mağduriyet temel boyutunun "Algılanan Ciddiyet Düzeyi" alt boyutu (Çok ciddi bir olaydı:5, oldukça ciddi bir olaydı:4, kararsızım:3, önemsiz bir olaydı:2, çok önemsiz bir olaydı:1) beşli likert derecelendirmeli, öz bildirim dayalı bir ölçme aracıdır. "Siber Zorbalık Tehlike Düzeyi Ölçeği" ortaokul ve lise örnekleminde ayrı ayrı analiz edilmiştir. Buna göre ölçeğin ortaokul örnekleminde analiz sonuçlarına göre mağduriyet temel boyutunun

Cronbach Alfa katsayısı 0.940, lise örnekleme analiz sonuçlarına göre Cronbach Alfa katsayısı 0.939 olarak bulunmuştur (Kavuk Kalender ve ark., 2018).

İki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesinde kullanılan korelasyon katsayısının değerlendirilmesinde farklı görüşler olmasına rağmen sıklıkla kullanılan sınırlar bulunmaktadır. Buna göre, korelasyon katsayısının 0.70-1.00 arasında bir değerde olması ilişkinin yüksek olduğu; 0.70-0.30 arasında bir değerde olması orta düzeyde bir ilişki; 0.30-00 arasında bir değerde olması ise düşük düzeyde bir ilişki olarak yorumlanmaktadır (Büyüköztürk, 2011). Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği alt boyutları ile “Siber Zorbalık Tehlike Düzeyi Ölçeği” “Algılanan Ciddiyet Düzeyi” alt boyutu arasındaki Spearman korelasyon katsayıları Çizelge 2.9’da verilmiştir.

Çizelge 2.9. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ile Siber Zorbalık Tehlike Düzeyi Ölçeği Algılanan Ciddiyet Düzeyi Alt Boyutu Arasındaki Spearman Korelasyon Katsayısı Sonuçları

	Siber Zorbalık Eğilimi	Siber Zorbalıkla Baş Etme	Siber Zorbalıktan Korunma
Algılanan Ciddiyet Düzeyi	-0,57*	0,06	0,29*

*p<0.05

Çizelge 2.9 incelendiğinde, Algılanan Ciddiyet Düzeyi puanları ile Ergenler İçin Siber Zorbalık Ölçeği’nin Siber Zorbalık Eğilimi ($r = -.57, p < 0.05$) arasında negatif yönde ve anlamlı korelasyon tespit edilmiştir. “Algılanan Ciddiyet Düzeyi” puanları Siber Zorbalıktan Korunma ($r = .29, p < 0.05$) alt boyutu arasında pozitif yönde anlamlı korelasyon olduğu görülmektedir. Ancak “Algılanan Ciddiyet Düzeyi” puanları ile Siber Zorbalıkla Baş Etme ($r = .06, p > 0.05$) alt boyutu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Analiz sonuçlarında “Siber Zorbalık Tehlike Düzeyi Ölçeği” “Algılanan Ciddiyet Düzeyi” alt boyutu ile Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu dışında Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği tüm alt boyutlarının ilişkili davranışları ölçtüğü tespit edilmiştir. Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutunun korelasyon değerinin anlamlı olmamasının nedeni, ergenlerin siber zorbalığı ciddi bir sorun olarak gördükleri ancak nasıl baş edeceklerini bilmemelerinden kaynaklanabilir. Elde edilen analiz sonuçlarının

Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin ölçüt bağıntılı geçerliliğine ilişkin kanıtlar sunduğu düşünülmektedir.

Güvenirlilik Analizleri

Güvenirlilik, ölçülmek istenen özelliğin ölçme aracı tarafından doğru ölçülme derecesi ile ilgili olup, bireylerin ölçme aracında yer alan maddelere verdikleri cevaplar arasındaki tutarlılıktır. Ölçme aracından alınan puanın, ölçülen değişkende gerçek bir farklılık olmadığı sürece kararlılık göstermesi ve değişmemesi olarak tanımlanmaktadır. Çalışma grubuna ölçme aracının bir defa uygulanmasından elde edilen sonuçlara yönelik güvenirlilik katsayısının hesaplanmasında madde varyansının temel alındığı dayalı yöntemlerden biri de Cronbach Alpha katsayısıdır. Ölçme aracından elde edilen puanların güvenirliliğinin bir yordayıcısı olarak kullanılan α katsayısı, özellikle cevaplama yönteminin derecelendirme ölçeği olduğu durumlarda sıklıkla kullanılmaktadır (Büyüköztürk ve ark., 2009; De Vellis, 2017). Bu doğrultuda, Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği puanlarının alt boyutlarına ilişkin hesaplanan iç tutarlılık (Cronbach Alfa) katsayıları Çizelge 2.10'da verilmiştir.

Çizelge 2.10. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Maddelerine İlişkin Güvenirlilik Katsayısı Sonuçları

Alt Boyutlar	Maddeler	Cronbach Alfa Katsayısı
Siber Zorbalık Eğilimi	4,7,10,13,15,17,19,21,25,31	0,80
Siber Zorbalıkla Başetme	9,22,27,35,41	0,76
Siber Zorbalıktan Korunma	20,34,37,38,39	0,63

Çizelge 2.10 incelendiğinde, Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutunun iç tutarlılık katsayısı 0,80, Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu iç tutarlılık katsayısı 0,76 olarak tespit edilmiştir. Bu doğrultuda ölçeğin Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutunun iç tutarlık anlamındaki güvenirliliğinin iyi, Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutunun ise iç tutarlık anlamındaki güvenirliliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutunun iç tutarlılık anlamındaki güvenirliliğinin 0,63 olması bu alt

boyut hakkında yapılacak yorumlarda dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir. Ölçme aracının iç tutarlık katsayısının 0,70 ve daha yüksek olmasının elde edilen puanların güvenilirliği açısından yeterli olduğu ifade edilirken, 0,50 altı kabul edilemez olarak belirtilmektedir (George ve Mallery, 2019).

Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin son şekline (Ek-4) ilişkin betimsel özellikler Çizelge 2.11'de verilmiştir.

Çizelge 2.11. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğine İlişkin Betimsel Özellikler

Alt boyutlar	Ölçek Maddeleri	Madde sayısı	En düşük ve En yüksek puan
Siber zorbalık eğilimi	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11	11	11-55
Siber zorbalıkla baş etme	12,13,14,15,16	5	5-25
Siber zorbalıktan korunma	17,18,19,20,21	5	5-25

Çizelge 2.11'de görüldüğü gibi Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği; Siber Zorbalık Eğilimi, Siber Zorbalıkla Baş Etme, Siber Zorbalıktan Korunma olmak üzere üç alt boyuttan ve 21 maddeden oluşmaktadır. Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutunda 11 madde, Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutunda beş madde, Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutunda beş madde bulunmaktadır. Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutundan alınan puanlar 11-55 puan arasında değişmekte, alınan puanlar yükseldikçe ergenlerin siber zorbalık eğiliminin yüksek olduğunu göstermektedir. Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutundan alınan puanlar 5-25 puan arasında değişmekte, alınan puanların yükselmesi ergenlerin siber zorbalıkla baş etme becerilerine yönelik farkındalıklarının yüksek olduğunu göstermektedir. Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutundan alınabilecek puanlar 5-25 puan arasında değişmekte, alınan puanların yükselmesi ergenlerin çevrimiçi ortamlarda siber zorbalıktan korunmaya yönelik farkındalıklarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçekteki olumlu maddelere “Hiç katılmıyorum” yanıtına 1, “Katılmıyorum” yanıtına 2, “Kararsızım” yanıtına 3, “Katılıyorum” yanıtına 4, “Tamamen katılıyorum” yanıtına 5 puan verilmektedir. Ölçekte ters kodlanan madde olan 9. madde ise “Hiç katılmıyorum” yanıtına 5, “Katılmıyorum” yanıtına 4,

“Kararsızım” yanıtına 3, “Katılıyorum” yanıtına 2, “Tamamen katılıyorum” yanıtına 1 puan verilmektedir. Ölçekten toplam puan alınmamakta, her alt boyut kendi içinde puanlanmaktadır.

Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucunda elde edilen sonuçlar Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin 12-18 yaş grubu ergenler için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ortaya koymaktadır.

2.3.3.Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği

Koç ve ark. (2016) tarafından 15-18 yaş grubu lisede öğrenim gören ergenlerin sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini belirlemek amacıyla “Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği” geliştirilmiştir. Ölçeğin, beşli likert derecelendirmeli, “Kesinlikle katılıyorum: 5”, “Katılıyorum: 4”, “Kararsızım: 3”, “Katılmıyorum: 2” ve “Kesinlikle katılmıyorum: 1” şeklinde puanlanan, bireysel olarak cevaplanan ve öz-bildirime dayalı bir ölçme aracı olduğu belirtilmektedir. “Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği”nin, dört faktör ve 19 maddeden oluştuğu belirtilerek, birinci faktör “Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma” yedi maddeden, ikinci faktör “Yardım Arama” beş maddeden, üçüncü faktör “Kaçınma ve Görmezden Gelme” beş maddeden, dördüncü faktör “Bilgi Arama” iki maddeden oluştuğu ifade edilmektedir. Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda açıklanan toplan varyansın %54,29, toplam öz değerin ise 10,36 olduğu ifade edilmektedir. Ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizi sonuçlarında uyum indeksi değerlerinin χ^2 (sd=146, p.= .000) =263.36, χ^2 /sd=1.80 RMSEA=0.054, SRMR= 0.067, GFI=0.91, AGFI=0.88, CFI=0.95, NFI=0.90 ve NNFI=0.94 olduğu belirtilmektedir. Ölçeğin güvenilirlik analizleri sonuçlarında birinci faktörü için iç tutarlılık katsayısı 0,657; ikinci faktör için iç tutarlılık katsayısı 0,762; üçüncü faktör için iç tutarlılık katsayısı 0,737 ve dördüncü faktör için iç tutarlılık katsayısı 0,635 olarak bulunduğu ifade edilmektedir. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin 15-18 yaş grubu ergenlerin sanal zorbalıkla baş etme düzeylerinin belirlenmesinde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirtilmektedir (Koç ve ark., 2016).

2.3.3.1.Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Uyarlama Süreci

“Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği”, 15-18 yaş arası ergenler için Koç ve ark. (2016) tarafından geliştirilmiş olup, ölçek maddelerinin niteliği ve niceliği, alt boyutları, geçerlik ve güvenirlik değerleri incelenmiş, araştırmanın amacına uygun olduğu düşünüerek bu araştırmada kapsamında 12-14 yaş arası ergenler için ölçeğin uyarlama çalışması yapılmıştır. Bu doğrultuda Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin 12-14 yaş grubu ergenler için uyarlama sürecinde şu aşamalar izlenmiştir:

Ölçeği geliştiren araştırmacılardan izin alınması: Araştırmaya başlamadan önce Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'ni geliştiren araştırmacılara, araştırmanın amacı ve içeriği hakkında bilgi verilerek ölçeği kullanma izni alınmıştır (Ek-5).

Ölçeğin hedef kitleye uygunluğunun değerlendirilmesi ve kapsam geçerliği: Kapsam geçerliği, ölçülmek istenen davranışı ölçmede, ölçme aracında yer alan maddelerin nicelik ve nitelik olarak yeterliliğinin göstergesi olarak tanımlanmaktadır. Ölçek maddelerinin ölçülmek istenen özelliği kapsama gücünün belirlenmesi amacıyla ön çalışmalara ihtiyaç duyulduğu, ölçekte yer alan maddelerin hedef grup aısından uygun ve anlaşılır olması aısından uzman görüşleri arasındaki uyum ve uyumsuzluğun kapsam geçerliği için yordayıcı nitelikte kullanılabileceği belirtilmektedir (Yurdugöl, 2005; Büyüköztürk, 2011). Bu doğrultuda kapsam geçerliğini değerlendirmek için uzman görüşüne başvurulmuştur. Koç ve ark. (2016) tarafından 15-18 yaş arası ergenler için geliştirilen Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği, 12-14 yaş arası ergenlere yönelik uyarlama çalışması kapsamında çocuk gelişimi alanında üç, siber zorbalık alanında çalışmalar yapmış olan bir öğretim üyesi, ölçme değerlendirme alanında bir öğretim üyesi, ortaokulda görev yapan bir Türkçe öğretmeni ve bir rehber öğretmen olmak üzere 7 uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan ölçeğin orjinalinde yer alan ifadeleri, 12-14 yaş grubu ortaokul öğrencilerinin sanal zorbalıkla baş etme düzeylerini belirlemedeki yeterlilikleri ve ifadelerin anlaşılrlığı bakımından incelemeleri, görüşlerini maddelerin karşısında yer alan “uygun” “kısmen uygun” ya da “uygun değil” seçeneğini işaretleyerek belirtmeleri istenmiştir. Uzmanlardan, uzman görüş

formunun açıklama bölümüne uygun olmadığını düşündükleri maddelere düzeltme belirtmeleri ve önerilerde bulunmaları istenmiştir. Uzmanların görüşleri kapsam geçerliğine ilişkin olarak incelenmiştir. Uzmanlardan gelen görüşler tek bir formda birleştirilerek incelenmiş ve uzmanların uyuşma düzeyleri incelenmiştir. Bu doğrultuda uzman görüşlerinde % 90-100 oranında uyuşma bulunan maddeler değişiklik yapılmadan, %70-80 oranında uyuşma gösteren maddelerde ise uzmanların görüşleri ve önerileri doğrultusunda değişiklik yapılarak ölçeğe alınmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda üç maddede önerilere göre 12-14 yaş grubu ergenler tarafından cümlelerin anlaşılabilirliği açısından düzenlemeler yapılmıştır. Kapsam geçerliği çalışmasının tamamlanmasının ardından, ilk şekli verilen ölçek formu 19 maddeden oluşmuş ve ön pilot uygulama yapılmıştır.

Ölçeğin uyarlanmış versiyonunun deneme uygulamasının yapılması:

Uyarlanan ölçme aracının psikometrik özelliklerin incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecine başlamadan önce ölçeğin uyarlanacağı hedef grubun özelliklerini taşıyan pilot gruba ön uygulama yapılarak başka düzeltmelere ihtiyaç duyup duyulmadığı incelenmelidir (Deniz, 2007). Uzman görüşleri doğrultusunda düzeltmeler yapılan Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ön deneme uygulamasında 12-14 yaş grubu 20 ergene uygulanmıştır. Ölçeğin ön deneme uygulaması 12-14 yaş grubu ergenlerde ortalama 8-10 dakika sürmüştür. Ayrıca katılımcılara ölçekte yer maddeler arasında anlayamadıkları veya anlamakta zorluk çektikleri maddeler olup olmadığı sorulmuştur. Katılımcılar anlayamadıkları veya anlamakta zorluk çektikleri bir madde olmadığını belirtmemiş ve maddelerde değişiklik yapılmamıştır.

Uyarlanan Ölçeğin Daha Geniş Bir Örneklemeye Uygulanması: Araştırma kapsamında kullanılacak olan Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin 12-14 yaş grubu, ortaokulda öğrenim gören ergenlere uyarlama sürecinde çalışma grubunu belirlenirken Antalya İli, Kepez, Konyaaltı ve Muratpaşa ilçeleri merkez ilçe olduğu için ulaşılabilirlik ve alt, orta ve üst sosyoekonomik düzeyi temsil ettiği düşünülmüş seçilmiştir. Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğünden okulların listesi temin edilmiş, TÜİK verilerine göre okulların buldukları mahallelerin sosyoekonomik düzeyi tespit edilmiştir. Okulların sosyoekonomik düzeyinin belirlenmesinde TÜİK

verilerine ek olarak İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve okul yönetimlerinin görüşleri de alınmıştır. Alt, orta ve üst sosyoekonomik düzeyde, daha önce Ergenler için Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin uygulanmadığı okul ve sınıflar tesadüfi olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda alt, orta ve üst sosyoekonomik düzeyde olan semt ve mahallelerdeki ortaokul yöneticileri ile 2018-2019 eğitim öğretim yılı ikinci döneminde görüşmeler yapılmıştır. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan dört okul çalışma grubuna dahil edilmiştir. Çalışma grubuna üst sosyoekonomik düzeyde bulunan bir okul, orta sosyoekonomik düzeyde bulunan bir okul ve alt sosyoekonomik düzeyde bulunan iki okul dahil edilmiştir. Alt sosyoekonomik düzeyde bulunan okulların sınıf mevcutlarının az olmasından dolayı iki okul seçilmiştir. Okul yöneticileri ve rehber öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda ölçme araçlarının uygulama süreci, eğitim öğretim faaliyetlerini ve sosyal etkinliklerini aksatmayacak şekilde planlanmıştır. Seçilen okullarda 12-14 yaş grubu ergenlerin öğrenim gördüğü 6.sınıf, 7.sınıf ve 8.sınıflar okul idaresi ile birlikte tesadüfi olarak seçilerek araştırmaya dahil edilmiştir. Bu sınıflarda öğrenim gören ergenlere araştırmanın amacı ve ölçme araçları ile ilgili açıklama yapılmış, toplanan bilgilerin yalnızca bilimsel bir çalışmada kullanılacağı ve gizliliği konusunda bilgi verilmiştir. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan ergenler araştırmaya dahil edilmiştir. Bu doğrultuda 19 maddeden oluşan Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği, 12-14 yaş grubu 542 ergene 2018-2019 eğitim öğretim yılı ikinci döneminde uygulanmıştır.

Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Uyarlama çalışmasında yer alan ergenlerin demografik özelliklerine göre yüzde ve frekans dağılımları Çizelge 2.12'de yer almaktadır.

Çizelge 2.12. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Uyarlama Çalışmasında Yer Alan Ergenlerin Demografik Özelliklerine Göre Yüzde ve Frekans Dağılımları

	Frekans	Yüzde
Ergenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı		
Kız	269	49,6
Erkek	273	50,4
Toplam	552	100,0
Ergenlerin Yaşa Göre Dağılımı		
12 yaş	200	36,9
13 yaş	162	29,9
14 yaş	180	33,2
Toplam	542	100,0

Çizelge 2.12.Devam. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Uyarlama Çalışmasında Yer Alan Ergenlerin Demografik Özelliklerine Göre Yüzde ve Frekans Dağılımları

Ergenlerin Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı		
6. sınıf	172	31,7
7.sınıf	191	35,2
8.sınıf	179	33,0
Toplam	542	100,0

Çizelge 2.12 incelendiğinde Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği 12-14 yaş ortaokul öğrencilerine uyarlama sürecinde araştırmada yer alan ergenlerin % 49,6'sı kız, % 50,4'ü erkek, % 36,9'u 12 yaşında, % 50,4'ü 13 yaşında, % 33,2'si 14 yaşında, % 31,7'si altıncı sınıf, % 35,2'si yedinci sınıf, % 33,0'ü sekizinci sınıfa devam etmektedir.

Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği 12-14 yaş ortaokul öğrencilerine uyarlama sürecinde araştırmaya katılan ergenlerin ailelerinin demografik özelliklerine göre yüzde ve frekans dağılımları Çizelge 2.13'de yer almaktadır:

Çizelge 2.13. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Uyarlama Çalışmasında Yer Alan Ergenlerin Ailelerinin Demografik Özelliklerine Göre Yüzde ve Frekans Dağılımları

	Frekans	Yüzde
Annelerin Yaşa Göre Dağılımı		
30 yaş ile 40 yaş arası	350	64,6
41 yaş ile 50 yaş arası	179	33,0
51 yaş ve üzeri	13	2,4
Toplam	542	100,0
Babaların Yaşa Göre Dağılımı		
30 yaş ile 40 yaş arası	182	33,6
41 yaş ile 50 yaş arası	310	57,2
51 yaş ve üzeri	50	9,2
Toplam	542	100,0
Annelerin Öğrenim Düzeyine Göre Dağılımı		
İlkokul veya ortaokul mezunu	214	39,5
Lise mezunu	171	31,5
Üniversite mezunu	136	25,1
Lisansüstü eğitim mezunu	21	3,9
Toplam	542	100,0
Babaların Öğrenim Düzeyine Göre Dağılımı		
İlkokul veya ortaokul mezunu	146	26,9
Lise mezunu	191	35,2
Üniversite mezunu	172	31,8
Lisansüstü eğitim mezunu	33	6,1
Toplam	542	100,0

Çizelge 2.13 incelendiğinde, ölçek uyarlama sürecinde araştırmaya katılan ergenlerin annelerinin çoğunluğunun 30 yaş ile 40 yaş arası (% 64,6), ilkokul veya ortaokul mezunu (% 39,5), ergenlerin babalarının çoğunluğunun, 41 yaş ile 50 yaş arası (% 57,2), lise (% 35,2) mezunudur.

Maddelerin Değerlendirilmesi: Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin 12-14 yaş grubu ergenlere uyarlama sürecinde ölçeğin uygulamasının tamamlanmasının ardından geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Geçerlik analizi kapsamında ölçeğin yapı geçerliği, ölçüt geçerliği analizleri yapılmıştır. Güvenirlik analizleri kapsamında ise her bir alt boyut için iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır.

2.3.3.2.Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Sonuçları

Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin 12-14 yaş grubu ortaokulda öğrenim gören ergenlere uygulanması sonucu elde edilen veriler ile geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Öncelikle ölçeğin orjinal dört boyutlu yapısının 12-14 yaş grubu ortaokul öğrencilerinde aynı yapının doğrulanıp doğrulanmadığını test etmek için LISREL 8.7 programı kullanılarak Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Uyum indeksleri incelenmiş model-veri uyumunun sağlanmadığı görülmüş ve ölçeğin yazarlarından izin alınarak Açımlayıcı Faktör Analizi yapılmasına karar verilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 25 programı kullanılarak incelenmiş, kayıp veriye ve uç değerlere rastlanmamıştır. Elde edilen verilerin faktör analizi açısından uygun olup olmadığını değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett'in Küresellik Testi yapılmıştır. Yapı geçerliğini belirlemek için Temel Bileşenler Analizi kullanılmıştır. Ölçeğin faktör yapısına karar verirken maddelerin öz değerlerinin 1 ve madde yük değerinin en az 0,30 olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca maddelerin öz değerleri Monte Carlo PA programı kullanılarak Paralel Analiz (Akbaş ve ark., 2019) sonuçları ile de karşılaştırılmıştır. Ölçüt geçerliğini belirlemek için ise "Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği"nden alınan puanlar ile ergenlerin başa çıkma stratejilerini belirlemek amacıyla Spirito ve ark. (1988) tarafından geliştirilen ve Bedel ve ark. (2014) tarafından Türkçe'ye uyarlanan

‘‘Ergenler İçin Başa ıkma leği’’nden alınan puanlar arasındaki Pearson korelasyon katsayısı incelenmiştir. Yapılan analizlerin sonuçları aşağıda verilmiştir.

Geçerlik Analizleri

Sanal Zorbalıkla Baş Etme leği’nin 12-14 yaş grubu ergenlere uyarlanması sürecinde geçerlik analizleri kapsamında yapı geçerliği ve ölçüt bağıntılı geçerlik analizleri yapılmıştır.

Yapı Geçerliği

lme aracının bireylerin yapıya ait özelliklerini doğru bir şekilde lme derecesinin göstergesi olan yapı geçerliğini incelemek için en sık kullanılan yöntemlerden olan Faktör Analizi, analizin amacı göz önünde bulundurularak Açımlayıcı ve Doğrulamayı olmak üzere iki yöntemde yapılmaktadır (Büyüköztürk, 2002; Büyüköztürk ve ark., 2009). Doğrulamayı Faktör Analizinde (DFA) değişkenlerin faktörlerle ve faktörlerin birbiri ile olan korelasyonlarının tanımlamak üzere hipotez kurmakla başlanmaktadır ve LISREL paket programı kullanılmaktadır (Büyüköztürk, 2002). Var olan bir ölçeğin başka bir hedef kitleye uyarlanması sürecinde hedef kitledeki model-veri uyumunun incelenmesinde Doğrulamayı Faktör Analizi (DFA) yöntemi kullanılmaktadır (Seçer, 2015). Bu doğrultuda 12-14 yaş grubu ergenlere uyarlanan Sanal Zorbalıkla Baş Etme leği’nin yapı geçerliği kapsamında Doğrulamayı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır.

Doğrulamayı Faktör Analizi (DFA): Maddelere ait ölçümlerin gözlenen değişken olarak ele alındığı lme modelinin geçerliği Doğrulamayı Faktör Analizi (DFA) ile test edilmiştir. Ölçek 19 madde ve dört boyuttan oluşmaktadır. Birinci boyutta yedi, ikinci ve üçüncü boyutta beş, dördüncü boyutta ise iki madde yer almaktadır. DFA için nerilen (Schumacker ve Lomax, 2004; Hu ve Bentler, 1999; Thompson, 2004; Kline 2011) uyum indekslerine ait sınır değerler ile analiz sonucunda elde değerler aşağıdaki izelge 2.14’de verilmiştir.

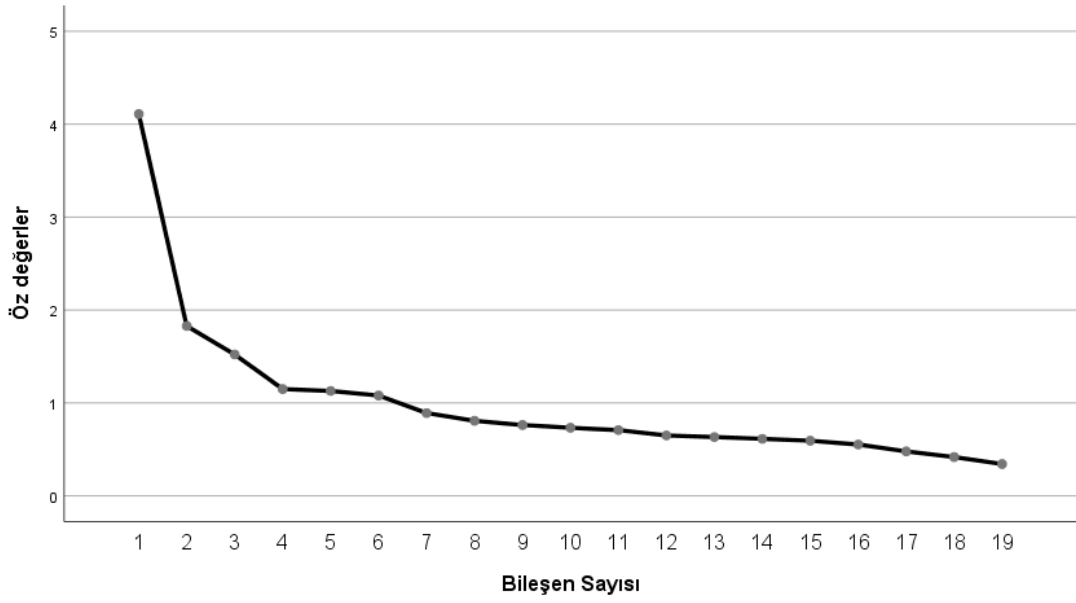
Çizelge 2.14. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Doğrulatoryı Faktör Analizi Uyum İndekslerine İlişkin Sonuçlar

İndeks	Sınır Değerler	1. Düzeyde(dört boyutlu) Elde Edilen Değer	2. Düzeyde Elde Edilen Değer
χ^2/sd	Mükemmel ≤ 3	4,95	4,98
RMSEA	Mükemmel $\leq 0,05 \leq$ İyi $\leq 0,08$	0,09	0,09
SRMR	Mükemmel $\leq 0,05 \leq$ İyi $\leq 0,08$	0,08	0,08
CFI	Mükemmel $\geq 0,95 \geq$ İyi $\geq 0,90$	0,84	0,84
NNFI	Mükemmel $\geq 0,95 \geq$ İyi $\geq 0,90$	0,82	0,82
GFI	Mükemmel $\geq 0,95 \geq$ İyi $\geq 0,90$	0,88	0,87
AGFI	Mükemmel $\geq 0,95 \geq$ İyi $\geq 0,90$	0,84	0,84

Uyum indekslerinden χ^2/sd değeri her iki düzeyde de 3,00'ten büyük olduğundan beklenen kovaryans matrisi ile gözlenen kovaryans matrisi arasında uyum gözlenmemiştir. RMSEA ve SRMR değerleri incelendiğinde, değerlerin 0,08'den büyük; CFI, NNFI, GFI ve AGFI değerlerinin 0,90'dan küçük olduğü görülmüştür. Modifikasyon önerileri yapıldığında da değerler uygun sınırlarda olmadığından modifikasyon öncesi değerler tablolaştırılmıştır.

Tüm indeksler bir bütün olarak değerlendirildiğinde (dört boyutlu) model- veri uyumunun sağlanmadığı söylenebilir. Bu nedenle ölçeğe ilişkin faktör yapısına karar vermek için ölçeğin yazarlarından izin alınmış ve Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır.

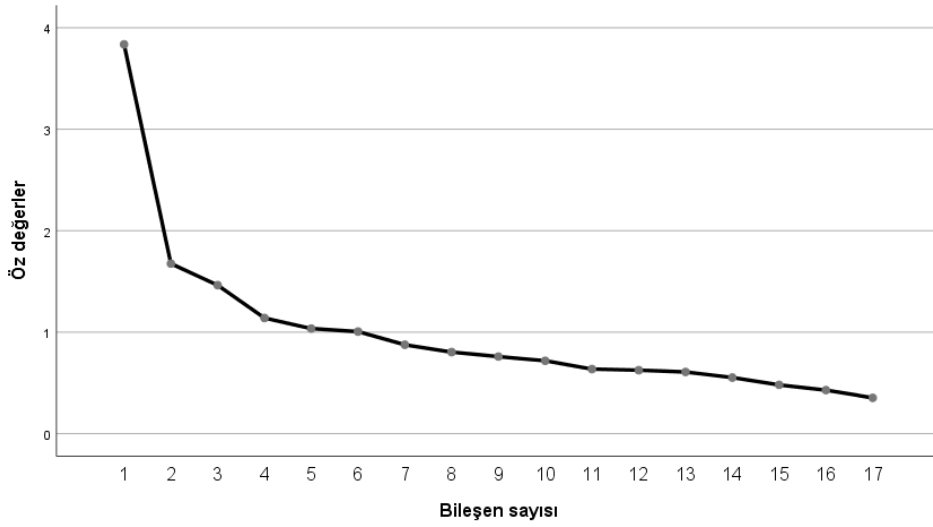
Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA): Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin 12-14 yaş grubu ortaokulda öğrenim gören ergenlere uygulanması ile elde edilen verilerin faktör analizine uygunluğunun belirlenmesi için öncelikle 19 madde ve 542 öğrenci ile KMO ve Bartlett'in Küresellik Testi yapılmış, KMO değeri 0,81 ve Bartlett'in Küresellik Testi anlamlı ($p = 0,00 < 0,05$) bulunmuştur. Yapılan TBA sonucu incelendiğinde birin üzerindeki öz değer sayısının altı olduğü fakat yamaç birikinti grafiğine göre üç faktörlü bir yapının oluştuğu gözlenmektedir. Üç faktörlü yapı paralel analiz sonucunda da desteklenmiştir. Açıklanan toplam varyans oranı %39,26'dır.

Şekil 2.5. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeğinin 19 Madde İçin Yapılan Temel Bileşenler Analizine Ait Yamaç Birikinti Grafiği

Maddelerin Varimax döndürme sonucu faktör yükleri incelendiğinde ise ölçeğin orijinalinde yer alan 18. maddenin faktör yüklerinin binişik olması (en az iki bileşendeki faktör yükü arasında 0,10'dan büyük değer olması), uzman görüşü ile 6. maddenin bulunduğu faktörü temsil etmediği belirlendiği için bu iki madde analizlerden çıkarılmıştır. Bu maddelerin çıkarılması konusunda yazarlardan gereken izinler alınmıştır.

Madde sayısının 17 ve bileşen sayısının üç olduğu TBA sonucunda KMO değeri 0,80 ve Bartlett'in Küresellik Testi anlamlı ($p = 0,00 < 0,05$) bulunmuştur. Madde sayısı 17 olacak şekilde yapılan paralel analiz sonucunda da üç faktörlü yapının doğrulandığı görülmüştür. Açıklanan toplam varyans oranı % 41,06'ya yükselmiştir.

Şekil 2.6. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeğinin 17 Madde İçin Yapılan Temel Bileşenler Analizine Ait Yamaç Birikinti Grafiği

Maddelerin Varimax döndürme sonucu faktör yükleri Çizelge 2.15’de verilmiştir.

Çizelge 2.15. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Faktör Deseni

Maddeler	Faktörler		
	F1	F2	F3
Madde_10	0,737		
Madde_8	0,723		
Madde_3	0,657		
Madde_7	0,622		
Madde_9	0,530		
Madde_14	0,500		
Madde_16	0,496		
Madde_20	0,466		
Madde_19	0,459		
Madde_15		0,684	
Madde_13		0,654	
Madde_11		0,600	
Madde_17		0,557	
Madde_4			0,651
Madde_1			0,632
Madde_2			0,600
Madde_12			0,550
Öz değerler*	3,836	1,676	1,463

Çizelge 2.15.Devam. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Faktör Deseni

PA'ya ait öz değerler	1,322	1,253	1,205
Varyans Oranları (%)	19,77	11,74	9,53
Açıklanan toplam varyans oranı (%)	41,03		
*Dördüncü boyuta ait öz değer PA sonucu ile desteklenmemiştir (1,140 < 1,164).			

Çizelge 2.15 incelendiğinde, dokuz maddeden oluşan birinci boyuttaki faktör yüklerinin 0,459 ile 0,737; dört maddeden oluşan ikinci boyuttaki faktör yüklerinin 0,557 ile 0,684; dört maddeden oluşan üçüncü boyuttaki faktör yüklerinin 0,550 ile 0,651 arasında değiştiği görülmektedir. Üç boyutlu yapının açıkladığı toplam varyans oranı ise %41,03'tür. Her bir faktörde yer alan maddeler incelenerek ortak ifade ettikleri kavramlar belirlenmiş, ölçeğin orijinal halinde yer alan faktör isimlerine uygunluğu incelenmiştir. Bu bağlamda Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin orijinal halindeki faktör isimlerine bağlı kalınarak birinci faktör "Yardım ve Bilgi Arama", ikinci faktör "Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma", üçüncü faktör ise "Kaçınma ve Görmezden Gelme" olarak isimlendirilmiştir. Faktörler isimlendirilirken çocuk gelişimi ve ölçme değerlendirme uzmanlarının görüşleri alınmıştır. Bu boyutlara ait betimsel istatistikler ve her bir alt boyutun ikili korelasyonları Çizelge 2.16'da verilmiştir.

Çizelge 2.16. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistikler ve Korelasyon Katsayısı Sonuçları

Alt Boyutlar	$\bar{X}$	S	Minimum	Maksimum	Alt boyutlar arası korelasyon		
					Yardım ve Bilgi Arama	Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma	Kaçınma ve Görmezden Gelme
Yardım ve Bilgi Arama	30,151	7,266	9	45	-		
Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma	16,197	3,300	4	20	0,325*	-	
Kaçınma ve Görmezden Gelme	9,151	3,308	4	18	0,103*	0,008	-

p<0,05

Çizelge 2.16 incelendiğinde, alt boyutlar arasındaki ikili korelasyon değerlerinin “Yardım ve Bilgi Arama” ve “Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma” faktörleri arasında orta, “Yardım ve Bilgi Arama” ve “Kaçınma ve Görmezden Gelme” faktörleri arasında düşük düzeyde olduğu, “Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma” ve “Kaçınma ve Görmezden Gelme” faktörleri arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir. Bu nedenle ölçekten tek bir toplam puan alınmasının yerine her bir alt boyutun kendi içinde puanlanarak kullanılmasının uygun olduğu görülmüştür.

Ölçüt Geçerliliği

Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin ölçüt geçerliliğini incelemek için ergenlerin başa çıkma stratejilerini belirlemek amacıyla Spirito ve ark. (1988) tarafından geliştirilen ve Bedel ve ark. (2014) tarafından Türkçe'ye uyarlanan “Ergenler İçin Başa Çıkma Ölçeği”nden alınan puanlar arasındaki Pearson korelasyon katsayısı incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 178 ergene Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ile birlikte “Ergenler İçin Başa Çıkma Ölçeği” uygulanmıştır.

Spirito ve ark. (1988) tarafından geliştirilen ve Bedel ve ark. (2014) tarafından Türkçe'ye uyarlanan “Ergenler İçin Başa Çıkma Ölçeği” 11 madde ve “Aktif Başa Çıkma”, “Olumsuz Başa Çıkma” ve “Kaçınan Başa Çıkma” olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekteki maddeler, Hiçbir zaman (0), Ara sıra (1), Çoğu zaman (2), Her zaman (3) şeklinde derecelendirilmektedir. Ölçekten toplam puan alınmamakta ve “Aktif Başa Çıkma” alt boyutundan alınacak puanlar 0-12, “Olumsuz Başa Çıkma” alt boyutundan alınacak puanlar 0-9, “Kaçınan Başa Çıkma” alt boyutundan alınacak puanlar 0-12 arasında değişmektedir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin iç tutarlılık katsayısı “Aktif Başa Çıkma” için .72, “Kaçınan Başa Çıkma” için .70 ve “Olumsuz Başa Çıkma” için .65 olarak bulunmuştur (Bedel ve ark., 2014).

Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği alt boyutları ile ‘‘Ergenler İçin Başa ıkma Ölçeği’’ alt boyutları arasındaki korelasyonlar izelge 2.17’de verilmiştir:

Çizelge 2.17. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Alt Boyutları ile Ergenler İçin Başa ıkma Ölçeği Arasındaki Korelasyon Katsayısı Sonuçları

	Yardıı ve Bilgi Arama	Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma	Kaçınma ve Görmezden Gelme
Aktif Başa ıkma	0,434*	0,158*	0,205*
Olumsuz Başa ıkma	-0,154*	-0,128	-0,156*
Kaçınan Başa ıkma	-0,087	0,119	0,007

*p<0.05

Çizelge 2.17 incelendiğinde, ‘‘Ergenler İçin Başa ıkma Ölçeği’’nin ‘‘Aktif Başa ıkma’’ alt boyutu ile Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği’nin Yardım ve Bilgi Arama ($r=0,434$, $p<0.05$), Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma ($r= 0,158$, $p<0.05$) ve Kaçınma ve Görmezden Gelme ($r= 0,205$, $p<0.05$) alt boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görölmektedir. ‘‘Ergenler İçin Başa ıkma Ölçeği’’nin ‘‘Olumsuz Başa ıkma’’ alt boyutu ile Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği’nin Yardım ve Bilgi Arama ($r=-0,154$, $p<0.05$), ve Kaçınma ve Görmezden Gelme ($r=-0,156$, $p<0.05$) alt boyutları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görölmektedir. ‘‘Olumsuz Başa ıkma’’ alt boyutunun Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma ($r=-0,128$, $p>0.05$) alt boyutu ile arasında negatif yönde bir ilişki olduğu ancak bu ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı bir olmadığı görölmektedir. ‘‘Ergenler İçin Başa ıkma Ölçeği’’nin ‘‘Kaçınan Başa ıkma’’ alt boyutu ile Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği’nin Yardım ve Bilgi Arama ($r=-0,087$, $p>0.05$), Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma ($r= 0,119$, $p>0.05$) ve Kaçınma ve Görmezden Gelme ($r= 0,007$, $p>0.05$) alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görölmektedir. ‘‘Kaçınan Başa ıkma’’ alt boyutu ile Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği alt boyutları arasında korelasyon değerlerinin düşük çıkması, ‘‘Kaçınan Başa ıkma’’ alt boyutunda yer alan maddelerin ergenlerin bir probleme veya stresli bir duruma yönelik algılama, düşünme, yorumlama gibi kaçınmaya ilişkin bilişsel tutumlarına yönelik içeriğe sahip olması, Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği maddelerinin ise ergenlerin sanal zorbalıkla karşılaştığında çevrimiçi ve teknoloji ortamında

sergilediği kaçınmaya ve görmezden gelmeye yönelik davranışsal süreçlere yönelik içeriğe sahip olmasından kaynaklanabilir.

Güvenirlilik Analizleri

Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin 12-14 yaş grubu ergenlere uyarlanması sürecinde güvenirlilik analizleri kapsamında güvenirlilik katsayısı hesaplanarak iç tutarlık analizi yapılmıştır.

Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ölçek puanlarının alt boyutlarda 542 kişinin 17 maddeye verdikleri yanıtlara ilişkin iç tutarlılık (Cronbach Alfa) katsayıları ise Çizelge 2.18'de verilmiştir.

Çizelge 2.18. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Maddelerine İlişkin Güvenirlilik Katsayısı Sonuçları

Alt Boyutlar	Maddeler	Cronbach Alfa Katsayısı
Yardım ve Bilgi Arama	3,7,8,9,10,14,16,19,20	0,78
Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma	11,13,15,17	0,56
Kaçınma ve Görmezden Gelme	1,2,4,12	0,47

Çizelge 2.18 incelendiğinde, Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin “Yardım ve Bilgi Arama” alt boyutunun iç tutarlılık katsayısının 0,78, “Bilişsel Gizlilik ve Güvenliği Arttırma” alt boyutunun iç tutarlık katsayısının 0,56, “Kaçınma ve Görmezden Gelme” alt boyutunun iç tutarlık katsayısının 0,47 olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda ölçeğin “Yardım ve Bilgi Arama” alt boyutunun iç tutarlılık anlamındaki güvenirliliğinin iyi düzeyde olduğu, “Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma” ve “Kaçınma ve Görmezden Gelme” alt boyutlarının iç tutarlılık anlamındaki güvenirliliğinin 0,56 ve 0,47 olması bu alt boyut hakkında yapılacak yorumlarda kesin ifadelerden kaçınılması gerektiği belirtilmektedir (George ve Mallery, 2019). Bu boyutlardaki madde sayılarının dört olmasının da madde sayısından oldukça etkilenen Cronbach Alpha değerinin düşük çıkmasının nedenlerinden biri olabileceği düşünülmektedir (Field, 2009).

Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin 12-14 yaş grubu ergenlere uyarlanan son şekline (Ek-6) ilişkin betimsel özellikler Çizelge 2.19'da verilmiştir.

Çizelge 2.19. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeğine İlişkin Betimsel Özellikler

Alt boyutlar	Ölçek Maddeleri	Madde sayısı	En düşük ve En yüksek puan
Yardım ve Bilgi Arama	1,2,3,4,5,6,7,8,9	9	9-45
Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma	10,11,12,13	4	4-20
Kaçınma ve Görmezden Gelme	14,15,16,17	4	4-20

Çizelge 2.19'da görüldüğü gibi, Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği, “Yardım ve Bilgi Arama”, “Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma” ve “Kaçınma ve Görmezden Gelme” olmak üzere üç alt boyuttan ve 17 maddeden oluşmaktadır. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin Yardım ve Bilgi Arama alt boyutunda dokuz madde, Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma alt boyutunda dört madde, Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutunda dört madde bulunmaktadır. Yardım ve Bilgi Arama alt boyutundan alınan puanlar 9-45 puan arasında değişmekte ve bu boyuttan alınan yüksek puanlar ergenlerin siber zorbalıkla karşılaştığında yardım ve bilgi aramaya yönelik baş etme stratejilerini kullandığını göstermektedir. Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma alt boyutundan alınan puanlar 4-20 puan arasında değişmekte ve bu boyuttan alınan yüksek puanlar ergenlerin siber zorbalıkla karşılaştığında teknolojik çözümlere yönelik baş etme stratejilerini daha sık kullandığını göstermektedir. Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutundan alınan puanlar 4-20 puan arasında değişmekte ve bu boyuttan alınan yüksek puanlar ergenlerin siber zorbalıkla karşılaştığında kaçınan başa çıkma stratejilerini daha sık tercih ettiğini göstermektedir. Ölçekte 1.madde- 5.madde ve 17.madde olmak üzere üç madde ters kodlanmaktadır. Ölçekteki olumlu maddelere “Kesinlikle katılmıyorum” yanıtına 1, “Katılmıyorum” yanıtına 2, “Kararsızım” yanıtına 3, “Katılıyorum” yanıtına 4, “Kesinlikle katılıyorum” yanıtına 5 puan verilmektedir. Ölçekte ters kodlanan maddelere ise “Kesinlikle katılmıyorum” yanıtına 5, “Katılmıyorum” yanıtına 4, “Kararsızım” yanıtına 3, “Katılıyorum” yanıtına 2, “Kesinlikle katılıyorum” yanıtına 1 puan verilmektedir. Ölçekten toplam puan alınmamakta, her alt boyut kendi içinde puanlanmaktadır.

Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucunda elde edilen sonuçlar Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin 12-14 yaş grubu ergenler için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu göstermektedir.

2.4.Siber Zorbalık Farkındalık Programı

Ergenlerin siber zorbalığa yönelik farkındalıklarına ve baş etme becerilerine yönelik siber zorbalık farkındalık programının etkililiğinin deneysel desen ile incelenmesinin amaçlandığı bu araştırmada ortaokul sekizinci sınıfta öğrenim gören ergenlere uygulanmak üzere “Siber Zorbalık Farkındalık Programı” hazırlanmıştır. Siber zorbalığın yaş ve sınıf düzeyi değişkenleri ile ilişkisinin incelendiği çalışmalarda siber zorbalık davranışlarının en fazla ortaokul öğrencileri arasında görüldüğü, özellikle sekizinci sınıfta en yüksek düzeye çıktığı belirlenmiştir (Williams ve Guerra, 2007; Ayas ve Horzum, 2012; Campbell ve ark., 2013; Kowalski ve ark., 2014). Bu doğrultuda Siber Zorbalık Farkındalık Programı'na ortaokul sekizinci sınıfta öğrenim gören ergenler dahil edilmiştir.

2.4.1.Siber Zorbalık Farkındalık Programı Geliştirme Süreci

Siber Zorbalık Farkındalık Programı geliştirme sürecinde; siber zorbalık ile ilgili literatür taraması ve odak grup görüşmesi yapılmıştır. Ayrıca ortaokul rehberlik programı ve yeterlik alanları, bilişim teknolojileri ve yazılım dersi öğretim programının içeriği ve kazanımları incelenmiştir. Program hazırlama sürecinde programın felsefi temelleri, programın kuramsal temelleri, program tasarımı yaklaşımı, program tasarımı modeli, programın amaç ve içeriği belirlenmiştir.

Programın Felsefi Temelleri: Program, pragmatik felsefenin eğitime uygulanışı olan ilerlemecilik felsefesini temel almıştır. Eğitimcinin görevinin yönetmek değil, rehberlik etmek olduğu ilerlemecilik felsefesi; eğitimin demokratik, çocuk merkezli, çocuğun ilgi, gereksinim ve özelliklerine uygun ve yaşama

hazırlıktan çok yaşamın kendisi olması gerektiği ilkelerine dayanmaktadır (Demirel, 2017).

Programın Kuramsal Temelleri: Program, Sosyal-Bilişsel Teori temelinde hazırlanmıştır. Albert Bandura sosyal öğrenme teorisinde gözlem ve gözleme dayalı öğrenmeyi vurgulayarak öğrenmenin her zaman doğrudan bireysel deneyimlere dayanmak zorunda olmadığını, gözlemler, model alma, taklit etme ve dolaylı yaşantılar yoluyla da gerçekleşebileceğini ileri sürmektedir. Sosyal öğrenme teorisi, başkalarının sergilediği davranışların gözlemlenmesi ve taklit edilmesi yoluyla öğrenmenin önemini vurgulamaktadır. Bandura'nın görüşleri bireyin diğerlerinin davranışlarını ve davranışlarının sonuçlarını gözlemlediğini daha sonra bu davranışları taklit ettiği olgusu üzerinde şekillenmekte ve bu taklit etme örüntüsü model alma olarak nitelendirilmektedir (Aslan ve Özgün, 2017).

Zorbalık davranışlarının kısmen akran gruplarında yüksek statü ve güçlü bir pozisyon arayışı ile motive edildiği belirtilmektedir. Zorbalık aynı zamanda izleyenlerin zorbalığın sürdürülmesi ve mağdurların desteklenmesi üzerinde etkili olduğu bir grup olgusudur (Salmivalli, 2010; Karna ve ark., 2011). Zorbalık, akran temelli etkileşimler bağlamında gerçekleştiğinden ve öğrencilerin çoğu belli bir zamanda seyircilerdir (Karna ve ark., 2011). Seyirciler, zorbalara aradıkları güç pozisyonunu sağlayan tutumlarla onları destekleyerek ve güçlendirerek zorbalığın sürdürülmesine katkıda bulunabilir. Diğer yandan mağduru savunmak zorbaların aradıkları yüksek statü ve güç pozisyonunu elde etmeye yönelik motivasyonlarına karşı olumsuz bir etki yaratabilir. Program ergenlerin siber zorbalığın olumsuz etkilerine yönelik farkındalıklarını artırarak zorbalardan kazanılan ödülleri azaltabileceği ve sonuçta siber zorbalığa karşı motivasyonlarını azaltabileceği fikrine dayanmaktadır.

Program Tasarımı: Eğitim programının oluşacağı öğelerin belirlenme süreci program tasarımı olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda program öğrenen merkezli tasarımlardan olan çocuk merkezli tasarıma uygun olarak hazırlanmıştır. Çocuk merkezli tasarımda çocuğun en iyi şekilde öğrenmesi için etkin duruma

geçirilmesi gerektiği öne sürülmektedir. Öğrencinin ilgisi ve ihtiyaçları ön planda tutularak, öğrenmenin öğrencinin yaşantısından ayrı düşünülmemeyeceği ve ikisinin birbiri ile bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır (Demirel, 2017). Çocuk merkezli tasarıma uygun olarak Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın içeriği, öğrenme yöntemleri, eğitim ortamı ve etkinlikler ergenlerin aktif katılımını sağlayacak şekilde hazırlanmıştır. Program tasarımına uygun olarak ergenlerin eğitim süreci boyunca duygu, düşünce ve görüşlerini özgürce ifade edebilmeleri, tartışmaları, konular ve etkinlikler ile yaşantıları arasında bağlantı kurmaları sağlanmıştır. Bu doğrultuda programda soru-cevap, tartışma, oyun, örnek olay, rol oynama, canlandırma, kavram haritası, beyin fırtınası, öykü oluşturma, istasyon, donuk imge gibi aktif öğrenme yöntemleri kullanılmıştır.

Siber Zorbalık Farkındalık Programına İlişkin İhtiyaçları Belirleme:

Program geliştirme çalışmasının önemli bir bölümünü oluşturan ihtiyaç saptama, yapılacak eğitim etkinliklerinin programlanması için gerekli bilgilerin elde edilmesi, programın hedeflerinin gerçek ihtiyacı karşılayıp karşılayamadığını ortaya koymada yardımcı olmaktadır. İhtiyaç saptama çalışmalarında toplum, birey ve konu alanı ile ilgili ihtiyaçlar belirlenmektedir (Demirel,2017). Bu doğrultuda Siber Zorbalık Farkındalık Programı geliştirme sürecinde siber zorbalığın ergenler arasında yaygınlığı, siber zorbalıkla ilişkili değişkenler, siber zorbalığın ergenlerin yaşamı ve gelişimi üzerindeki etkiler, siber zorbalığın nedenleri, ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerine yönelik detaylı literatür taraması yapılmıştır. Program geliştirme sürecinin ihtiyaç belirleme aşamasında sekizinci sınıfta öğrenim gören dört kız öğrenci dört erkek öğrenci olmak üzere toplam sekiz ergen ile yapılan odak grup görüşmesi sonuçları değerlendirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu araştırmacı tarafından 17 soru olarak hazırlanmış ve çocuk gelişimi ve ölçme ve değerlendirme alanından uzmanların görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda yarı yapılandırılmış görüşme soruları 11 soru (Ek-7) olarak belirlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları; ergenlerin siber zorbalık davranışlarına ilişkin görüşleri, siber zorbalık yapıp yapmadıkları, siber zorbalığa maruz kalıp kalmadıkları, siber zorbalığa maruz kaldıklarında veya tanık olduklarında hissettikleri duyguların neler olduğu, siber zorbalığa maruz

kaldıklarında bu durumu paylaştıkları kişilerin kimler olduğu, siber zorbalığa maruz kalmamak için çevrimiçi ortamda aldıkları önlemlerin neler olduğu, siber zorbalıkla karşılaştıklarında nasıl tepki gösterdikleri, siber zorbalıkla ilgili cezai yaptırımlar hakkındaki düşünceleri gibi sorulardan (Ek-7) oluşmaktadır. Odak grup görüşmesi araştırmacı tarafından, katılımcılar ile yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ses kayıt cihazındaki kayıtlar dinlenerek yazılı metne dönüştürülmüştür. Odak grup görüşmelerinde elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Odak grup görüşmesi sonucu elde edilen verilere ilişkin oluşturulan tema ve alt temalara Çizelge 2.20’de yer verilmiştir:

Çizelge 2.20. Odak Grup Görüşmesi Sonucunda Oluşturulan Tema ve Alt Temalara İlişkin Yüzde ve Frekans Dağılımları

Tema	Alt tema	Frekans	Yüzde	Katılımcılar
Siber zorbalığa ilişkin görüşler	Kötü bir davranış	5	62,5	E3,K1,K2,K3,K4
	Rahatsız edici bir davranış	1	12,5	E1
	Gereksiz bir davranış	3	37,5	E1,E2,E4
Siber zorbalığa maruz kalma	Maruz kalmadım	6	75	K1,K2,K3,E2,E3,E4,
	Maruz kaldım	2	25	E1,K4
Siber zorbalık yapma	Hiç yapmadım	3	37,5	K1,K2,K4
	Yaptım	5	62,5	E1,E2,E3,E4,K3
Siber zorbalığın nedenleri	Eğlence	4	50	E1,E2,E3,E4
	Özgüven eksikliği	1	12,5	K1
	Kendini üstün görme	1	12,5	K2
	Nefret duygusu	1	12,5	K3
	Kıskançlık	1	12,5	8K4
Yapılan siber zorbalık türleri	Alay etme	7	87,5	E1,E2,E4,K1,K2,K3,K4
	Özel bilgilerin izinsiz paylaşılması	1	12,5	K4
	Tehdit etme	1	12,5	E3
Siber mağdurların hissettiği duygular	Üzüntü	3	37,5	E3,E4,K1
	Özgüveni kırılma	1	12,5	K3
	Güveni sarsılma	1	12,5	K2
	Şaşırma	2	25	E2,K4
	Öfke/kızgınlık	1	12,5	E2
	Korku	1	12,5	K2
	Kötü hissetme	1	12,5	E1
Kendini suçlama	1	12,5	K2	
Siber zorbalıkla baş etmeye ilişkin yöntemler	Umursamama	3	37,5	E4,K1,K4
	Sözel şiddete başvurma	1	12,5	K3
	Fiziksel şiddete başvurma	1	12,5	E2
	Arkadaşlarla paylaşma	1	12,5	K2
	Misilleme yapma	1	12,5	E1
	Zorbayı uyarma	1	12,5	E3
	Geri almaya çalışma	1	12,5	E3
	Sinirlenme	1	12,5	E1

Çizelge 2.20.Devam. Odak Grup Görüşmesi Sonucunda Oluşturulan Tema ve Alt Temalara İlişkin Yüzde ve Frekans Dağılımları

Siber zorbalığa maruz kaldığında paylaştıkları kişiler	Arkadaşlarıyla paylaşırım	5	62,5	E2,K1,K2,K3,K4
	Ailemle paylaşırım	2	25	E3,E4
	Kimseyle paylaşmam	1	12,5	E1
Siber zorbalıktan korunmaya ilişkin önlemler	Bir önlem almadım	1	12,5	E3
	Sosyal medya hesabını gizleme	6	67,5	E2,E4,K1,K2,K3,K4
	Tanımadığı kişilerle iletişim kurmama	4	50	E2,K2,K3,K4
	Sosyal medyada paylaşım yapmama	1	12,5	E1
	Sosyal medyada takma isim kullanma	1	12,5	E1
Siber zorbalığın yasal sonuçları	Bilgim yok	8	100	E1,E2,E3,E4,K1,K2,K3,K4

Çizelge 2.20 incelendiğinde ergenlerin çoğunluğunun siber zorbalığı kötü bir davranış olarak gördükleri (% 62,5), siber zorbalığa maruz kalmadığı (% 75), siber zorbalık yaptığı (% 62,5), siber zorbalığın eğlenmek amacıyla yapıldığını düşündüğü (% 50), en fazla alay etme türünde siber zorbalık yapıldığı (% 87,5), siber zorbalığa maruz kalanların en fazla üzüntü duygusunu yaşadığı (% 37,5), siber zorbalıkla baş etmede en fazla umursamamaya (% 37,5) yönelik yöntemin kullanıldığı, yaşadıkları siber zorbalığı arkadaşları ile paylaştıkları (% 62,5), siber zorbalıktan korunmaya yönelik sosyal medya hesabını gizledikleri (% 67,5) ve tamamının siber zorbalığın yasal sonuçlarını bilmediği (% 100,0) görülmektedir.

Program geliştirme sürecinin ihtiyaç belirleme aşamasında literatür taraması ve odak grup görüşmesinin yanı sıra “Ortaokul Rehberlik Planı” ve “Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi” öğretim programı incelenmiştir. “Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi” öğretim programında, 8.sınıf düzeyinde, “Sosyal Medya” konusunda yer alan kazanımların yalnızca güvenli ve bilinçli internet kullanımına olduğu, siber zorbalık konusuna yer verilmediği görülmektedir (MEB, 2018). Ortaokul sekizinci sınıf rehberlik planında da siber zorbalık konusuna yer verilmediği görülmektedir. İhtiyaç belirleme aşamasının tamamlanmasının ardından programın amaçları oluşturulmuştur.

2.4.2. Siber Zorbalık Farkındalık Programının Amacı

Programın genel amacı, ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve siber zorbalıkla baş etme becerilerine Siber Zorbalık Farkındalık Programının etkisinin incelenmesidir. Bu bağlamda programın temel amacı doğrultusunda oturumların kazanımları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

- Grup üyelerinin benzer/farklı özelliklerini söyler.
- Akran zorbalığını açıklar.
- Zorbalık davranışlarının özellikleri söyler.
- Zorbalığa uğrayan kişilerin duygularını özetler.
- Zorbalığın türlerini sıralar.
- Siber zorbalığı tanımlar.
- Siber zorbalık davranışlarına örnek verir.
- Siber zorbalığın akran zorbalığından farklı olan özelliklerini sıralar.
- Siber zorbalık davranışlarında zorba, mağdur ve seyirci rollerine örnek verir.
- Siber zorbalık davranışlarında seyirci rollerinin önemini özetler.
- Siber zorbalıkla karşılaşabileceği çevrimiçi ortamların neler olduğunu söyler.
- Siber zorbalığın sosyal ilişkilere etkisini açıklar.
- Siber zorbalığın akademik başarıya etkisini açıklar.
- Siber zorbalığın fiziksel ve ruhsal sağlığa etkisini açıklar.
- Siber zorbalığa maruz kalan kişilerin hissettiği duyguları tartışır.
- İnterneti güvenli ve bilinçli kullanmamanın yol açacağı riskleri söyler.
- Siber zorbalıktan korunmak için interneti güvenli ve bilinçli kullanma yöntemlerini sıralar.
- Sanal iletişimin kurallarını açıklar.
- Sanal iletişim ile sosyal iletişimin benzer ve farklı yönlerini karşılaştırma yapar.
- Siber zorbalıkla karşılaştığında yetişkin desteği almanın önemini açıklar.
- Siber zorbalıkla baş etmede akran desteğinin önemini açıklar.
- Seyircilerin siber zorbalığın durdurulmasındaki önemini tartışır.

- Siber zorbalığın yasal sonuçlarını söyler.
- Siber zorbalığa uğradığında başvurabileceği kurum ve kuruluşları söyler.
- Siber zorbalıkla etkili baş etme yöntemlerini tartışır.
- Siber zorbalıkla nasıl baş edeceğini açıklar.
- Eğitime yönelik görüşlerini söyler.
- Eğitim sürecine ilişkin kazanımlarını özetler.

Bu amaç doğrultusunda hazırlanan Siber Zorbalık Farkındalık Programı; çocuk gelişimi alanında üç, psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında siber zorbalık ile ilgili çalışmalar yapan bir, ölçme ve değerlendirme bölümünde bir olmak üzere beş öğretim üyesi ve ortaokulda görev yapan bir okul rehber öğretmeni olmak üzere toplam altı uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanların görüş ve önerileri değerlendirilerek ve gerekli değişiklik ve düzenlemeler yapılmış ve programın son şekli oluşturulmuştur. Programın genel amacı ve alt amaçlara ulaşabilmek ve belirlenen beceri ve davranışları kazandırmak için Siber Zorbalık Farkındalık Programı 14 grup oturumu şeklinde hazırlanmıştır. Program geliştirme aşamaları sonucunda ergenlerin siber zorbalığa yönelik farkındalıklarını ve baş etme becerilerini geliştirmeye yönelik 14 oturumdan oluşan Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın oturumları Çizelge 2.21'de verilmiştir.

Çizelge 2.21. Siber Zorbalık Farkındalık Programı İçeriği

1. Oturum: Birbirimizi Ne Kadar Tanıyoruz?
2. Oturum: Zorbalık Şaka Değildir!
3. Oturum : Gündemimiz: Siber Zorbalık
4. Oturum: Kim? Nerede? Ne Yaptı?
5. Oturum: Siber Zorbalık Ve Ötesi
6. Oturum: Ne Hissettiğini Anlıyorum
7. Oturum: Güvenli İnternet
8. Oturum: İletişim
9. Oturum: Ailemle Güçlüyüm
10. Oturum: Siber Zorbalığa Karşı El Ele

Çizelge 2.21. Devam. Siber Zorbalık Farkındalık Programı İçeriği

11. Oturum: Siber Zorbalığa Seyirci Kalmayalım

12. Oturum: Siber Zorbalık Suçtur!

13. Oturum: Siber Zorbalıkla Baş Edebilirim

14. Oturum: Kapanış ve Değerlendirme

Çizelge 2.21’de yer alan oturumların belirtilen sırayla, deney grubuna haftada iki gün, günde bir ders saati olan 40 dakika olmak üzere yedi hafta boyunca uygulanması planlanmıştır.

2.4.3. Siber Zorbalık Farkındalık Programı Oturumları

Siber Zorbalık Farkındalık Programı’nın amacı ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerini artırmak ve siber zorbalıkla baş etme becerilerini geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan Siber Zorbalık Farkındalık Programı oturumlarının içeriğine aşağıda kısa bir şekilde değinilmiştir.

1.Oturum: Birbirimizi Ne Kadar Tanıyoruz?: Oturumun amacı grup üyelerinin birbirlerini daha yakından tanınması, grup dinamiğini sağlayabilme, programla ilgili bilgi sahibi olmalarını sağlayabilmedir. Bu oturumda grup üyelerinin birbirini yakından tanınması sağlanarak birbirleri hakkında daha önce farkında olmadıkları özellikleri keşfetmeleri amaçlanmış, programın amacı ve içeriği hakkında grup üyelerine eğitimci tarafından bilgi verilmiştir. Grup üyelerinin programdan beklentileri belirlenmiş ve program uygulama sürecinde yerine getirmeleri gereken sorumluluklar ele alınmıştır. Programın içeriğine yönelik hazırlanan bilgi broşürü grup üyelerine dağıtılmış, broşür birlikte incelenmiştir. Grup üyelerinden Siber Zorbalık Farkındalık Programı bilgi broşürlerini evlerine götürerek aileleri ile birlikte incelemeleri ve program hakkında sohbet etmeleri istenmiştir. Bu oturumda öğrenme yöntemlerinden oyun ve soru cevap tekniği kullanılmıştır.

2.Oturum: Zorbalık Şaka Değildir!: Bu oturumun amacı, grup üyelerinin akran zorbalığına yönelik farkındalıklarını arttırmayı sağlamaktır. Bu doğrultuda akran zorbalığının tanımı, fiziksel, sözel, sosyal ve siber zorbalık türleri, zorbalık içeren davranışların özellikleri, zorbalığa uğrayan bireylerin yaşadığı duygular konuları ele alınmıştır. Akran zorbalığı örnek olaylar üzerinden aktarılmıştır. Grup üyelerinin akran zorbalığına yönelik farkındalıklarını arttırmayı amaçlayan bu oturumda ergenlerin etkin katılımını sağlamak amacıyla oyun, rol oynama, örnek olay, kavram haritası, soru-cevap, küçük grup çalışması yöntem ve teknikleri kullanılmıştır.

3. Oturum: Gündemimiz Siber Zorbalık: Oturumun amacı grup üyelerinin siber zorbalık davranışlarını farkına varabilmesini sağlamaktır. Bu oturumda siber zorbalık davranışlarını tanıma, fark etme, siber zorbalığa örnek verme, siber zorbalık ve akran zorbalığı davranışlarının benzer ve farklı yönlerini ayırt etme konuları ele alınmıştır. Siber zorbalık, gazete haberlerinde yaşanmış örnek olaylar üzerinden tartışılmıştır. Bir davranışın siber zorbalık olması için taşıması gereken özellikler ve siber zorbalık olan ve siber zorbalık olmayan davranışlar belirlenmiştir. Siber zorbalık davranışlarının tanımının grup üyeleri ile birlikte yapılması sağlanmıştır. Oturum konuları, beyin fırtınası, oyun, örnek olay, video, öykü oluşturma, soru-cevap teknikleri kullanılarak ele alınmış, böylelikle grup üyelerinin aktif katılımı sağlanmıştır.

4. Oturum: Kim? Nerede? Ne yaptı? : Oturumun amacı grup üyelerinin siber zorbalık davranışlarındaki rolleri ve siber zorbalıkla karşılaşılan çevrimiçi ortamları fark etmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda siber zorbalık davranışlarındaki mağdur, zorba ve seyirci rolleri, siber zorbalıkla karşılaşılabilecek çevrim içi ortamların neler olduğu konuları ele alınmıştır. Siber zorbalıkta zorba, mağdur ve seyirci rolleri örnek olaylar üzerinden tartışılmıştır. Siber zorbalık davranışları ile karşılaşılabilecek çevrimiçi ortamların özellikleri belirlenmiştir. Oturum konuları oyun, örnek olay, soru-cevap, grup çalışması teknikleri kullanılarak aktarılmıştır.

5. Oturum: Siber Zorbalık ve Ötesi: Oturumun amacı siber zorbalığın insanların yaşamı üzerindeki etkilerini farkına varmalarını sağlamaktır. Bu doğrultuda siber zorbalığın insanların yaşamı üzerindeki etkilerinin neler olduğu konusu ele alınmıştır. Siber zorbalığa uğramanın okul başarısına, arkadaş ve aile ilişkilerine, ruhsal ve fiziksel sağlığa etkisine değinilmiştir. Grup üyelerinin siber zorbalığa uğradıklarında neler hissedecekleri ve başkalarının da bu duyguları hissedip hissetmediklerini farkına varmaları amaçlanmıştır. Siber zorbalıkla ilgili hissettikleri kaygı ve korkuları fark etmeleri ve başkalarının da benzer kaygı ve korkuları hissettiğini fark etmeleri sağlanmıştır. Zorbalığa uğrayan bir çocuğun yaşadığı duygulara yönelik video izletilerek hissedilen duygular tartışılmıştır. Oturum konuları, oyun, soru-cevap, kavram haritası, grup çalışması, istasyon tekniği kullanılarak ele alınmıştır.

6. Oturum: Ne Hissettiğini Anlıyorum: Oturumun amacı, grup üyelerinin siber zorbalığın duygusal etkilerini farkına varmalarını ve siber zorbalığa maruz kalan bireyler ile empati kurmalarını sağlamaktır. Bu doğrultuda siber zorbalığa uğrayan bireylerin hissettiği duygular, grup üyelerinin siber zorbalık mağdurlarına yönelik empati kurması, hangi siber zorbalık davranışlarının bireyleri daha olumsuz etkilediği ve grup üyelerinin her bireyin olumsuz etkilendiği siber zorbalık davranışlarının farklı olduğu konuları ele alınmıştır. Oturum konuları oyun, soru-cevap, rol oynama, doğaçlama, donuk imge teknikleri kullanılarak aktarılmıştır.

7. Oturum: Güvenli İnternet: Oturumun amacı, grup üyelerinin interneti güvenli ve bilinçli kullanmanın siber zorbalıktan korunmadaki önemini kavrayabilmelerini sağlamaktır. Bu doğrultuda interneti güvenli ve bilinçli kullanmanın siber zorbalıkla karşılaşmayı önlemedeki önemi ve interneti güvenli ve bilinçli kullanmamanın yol açacağı riskler üzerinde durulmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanma ve güvenlik ayarları, bilinçli ve güvenli kullanım ilkeleri ve özellikleri, sosyal medyada kişisel bilgi koruma ve güvenlik ayarları, akıllı telefon ve güvenlik ayarları konuları ele alınmıştır. Oturumda grup üyelerinden akıllı telefonlarından sosyal medya uygulamalarının güvenlik ayarlarında hesaplarının tanımadıkları kişilere gizli olması, şifrelerini kendilerinden başka bilenler varsa şifre

değiştirmeleri, tanımadıkları kişileri arkadaşlık listesinden çıkarmaları istenmiş ve güvenlik ayarları sınıfta uygulamalı olarak birlikte düzenlenmiştir. Oturum konuları, rol oynama, soru-cevap, beyin fırtınası teknikleri ile aktarılmıştır.

8. Oturum: İletişim: Bu oturumun amacı grup üyelerinin günlük yaşamında ve sanal ortamda olumlu iletişim kurmanın önemini kavrayabilmelerini sağlamaktır. Bu doğrultuda günlük yaşamda ve sanal ortamlarda olumlu iletişim kurmanın zorbalık davranışlarına maruz kalmayı önlemedeki önemi üzerinde durulmuştur. Oturumda sosyal ve sanal iletişim kuralları, sanal ve sosyal iletişim benzer ve farklı yönleri, ben dili ve sen dili kullanımının çatışma çözmedeki etkisi konuları ele alınmıştır. Grup üyelerinin kişiler arası ilişkilerde yaşanan problemlerin çoğunun iletişim sorunlarından kaynaklandığını fark etmesi, özellikle sanal ortamlarda yüz yüze iletişim eksikliğinden dolayı karşımızdaki kişinin gerçekte söylemek istediğini ve hissettiğini anlayamayabileceğimizi fark etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Olumlu iletişim kurarken dikkat edilmesi gereken kurallar grup üyeleri tarafından belirlenmiş, olumlu iletişim kurallarının sanal ortamdaki iletişimde etkisi ele alınmıştır. Grup üyelerinin siber zorbalığa yönelik örnek davranışlara ben dili ve sen dili ifadelerinde cümleler oluşturmaları sağlanmış ben dili ve sen dili ifadelerinin çatışma çözmede etkililiği tartışılmıştır. Oturum konuları, oyun, soru-cevap, beyin fırtınası, zihin haritası, örnek olay, canlandırma teknikleri ile ele alınmıştır.

9. Oturum: Ailemle ve Öğretmenlerimle Güçlüyüm: Oturumun amacı, grup üyelerinin siber zorbalıkla baş etmede yetişkin desteği almanın önemini fark edebilmesini sağlamaktır. Oturumda karşılaştığımız siber zorbalık davranışlarını aile ve öğretmenlerimizle paylaşma konusuna yönelik bakış açıları altı şapkalı düşünce tekniği kullanılarak ele alınmıştır. Oturumda grup üyelerinin aile veya öğretmenlerine mektup yazmaları, mektubun içeriğinin ailelerinin onlar için neden değerli olduğundan, bir problem veya sorunla karşılaştıklarında onların desteğini almanın öneminden, sorunlarını onlara anlattıklarında nasıl bir tutum ve davranış ile karşılaşmak istediklerinden bahsetmeleri istenmiş ve mektup yazmaları sağlanmıştır. Oturum konuları, altı şapkalı düşünme, zihinde canlandırma, grup çalışması, benzetme(anoloji) teknikleri kullanılarak aktarılmıştır.

10. Oturum: Siber Zorbalığa Karşı El Ele: Oturumun amacı, grup üyelerinin siber zorbalık ile baş etmede akran desteğinin önemini kavramalarını sağlamaktır. Bu doğrultuda siber zorbalıkla baş etmede arkadaş desteğinin önemi, mağdur olan bireylere destek olma, siber zorbalıkla mücadele etmede arkadaşlarla birlik olmanın önemini kavrama konuları ele alınmıştır. Grup üyelerinin siber zorbalığa maruz kaldıklarını hayal etmeleri ve yaşadıklarını bir mektup olarak yazmaları sağlanmıştır. Daha sonra yazılan mektuplar grup üyelerine rast gele dağıtılarak mektupta yaşanan siber zorbalık davranışlarına yönelik çözüm üretmeleri ve siber zorbalığı yaşayan arkadaşlarına nasıl yardım edeceklerini belirtmeleri sağlanmıştır. Belirlenen çözümler birlikte tartışılmıştır. Oturum konuları, oyun, grup tartışması, öykü oluşturma teknikleri kullanılarak aktarılmıştır.

Ergenlerin siber zorbalığa yönelik farkındalıklarını arttırmayı ve baş etme becerilerini geliştirmeyi amaçlayan Siber Zorbalık Farkındalık Programı ortaokul sekizinci sınıfta öğrenim gören ergenlere yönelik 14 grup oturumu şeklinde hazırlanmış olmasına ve haftada iki gün olmak üzere 7 hafta boyunca uygulanması planlanmasına rağmen Dünya çapında görülen COVID-19 pandemisinden dolayı Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 13 Mart 2020 tarihinde alınan önlemler kapsamında 16 Mart 2020 tarihinde ilk olarak eğitime ara verilmesi ardından 23 Mart 2020 tarihinde uzaktan eğitim yürütülmesi kararı nedeniyle 10 oturum uygulanabilmiş ve program sonlandırılmak zorunda kalmıştır. Deney grubuna program uygulamasına 10 Şubat 2020 tarihinde başlanmış ve 13 Mart 2020 tarihinde program sonlandırılmıştır. Bu doğrultuda programın son dört oturumu uygulanamamıştır. Programın uygulanamayan oturumlarının amacı ve içeriği aşağıdaki şekildedir:

11. Oturum: Siber Zorbalığa Seyirci Kalmayalım: Oturumun amacı grup üyelerinin siber zorbalık davranışlarının sürdürülmesinde seyirci rollerinin önemini fark edebilmesini sağlamaktır. Bu oturumda siber zorbalık davranışlarının sürdürülmesinde veya durdurulmasında seyirci rollerinin etkisi, seyircilerin siber zorbalığa karşı tutum ve davranış sergilemesinin önemi, seyircilerin mağduru desteklemesinin önemi konularına değinilmesi planlanmıştır.

12. Oturum: Siber Zorbalık Suçtur!: Oturum amacı, grup üyelerinin siber zorbalığın yasal bir suç olduğunu kavramasını sağlamaktır. Bu oturumda siber zorbalıkla ilgili yasal düzenlemeler, siber zorbalık davranışlarına ilişkin yasal süreçler ve cezai yaptırımlar, başvurulacak kurumlar konularına değinilmesi planlanmıştır.

13. Oturum: Siber Zorbalıkla Baş Edebilirim: Oturumun amacı, grup üyelerinin siber zorbalıkla etkili baş etme yöntemlerini kavrayabilmesini sağlamaktır. Siber zorbalıkla etkili baş etme stratejileri ve yöntemleri, baş etme yöntemlerini değerlendirme, siber zorbalıkla karşılaştığında ne yapacağını öğrenme konularına değinilmesi planlanmıştır.

14. Oturum: Kapanış ve Değerlendirme: Bu oturumda eğitim sürecinin değerlendirilmesinin yapılması planlanmıştır.

2.5. Veri Toplama Süreci

Araştırmada ilk olarak araştırmanın amacı ve içeriğine yönelik gerekli formlar hazırlanarak Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Başkanlığı'na başvuru yapılmış ve Eylül 2018 tarihinde etik kurul onayı alınmıştır. Etik kurul onayının alınmasının ardından Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne başvurularak Ekim 2018 tarihinde araştırmanın uygulanmasının uygun olduğuna yönelik kurum izni alınmıştır. Araştırmada kullanılması planlanan Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği yazarlarından izin alınmıştır.

Araştırma iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında 12-18 yaş grubu ergenlerin siber zorbalığa yönelik farkındalıklarını belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği geliştirilmiştir. Ergenlerin siber zorbalıkla baş etme stratejilerini belirlemek amacıyla 15-18 yaş grubu ergenler için Koç ve ark. (2016) tarafından geliştirilen Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin 12-14 yaş grubu ergenlere uyarlama çalışması yapılmıştır.

Araştırmanın ilk aşaması olan ölçme aracı geliştirme ve uyarlama süreci Ekim 2018 ve Temmuz 2019 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Geçerlik ve güvenirlik analizlerine yönelik Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ergenlere Nisan 2019 ve Mayıs 2019 tarihlerinde uygulanmıştır. Ölçme araçları geliştirme ve uyarlama sürecinin tamamlanmasının ardından Temmuz 2019 ve Ekim 2019 tarihleri arasında ergenlere yönelik Siber Zorbalık Farkındalık Programı hazırlanmıştır. Daha önce ölçme araçlarının uygulanmadığı iki okuldan deney ve kontrol grubu oluşturulmuştur. Araştırmanın ikinci aşaması olan ön test, son test ve kalıcılık testi uygulamaları, Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın uygulanması ve elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve analizine ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır.

2.5.1.Ön Test Uygulaması

Ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarının tamamlanmasının ardından araştırmanın deneysel aşaması olan Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın, ön test, son test ve kalıcılık testi kapsamında ölçeklerin uygulanması aşaması gerçekleştirilmesine yönelik Antalya İli merkez ilçelerinde, orta sosyoekonomik düzeyde bulunan iki ortaokul seçilmiştir. Deney ve kontrol gruplarının birbirlerinden etkilenmemeleri için benzer özelliklere sahip olduğu düşünülen farklı iki okuldan oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında 12-18 yaş grubu ergenlerin siber zorbalığa yönelik farkındalıklarını belirlemek amacıyla geliştirilen Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ve ergenlerin siber zorbalıkla baş etme stratejilerini belirlemek amacıyla 12-14 yaş grubu ergenlere uyarlanan Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği deney ve kontrol gruplarına ön test olarak uygulanması 7 Şubat 2020 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

2.5.2.Siber Zorbalık Farkındalık Programının Uygulanması

Deney ve kontrol gruplarının oluşturulmasının ardından deney grubunda yer alan ergenlere Siber Zorbalık Farkındalık Programı 10 Şubat 2020 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır. Programın haftada iki gün, günde bir ders saati (40 dakika) olmak üzere yedi hafta boyunca uygulanması planlanmıştır. Ancak dünya çapında görülen COVID-19 pandemisi nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'nın 13 Mart 2020 tarihinde pandemiye yönelik aldığı önlemler kapsamında 16 Mart 2020 tarihi itibarıyla eğitim öğretim faaliyetlerine ara verilmesi, 23 Mart 2020 tarihi itibarıyla eğitim öğretim faaliyetlerinin uzaktan eğitim uygulamaları ile yürütülmesi kararı nedeniyle program on oturum uygulanabilmiştir. Deney grubunda program uygulaması 10 Şubat 2020 tarihinde başlanmış ve 13 Mart 2020 tarihinde sonlandırılmak zorunda kalmıştır. Programın son dört oturumu uygulanamamıştır. Kontrol grubuna ise herhangi bir uygulama yapılmamıştır. Programın uygulanan on oturumunda siber zorbalıkla ilişkili davranışlar, siber zorbalığın tanımı ve türleri, siber zorbalığın özellikleri, akran zorbalığı ile siber zorbalığın benzer ve farklı yönleri, siber zorbalığa maruz kalan bireylerin yaşadığı duygular, siber zorbalığın bireylerin yaşamı üzerindeki etkileri, siber zorbalıkla karşılaşılan çevrimiçi ortamlar, siber zorbalıkta zorba, mağdur ve seyirci rollerine yönelik ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerini artıran konular yer almaktadır. Ayrıca programda, siber zorbalıktan korunmada interneti güvenli ve bilinçli kullanmanın önemi, sanal ortamda olumlu iletişim becerileri, siber zorbalıkla baş etmede aile, öğretmen ve akran desteğinin önemi gibi ergenlerin siber zorbalıktan korunma ve siber zorbalıkla baş etme becerilerini geliştirmeye yönelik konuları içeren oturumlar uygulanmıştır. Programın uygulanamayan son dört oturumu ise siber zorbalıkla ilgili yasal düzenlemeler, siber zorbalıkla baş etme stratejilerini değerlendirme, seyircilerin siber zorbalıktaki önemi ve programı değerlendirmeye yönelik kapanış ve değerlendirme oturumları yer almaktadır. Ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarını artırma ve siber zorbalıkla baş etme becerilerini geliştirme amacıyla uygulanan programda yer alan etkinliklerde soru-cevap, tartışma, oyun, örnek olay, rol oynama, canlandırma, kavram haritası, beyin fırtınası, öykü oluşturma, istasyon, donuk imge gibi aktif öğrenme yöntemleri kullanılarak tüm ergenlerin program uygulama

sürecine etkin bir şekilde katılımı sağlanmıştır. Program uygulama sürecinde oturumların içeriğine göre araştırmacı tarafından sınıf ortamı düzenlenmiş ve gerekli materyaller hazırlanmıştır. Program deney grubunda yer alan ergenlerin kendi sınıflarının uygun büyüklükte olması nedeniyle sınıflarında uygulanmıştır. Program uygulaması haftada iki gün, günde bir ders saati olacak şekilde okul yönetiminin uygun bulduğu gün ve ders saatinde yapılmıştır.

2.5.3.Son Test Uygulaması

Deney grubunda yer alan ergenlere Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın onuncu oturumunun uygulandığı gün 13 Mart 2020 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından dünya çapında görülen COVID-19 pandemisi nedeniyle alınan önlemler kapsamında eğitim öğretim faaliyetlerine 16 Mart 2020 tarihinden itibaren ara verildiği duyurulmuştur. Bu nedenle yüz yüze yapılması planlanan son test uygulaması tüm Türkiye genelinde eğitim öğretim faaliyetlerine ara verilmesi ve 20 yaş altı bireylerin sokağa çıkma kısıtlaması uygulaması nedeniyle online olarak yapılmıştır. İlk olarak deney ve kontrol grubunda yer alan ergenlerin sınıf öğretmenleri ve okul yöneticileri ile görüşülerek araştırma kapsamında kullanılan ölçme araçlarının son test olarak uygulanma süreci planlanmıştır. Bu doğrultuda sınıf öğretmenleri tarafından deney ve kontrol grubunda yer alan ergenlerin bulunduğu online mesaj grupları oluşturulmuş, araştırmacı bu gruplarda yer almıştır. Araştırmacı tarafından online form olarak hazırlanan Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği deney grubunda ve kontrol grubundaki ergenlere online mesaj uygulaması aracılığı ile çevrimiçi ortamda gönderilmiştir. Ölçeklere ilişkin açıklamalar araştırmacı tarafından yapılmıştır. Deney ve kontrol grubundaki ergenlerin ölçekleri doldurmaları sağlanmıştır. Deney ve kontrol grubundaki ergenlere son test uygulamaları 24 Mart-10 Nisan tarihleri arasında tamamlanmıştır.

2.5.4.Kalıcılık Testi Uygulaması

Son test uygulamalarının tamamlanmasının ardından deney grubunda yer alan ergenlere Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği kalıcılık testi olarak üç hafta sonra tekrar uygulanmıştır. COVID-19 pandemisi nedeniyle eğitim öğretim faaliyetlerinin uzaktan eğitim olarak yürütülmesi ve 20 yaş altı bireylerin sokağa çıkma kısıtlaması uygulamaları nedeniyle kalıcılık testi uygulaması online olarak yapılmıştır. Bu doğrultuda online form olarak hazırlanan ölçme araçları deney grubunda yer alan ergenlerin sınıf öğretmenleri tarafından oluşturulan ve araştırmacının da yer aldığı mesaj grubu uygulaması aracılığı ile ergenlere gönderilmiştir. Araştırmacı tarafından ergenlere ölçme araçlarına ilişkin açıklamalar yapılarak ergenlerin ölçek maddelerini cevaplamaları sağlanmıştır. Kalıcılık testi uygulamaları deney grubuna son test uygulamasının tamamlanmasından üç hafta sonra yapılmıştır.

2.6. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizinde ilk olarak veri seti incelenmiş, kayıp veri ve tek değişkenli uç değerlerin bulunmadığı görülmüştür ($|z| < 3$). Verilerin analizinde betimsel istatistikler incelenerek verilerin dağılımı kontrol edilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığı basıklık ve çarpıklık katsayıları ile incelenmiştir. Verilerin analizi için SPSS 25 Programı kullanılmıştır. Deney ve kontrol grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği puanlarına ilişkin basıklık ve çarpıklık katsayıları Çizelge.22’de verilmiştir:

Çizelge 2.22. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler ve Basıklık ve Çarpıklık Katsayısı Sonuçları

Grup	Alt boyutlar	Alt puanlar	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık SHç: 0,550	Basıklık SHb: 1,063
Deney n=17	Siber Zorbalık Eğilimi	Ön test	20,706	7,531	0,920	-0,708
		Son test	17,941	6,189	1,095	0,234
		Kalıcılık testi	17,824	6,930	1,170	0,476
	Siber Zorbalıkla Baş Etme	Ön test	17,000	3,984	-0,054	0,051
		Son test	20,353	3,481	-0,034	-1,122
		Kalıcılık testi	19,765	5,663	-1,337	1,628
	Siber Zorbalıktan Korunma	Ön test	18,941	4,190	-1,207	1,672
		Son test	21,529	2,809	-0,256	-1,300
		Kalıcılık testi	19,882	5,395	-1,404	2,378
	Yardım ve Bilgi Arama	Ön test	27,941	8,288	-0,519	-1,001
		Son test	31,765	7,014	0,069	-0,727
		Kalıcılık testi	31,412	10,241	-0,302	-1,647
	Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma	Ön test	14,412	3,411	-0,122	-0,432
		Son test	16,824	2,628	-0,369	-0,930
		Kalıcılık testi	16,176	4,334	-1,640	3,015
	Kaçınma ve Görmezden Gelme	Ön test	9,294	2,995	0,706	0,534
		Son test	8,941	3,152	1,405	1,948
		Kalıcılık testi	9,824	3,245	0,067	-0,677
Kontrol n=21	Siber Zorbalık Eğilimi	Ön test	23,905	9,104	1,141	0,975
		Son test	23,429	7,600	0,896	0,098
	Siber Zorbalıkla Baş Etme	Ön test	20,238	3,520	-0,165	-1,149
		Son test	19,810	3,487	-0,731	0,449
	Siber Zorbalıktan Korunma	Ön test	19,381	2,765	-1,144	1,348
		Son test	20,143	2,535	-0,218	0,620
	Yardım ve Bilgi Arama	Ön test	26,810	6,129	0,027	-1,182
		Son test	28,381	7,359	-0,617	-0,339
	Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma	Ön test	16,762	2,427	-0,829	1,550
		Son test	16,905	1,841	-0,324	-0,463
	Kaçınma ve Görmezden Gelme	Ön test	8,952	2,889	0,630	0,494
		Son test	8,429	2,249	0,133	-0,514

Çizelge 22’de, çarpıklık ve basıklık katsayıları incelendiğinde değerlerin -1,65 ile 3,02 olması nedeniyle verilerin normal dağılım özelliği göstermediği görülmektedir. Normal dağılım varsayımının karşılanması için çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1 ile +1 arasında olması beklenmektedir (Büyüköztürk, 2011). Elde edilen verilerin normal dağılımdan sapma gösterdiği tespit edilmiş, bu nedenle karşılaştırma testleri için parametrik olmayan istatistiksel yöntemler tercih edilmiştir. Bu doğrultuda verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntemler şu şekildedir:

- Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulanmadan önce ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ön test puanlarında deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemek amacıyla ilişkisiz ölçümler için Mann Whitney U testi kullanılmıştır.
- Siber Zorbalık Farkındalık Programı deney grubuna uygulandıktan sonra ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği son test puanlarında deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemek amacıyla ilişkisiz ölçümler için Mann Whitney U testi kullanılmıştır.
- Deney ve kontrol gruplarının her birinde Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ön test puanları ile son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemek için ilişkilili ölçümler için Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi kullanılmıştır.
- Ayrıca deney grubunda yer alan ergenlere son test uygulamasından üç hafta sonra kalıcılık testi uygulaması yapılmıştır. Deney grubundaki ergenlerin son test puanları ile kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemek için ilişkilili ölçümler için Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi kullanılmıştır.
- Etki büyüklüğünün incelenmesi için ise kısmi eta-kare istatistikleri Microsoft Office Excel 2013 programında hesaplanmıştır. Field (2009)'a göre elde edilen bu korelasyon değerinin 0.10 civarında olması düşük, 0.30 civarında olması orta; 0.50 civarında olması yüksek etki büyüklüğünün göstergesidir.

3.BULGULAR

Bu araştırmada siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve baş etme becerilerine etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanan siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarını arttırmaya ve baş etme becerilerini geliştirmeye etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Çalışma grubunda yer alan ergenlere ön test, son test ve kalıcılık testi olarak Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği uygulanmıştır. Kalıcılık testi uygulaması yalnızca deney grubunda yer alan ergenlere gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilere ilişkin bulgular şekiller ve çizelgeler ile sunulmuştur.

3.1. Ergenlerin Siber Zorbalığa Yönelik Farkındalığına İlişkin Yapılan Analiz Sonuçları

Deney ve kontrol grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'ne ait betimsel istatistikleri Çizelge 3.1'de yer almaktadır.

Çizelge 3.1. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeğine Ait Betimsel İstatistikleri

Alt boyutlar	Grup	n	Ön test				Son test			
			Min	Max	$\bar{X}$	S	Min	Max	$\bar{X}$	S
Siber Zorbalık Eğilimi	Deney	17	13	35	20,706	7,531	11	32	17,941	6,189
	Kontrol	21	13	47	23,905	9,104	13	40	23,429	7,600
Siber Zorbalıkla Baş Etme	Deney	17	9	25	17,000	3,984	15	25	20,353	3,481
	Kontrol	21	14	25	20,238	3,520	11	25	19,810	3,487
Siber Zorbalıktan Korunma	Deney	17	8	25	18,941	4,190	17	25	21,529	2,809
	Kontrol	21	12	23	19,381	2,765	14	24	20,143	2,535

Çizelge 3.1 incelendiğinde, deney grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutu ön test puan ortalamalarının 20,706 iken, son test puan ortalamalarının 17,941'e düştüğü, kontrol

grubundaki ergenlerin Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutu ön test puan ortalamalarının 23,905 iken, son test puan ortalamalarının 23,429 olduğu görülmektedir. Deney grubundaki ergenlerin Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu ön test puan ortalamalarının 17,000 iken, son test puan ortalamalarının 20,353'e yükseldiği, kontrol grubundaki ergenlerin Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu ön test puan ortalamalarının 20,238 iken, son test puan ortalamalarının 19,810'a düştüğü görülmektedir. Deney grubundaki ergenlerin Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutu ön test puan ortalamalarının 18,941 iken, son test puan ortalamalarının 21,529'a yükseldiği, kontrol grubundaki ergenlerin Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutu ön test puan ortalamalarının 19,381 iken, son test puan ortalamalarının 20,143'e yükseldiği görülmektedir.

Deney grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ön test ve son test madde ortalamalarına ilişkin betimsel istatistikleri Çizelge 3.2'de yer almaktadır.

Çizelge 3.2. Deney Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Ön Test ve Son Test Madde Ortalamalarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Alt boyutlar	Maddeler	n	Ön test				Son test			
			Min.	Max.	$\bar{X}$	SS	Min.	Max.	$\bar{X}$	SS
Deney Grubu	Madde_1	17	1,00	5,00	1,7647	1,25147	1,00	3,00	1,4706	,71743
	Madde_2	17	1,00	5,00	1,7059	1,31171	1,00	5,00	1,3529	,99632
	Madde_3	17	1,00	5,00	1,9412	1,19742	1,00	3,00	1,4118	,61835
	Madde_4	17	1,00	5,00	2,0588	1,34493	1,00	3,00	1,5294	,71743
	Madde_5	17	1,00	5,00	1,9412	1,51948	1,00	5,00	1,7647	1,20049
	Madde_6	17	1,00	5,00	2,0588	1,51948	1,00	4,00	1,4706	,79982
	Madde_7	17	1,00	5,00	2,1176	1,31731	1,00	4,00	1,5882	,93934
	Madde_8	17	1,00	2,00	1,1765	,39295	1,00	2,00	1,2353	,43724
	Madde_9	17	1,00	5,00	2,2941	1,40378	1,00	5,00	2,4118	1,66053
	Madde_10	17	1,00	5,00	2,2353	1,20049	1,00	4,00	2,1176	,92752
	Madde_11	17	1,00	3,00	1,4118	,61835	1,00	3,00	1,5882	,71229
	Madde_12	17	3,00	5,00	4,1765	,72761	1,00	5,00	4,1176	,99262
	Madde_13	17	1,00	5,00	4,1765	1,23669	1,00	5,00	4,3529	1,05719
	Madde_14	17	1,00	5,00	2,4706	1,17886	2,00	5,00	4,1765	1,01460
	Madde_15	17	1,00	5,00	2,8235	1,28624	1,00	5,00	3,4118	1,27764
	Madde_16	17	1,00	5,00	3,3529	1,41161	3,00	5,00	4,2941	,77174
	Madde_17	17	1,00	5,00	3,9412	1,43486	1,00	5,00	4,0000	1,36931
	Madde_18	17	1,00	5,00	4,0588	1,08804	2,00	5,00	4,2353	,75245
	Madde_19	17	1,00	5,00	3,5294	1,23073	3,00	5,00	4,2941	,58787
	Madde_20	17	1,00	5,00	3,3529	1,32009	3,00	5,00	4,4706	,62426
	Madde_21	17	1,00	5,00	4,0588	,96635	4,00	5,00	4,5294	,51450

Çizelge 3.2 incelendiğinde, deney grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutu ön test madde ortalamalarının 1,1765 ile 2,2941 arasında; Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu ön test madde ortalamalarının 2,4706 ile 4,1765 arasında; Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutu ön test madde ortalamalarının 3,3529 ile 4,0588 arasında değiştiği görülmektedir. Deney grubundaki ergenlerin Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutu son test madde ortalamalarının 1,2353 ile 2,4118 arasında; Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu son test madde ortalamalarının 3,4118 ile 4,3529 arasında; Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutu son test madde ortalamalarının 4,0000 ile 4,5294 arasında değiştiği görülmektedir.

Kontrol grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ön test ve son test madde ortalamalarına ilişkin betimsel istatistikleri Çizelge 3.3'de yer almaktadır:

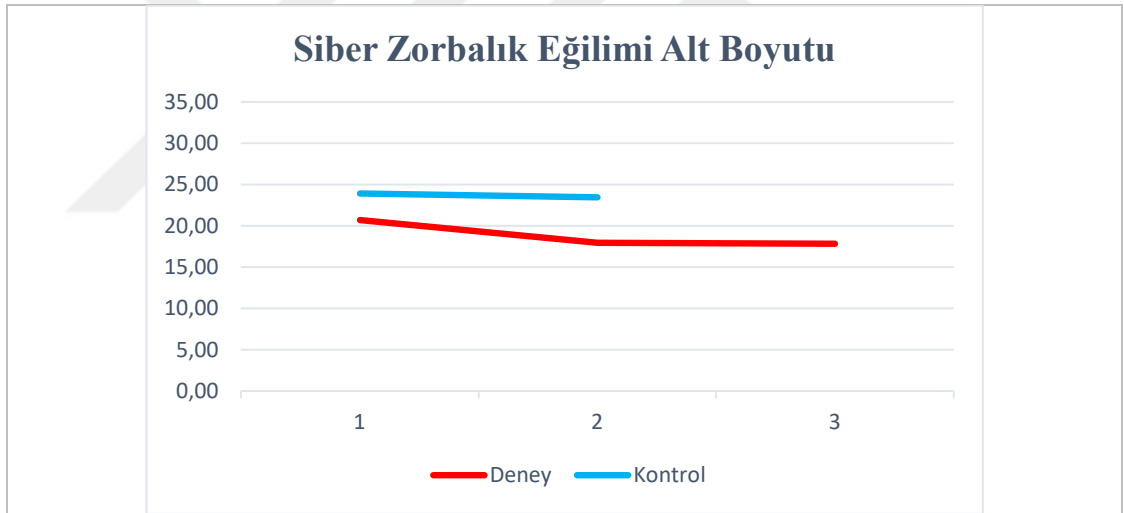
Çizelge 3.3. Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Ön Test ve Son Test Madde Ortalamalarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Alt boyutlar	Maddeler	n	Öntest				Son test				
			Min.	Max.	$\bar{X}$	S	Min.	Max.	$\bar{X}$	S	
Kontrol Grubu	Madde_1	21	1,00	5,00	2,4762	1,36452	1,00	5,00	2,1429	1,42428	
	Madde_2	21	1,00	3,00	1,3810	,74001	1,00	3,00	1,3810	,66904	
	Madde_3	21	1,00	5,00	1,8571	1,10841	1,00	5,00	2,0952	1,13599	
	Madde_4	21	1,00	5,00	2,0476	1,16087	1,00	4,00	2,1429	,96362	
	Madde_5	21	1,00	5,00	2,0952	1,41084	1,00	5,00	2,0952	1,30018	
	Siber Zorbalık Eğilimi	Madde_6	21	1,00	5,00	2,3333	1,42595	1,00	5,00	2,2857	1,27055
		Madde_7	21	1,00	5,00	2,7619	1,54612	1,00	5,00	2,4286	1,39898
		Madde_8	21	1,00	5,00	2,0000	1,04881	1,00	4,00	1,7619	,88909
		Madde_9	21	1,00	4,00	1,9048	,83095	1,00	5,00	2,3810	1,02353
	Madde_10	21	1,00	5,00	2,7143	1,38358	1,00	4,00	2,3810	,86465	
	Madde_11	21	1,00	5,00	2,3333	1,19722	1,00	4,00	2,3333	1,01653	
	Siber Zorbalıkla Baş Etme	Madde_12	21	3,00	5,00	4,3333	,79582	3,00	5,00	4,3810	,66904
		Madde_13	21	3,00	5,00	4,4762	,74960	2,00	5,00	4,2381	,83095
	Madde_14	21	1,00	5,00	3,5238	1,28915	1,00	5,00	3,6190	1,16087	
	Madde_15	21	1,00	5,00	3,6190	1,28360	1,00	5,00	3,3333	1,27802	
	Madde_16	21	1,00	5,00	4,2857	1,00712	3,00	5,00	4,2381	,62488	
	Madde_17	21	2,00	5,00	4,3333	,96609	1,00	5,00	4,3810	,97346	
	Siber Zorbalıktan Korunma	Madde_18	21	2,00	5,00	4,1905	,92839	2,00	5,00	4,2381	,94365
		Madde_19	21	1,00	5,00	3,2857	1,38358	1,00	5,00	3,4762	1,12335
		Madde_20	21	1,00	5,00	3,4762	,98077	3,00	5,00	4,0000	,83666
		Madde_21	21	2,00	5,00	4,0952	,76842	2,00	5,00	4,0476	,80475

Çizelge 3.3 incelendiğinde, kontrol grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutu ön test madde

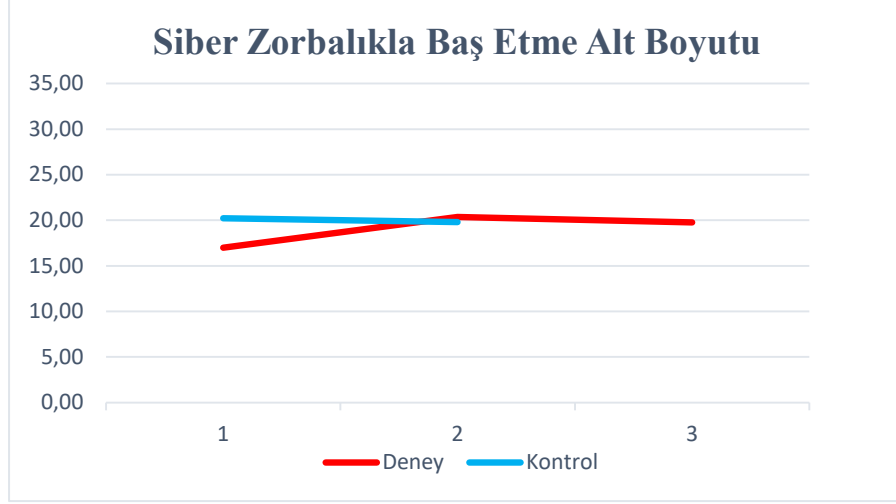
ortalamlarının 1,3810 ile 2,7143 arasında; Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu ön test madde ortalamalarının 3,5238 ile 4,4762 arasında; Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutu ön test madde ortalamalarının 3,2857 ile 4,3333 arasında değiştiği görülmektedir. Kontrol grubundaki ergenlerin Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutu son test madde ortalamalarının 1,3810 ile 2,4286 arasında; Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu son test madde ortalamalarının 3,3333 ile 4,3810 arasında; Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutu son test madde ortalamalarının 3,4762 ile 4,3810 arasında değiştiği görülmektedir.

Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği alt boyutlarına ilişkin ön test (1), son test (2) ve kalıcılık testi (3) ortalama puanlarının değişimi Şekil 3.1, Şekil 3.2 ve Şekil 3.3’de gösterilmiştir:

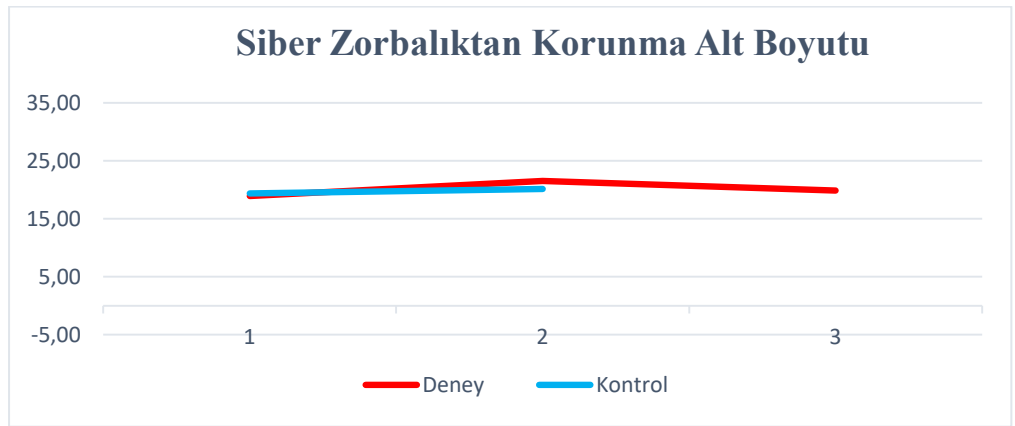
Şekil 3.1. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Siber Zorbalık Eğilimi Alt Boyutuna İlişkin Ön Test, Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarının Değişimi

Şekil 3.1 incelendiğinde, Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği’nin Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutunda kontrol grubundaki ergenlerin ön test puanının deney grubundaki ergenlerden yüksek olduğu fakat Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulanmasından sonra deney grubundaki ergenlerin puan düşüşünün kontrol grubundaki düşüşten daha fazla olduğu görülmektedir. Deney grubundaki ergenlere uygulanan kalıcılık testinde ise son test puanlarına göre puanların değişmediği söylenebilir.

Şekil 3.2. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Siber Zorbalıkla Baş Etme Alt Boyutuna İlişkin Ön Test, Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarının Değişimi

Şekil 3.2 incelendiğinde, Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutunda kontrol grubundaki ergenlerin ön test puanının deney grubundaki ergenlerden yüksek olduğu fakat Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulanmasından sonra deney grubundaki ergenlerin puan artışının kontrol grubundaki ergenlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Deney grubundaki ergenlere uygulanan kalıcılık testinde ise son test puanlarına göre puanların değişmediği söylenebilir.

Şekil 3.3. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Siber Zorbalıktan Korunma Alt Boyutuna İlişkin Ön Test, Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarının Değişimi

Şekil 3.3 incelendiğinde, Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutunda kontrol ile deney grubundaki ergenlerin ön

test puanının birbirine yakın olduğu fakat Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulanmasından sonra deney grubundaki ergenlerin puan artışının kontrol grubundaki artıştan daha fazla olduğu görülmektedir. Deney grubundaki ergenlere uygulanan kalıcılık testinde ise son test puanlarına göre puanların azaldığı söylenebilir.

Deney ve kontrol grubundaki ergenlerin Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulanmadan önce Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ön test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin Mann Whitney U testi sonuçları Çizelge 3.4’de yer almaktadır.

Çizelge 3.4. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Ön Test Puanlarına İlişkin Mann Whitney-U Testi Sonuçları

Değişken	Grup	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Öntest Siber Zorbalık Eğilimi	Deney	17,00	17,09	290,50	137,50	0,227
	Kontrol	21,00	21,45	450,50		
Öntest Siber Zorbalıkla Baş Etme	Deney	17,00	14,76	251,00	98,00	0,018*
	Kontrol	21,00	23,33	490,00		
Öntest Siber Zorbalıktan Korunma	Deney	17,00	19,62	333,50	176,50	0,953
	Kontrol	21,00	19,40	407,50		

*p<0,05.

Çizelge 3.4’de Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği alt boyutlarının ön test puanları incelendiğinde Siber Zorbalık Eğilimi (U=137,50; p>0,05) ve Siber Zorbalıktan Korunma (U=176,50; p>0,05) alt boyutları ön test puanları açısından deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu alt boyutlarda Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulanmadan önce deney ve kontrol gruplarının benzer olduğu söylenebilir. Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu (U = 98,00, p<0,05) ön test puanları açısından ise deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında, kontrol grubunda yer alan ergenlerin Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu ortalamalarının (23,33), deney grubunda yer alan ergenlerin ortalamalarından (14,76) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Siber Zorbalık Farkındalık Programı deney grubundaki ergenlere uygulandıktan sonra, deney ve kontrol grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin Mann Whitney U testi sonuçları Çizelge 3.5’de verilmiştir.

Çizelge 3.5. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Mann Whitney-U Testi Sonuçları

Değişken	Grup	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Sontest Siber Zorbalık Eğilimi	Deney	17,00	14,47	246,00	93,00	0,012*
	Kontrol	21,00	23,57	495,00		
Sontest Siber Zorbalıkla Baş Etme	Deney	17,00	20,15	342,50	167,50	0,746
	Kontrol	21,00	18,98	398,50		
Sontest Siber Zorbalıktan Korunma	Deney	17,00	22,50	382,50	127,50	0,129
	Kontrol	21,00	17,07	358,50		

*p<0,05.

Çizelge 3.5’de deney ve kontrol grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği alt boyutlarının son test puanları incelendiğinde Siber Zorbalık Eğilimi (U=93,00; p<0,05) alt boyutu son test puanları açısından deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında, deney grubundaki ergenlerin Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutu ortalamalarının (14,47) kontrol grubundaki ergenlerin ortalamalarından (23,57) daha düşük olduğu görülmektedir. Siber Zorbalıkla Baş Etme (U=167,50; p>0,05) ve Siber Zorbalıktan Korunma (U=127,50; p>0,05) alt boyutlarında son test puanları açısından deney ve kontrol grupları arasında anlamlı olarak farklılık olmadığı görülmektedir.

Deney grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ön test son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları Çizelge 3.6’da verilmiştir:

Çizelge 3.6. Deney Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Değişken	Sontest- Öntest	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p	Kısmî eta-kare
Siber Zorbalık Eğilimi	Negatif Sıra	10	9,30	93,0	-2,556	0,011*	0,438
	Pozitif Sıra	4	3,00	12,0			
	Eşit	3					
Siber Zorbalıkla Baş Etme	Negatif Sıra	3	5,50	16,5	-2,030	0,042*	0,348
	Pozitif Sıra	10	7,45	74,5			
	Eşit	4					
Siber Zorbalıktan Korunma	Negatif Sıra	3	5,33	16,0	-2,304	0,021*	0,395
	Pozitif Sıra	11	8,09	89,0			
	Eşit	3					

*p<0,05.

Çizelge 3.6 incelendiğinde, deney grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin Siber Zorbalık Eğilimi, Siber Zorbalıkla Baş Etme ve Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutlarına ilişkin ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($-2,556 < z < -2,030$; $p < 0,05$; $0,348 < \text{kısmî } \eta^2 < 0,438$). Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği alt boyutlarına göre etki büyüklüğü değeri incelendiğinde, Siber Zorbalık Eğilimi (0,438), Siber Zorbalıkla Baş Etme (0,348) ve Siber Zorbalıktan Korunma (0,395) alt boyutlarında kısmi eta kare değerlerinin orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Deney grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği son test ve kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları Çizelge 3.7'de verilmiştir:

Çizelge 3.7. Deney Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Değişken	Kalıcılık testi-Son test	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Siber Zorbalık Eğilimi	Negatif Sıra	7	7,93	55,5	-0,190	0,850
	Pozitif Sıra	7	7,07	49,5		
	Eşit	3				
Siber Zorbalıkla Baş Etme	Negatif Sıra	9	6,89	62,0	-0,599	0,549
	Pozitif Sıra	5	8,60	43,0		
	Eşit	3				
Siber Zorbalıktan Korunma	Negatif Sıra	9	7,44	67,0	-1,514	0,130
	Pozitif Sıra	4	6,00	24,0		
	Eşit	4				

p>.05

Çizelge 3.7’de, deney grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği son test puanları ile kalıcılık testi puanları incelendiğinde Siber Zorbalık Eğilimi, Siber Zorbalıkla Baş Etme ve Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutların hiçbirinde anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir (p>0.05).

Kontrol grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları Çizelge 3.8’de verilmiştir:

Çizelge.3.8. Kontrol Grubundaki Ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Ölçeği Son Test ve Ön Test Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Değişken	Son test-Ön test	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Siber Zorbalık Eğilimi	Negatif Sıra	12	9,67	116,00	-0,412	0,680
	Pozitif Sıra	8	11,75	94,00		
	Eşit	1				
Siber Zorbalıkla Baş Etme	Negatif Sıra	12	9,71	116,50	-0,434	0,665
	Pozitif Sıra	8	11,69	93,50		
	Eşit	1				
Siber Zorbalıktan Korunma	Negatif Sıra	7	5,86	41,00	-1,089	0,276
	Pozitif Sıra	8	9,88	79,00		
	Eşit	6				

Çizelge 3.8 incelendiğinde kontrol grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği’nin Siber Zorbalık Eğilimi (z=-0,412; p>0,05), Siber

Zorbalıkla Baş Etme ($z = -0,434$; $p > 0,05$), ve Siber Zorbalıktan Korunma ($z = -1,089$; $p > 0,05$) alt boyutlarının hiç birinde ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

3.2. Ergenlerin Siber Zorbalıkla Baş Etme Becerilerine İlişkin Yapılan Analiz Sonuçları

Deney ve kontrol grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin alt boyutlarına ait betimsel istatistikleri Çizelge 3.9'da yer almaktadır.

Çizelge 3.9. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeğine Ait Betimsel İstatistikleri

Alt boyutlar	Grup	n	Ön test				Son test			
			Min	Max	$\bar{X}$	S	Min	Max	$\bar{X}$	S
Yardım ve Bilgi Arama	Deney	17	13	39	27,941	8,288	21	45	31,765	7,014
	Kontrol	21	17	37	26,810	6,129	13	39	28,381	7,359
Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma	Deney	17	8	20	14,412	3,411	12	20	16,824	2,628
	Kontrol	21	10	20	16,762	2,427	13	20	16,905	1,841
Kaçınma ve Görmezden Gelme	Deney	17	4	16	9,294	2,995	5	17	8,941	3,152
	Kontrol	21	4	16	8,952	2,889	5	13	8,429	2,249

Çizelge 3.9 incelendiğinde, deney grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin Yardım ve Bilgi Arama alt boyutu ön test puan ortalamalarının 27,941 iken, son test puan ortalamalarının 31,765'e yükseldiği, kontrol grubundaki ergenlerin Yardım ve Bilgi Arama alt boyutu ön test puan ortalamalarının 26,810 iken, son test puan ortalamalarının 28,381'e yükseldiği görülmektedir. Deney grubundaki ergenlerin Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutu ön test puan ortalamalarının 14,412 iken, son test puan ortalamalarının 16,824'e yükseldiği, kontrol grubundaki ergenlerin Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutu ön test puan ortalamalarının 16,762 iken, son test puan ortalamalarının 16,905 olduğu görülmektedir. Deney grubundaki ergenlerin Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutu ön test puan ortalamalarının 9,294 iken, son test puan ortalamalarının 8,941'e düştüğü, kontrol grubundaki ergenlerin Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutu ön

test puan ortalamalarının 8,952 iken, son test puan ortalamalarının 8,429'a düştüğü görülmektedir.

Deney grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ön test ve son test madde ortalamalarına ilişkin betimsel istatistikler Çizelge 3.10'da yer almaktadır.

Çizelge 3.10. Deney Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Ön Test ve Son Test Madde Ortalamalarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Alt boyutlar	Maddeler	n	Ön test				Son test			
			Min.	Max.	$\bar{X}$	SS	Min.	Max.	$\bar{X}$	SS
Deney Grubu	Madde_1	17	1,00	5,00	3,7647	1,34766	2,00	5,00	4,2353	1,03256
	Madde_2	17	1,00	5,00	3,3529	1,45521	1,00	5,00	3,4706	1,17886
	Madde_3	17	1,00	5,00	3,1176	1,49509	1,00	5,00	3,6471	1,22174
	Madde_4	17	1,00	5,00	2,4118	1,50245	1,00	5,00	2,7647	1,48026
	Madde_5	17	1,00	5,00	3,4706	1,41940	1,00	5,00	3,5882	1,32565
	Madde_6	17	1,00	5,00	2,5882	1,54349	1,00	5,00	3,1176	1,45269
	Madde_7	17	1,00	5,00	3,2353	1,52190	1,00	5,00	3,7059	1,35852
	Madde_8	17	1,00	5,00	2,8235	1,46779	1,00	5,00	3,0000	1,32288
	Madde_9	17	1,00	5,00	3,1765	1,66716	3,00	5,00	4,2353	,83137
	Madde_10	17	1,00	5,00	3,6471	1,45521	3,00	5,00	4,6471	,60634
	Madde_11	17	1,00	5,00	3,8824	1,21873	4,00	5,00	4,7059	,46967
	Madde_12	17	1,00	5,00	4,1765	1,18508	2,00	5,00	4,3529	,99632
	Madde_13	17	1,00	5,00	2,7059	1,44761	1,00	5,00	3,1176	1,40900
	Madde_14	17	1,00	5,00	3,0000	1,41421	1,00	5,00	2,7647	1,60193
	Madde_15	17	1,00	5,00	1,4118	1,00367	1,00	3,00	1,2353	,56230
	Madde_16	17	1,00	5,00	1,9412	1,34493	1,00	5,00	2,5882	1,46026
	Madde_17	17	1,00	5,00	2,9412	1,63824	1,00	5,00	2,3529	1,53872

Çizelge 3.13 incelendiğinde, deney grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin Yardım ve Bilgi Arama alt boyutu ön test madde ortalamalarının 2,4118 ile 3,7647 arasında; Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutu ön test madde ortalamalarının 2,7059 ile 4,1765 arasında; Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutu ön test madde ortalamalarının 1,4118 ile 3,0000 arasında değiştiği görülmektedir. Deney grubundaki ergenlerin Yardım ve Bilgi Arama alt boyutu son test madde ortalamalarının 2,7647 ile 4,2353 arasında; Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutu son test madde ortalamalarının 3,1176 ile 4,7059 arasında; Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutu son test madde ortalamalarının 1,2353 ile 2,7647 arasında değiştiği görülmektedir.

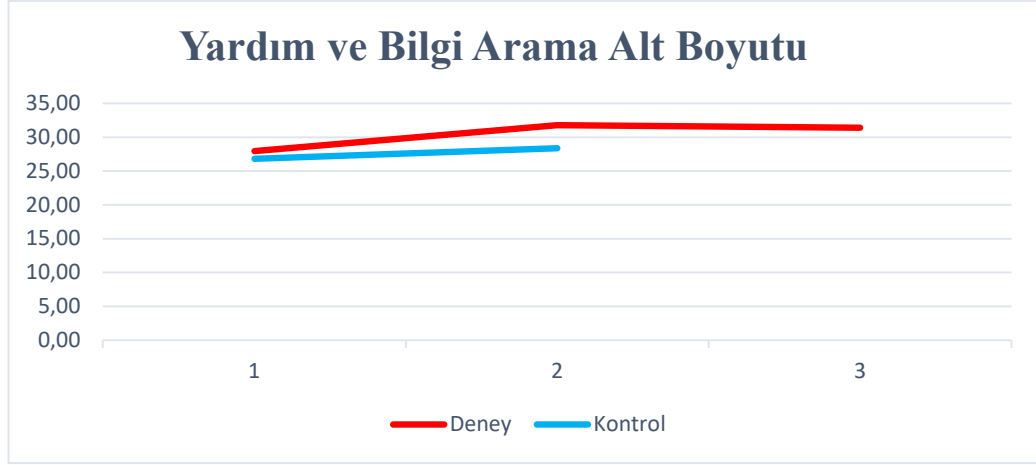
Kontrol grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ön test ve son test madde ortalamalarına ilişkin betimsel istatistikler Çizelge 3.11’de yer almaktadır.

Çizelge 3.11. Kontrol Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Ön Test ve Son Test Madde Ortalamalarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Alt boyutlar	Maddeler	Ön test					Son test					
		n	Min.	Max.	$\bar{X}$	SS	Min.	Max.	$\bar{X}$	SS		
Kontrol Grubu	Yardım ve Bilgi Arama	Madde_1	21	1,00	5,00	3,3810	1,46548	1,00	5,00	3,4286	1,24786	
		Madde_2	21	1,00	4,00	3,2381	,83095	1,00	5,00	3,2381	1,22085	
		Madde_3	21	1,00	5,00	3,4762	1,40068	1,00	5,00	3,6190	1,43095	
		Madde_4	21	1,00	5,00	2,2381	1,33809	1,00	5,00	2,6190	1,39557	
		Madde_5	21	1,00	5,00	3,2381	1,30018	1,00	5,00	3,2381	1,30018	
		Madde_6	21	1,00	5,00	2,0952	1,22085	1,00	5,00	2,5238	1,24976	
		Madde_7	21	1,00	5,00	3,7619	1,13599	1,00	5,00	3,8095	1,16701	
		Madde_8	21	1,00	4,00	2,3810	1,28360	1,00	5,00	2,7619	1,26114	
		Madde_9	21	1,00	5,00	3,0000	1,30384	1,00	5,00	3,1429	1,19523	
		Bilişsel	Madde_10	21	1,00	5,00	4,2857	,95618	3,00	5,00	4,6667	,57735
		Güvenlik ve Gizliliği Artırma	Madde_11	21	2,00	5,00	4,4286	,87014	3,00	5,00	4,6667	,65828
			Madde_12	21	2,00	5,00	4,4286	,81064	1,00	5,00	4,2381	,99523
			Madde_13	21	1,00	5,00	3,6190	1,16087	1,00	5,00	3,3333	1,15470
		Kaçınma ve Görmezden Gelme	Madde_14	21	1,00	5,00	2,3810	1,39557	1,00	5,00	2,4286	1,16496
			Madde_15	21	1,00	5,00	1,5714	1,07571	1,00	3,00	1,3333	,57735
			Madde_16	21	1,00	5,00	2,5714	1,39898	1,00	5,00	2,4286	1,32557
			Madde_17	21	1,00	5,00	2,4286	1,46872	1,00	5,00	2,2381	1,60950

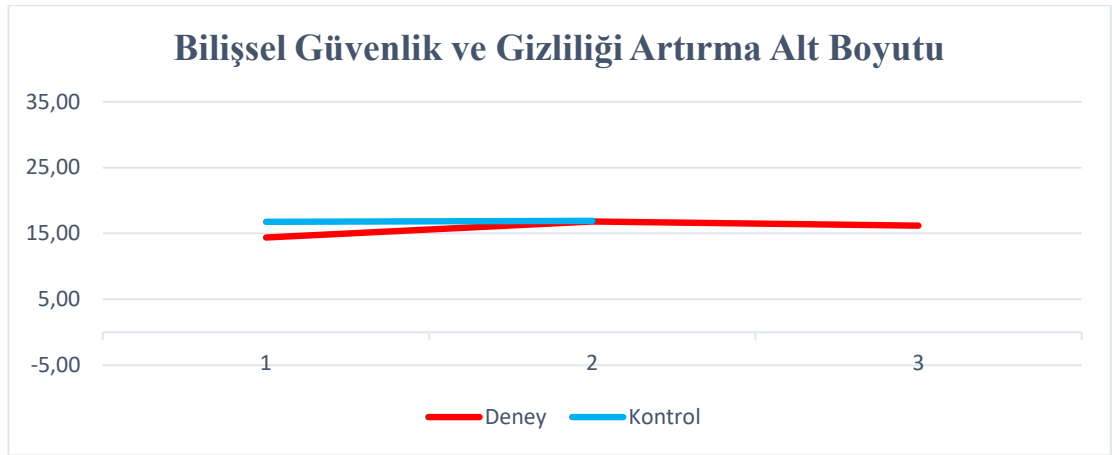
Çizelge 3.11 incelendiğinde, kontrol grubunda yer alan ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği’nin Yardım ve Bilgi Arama alt boyutu ön test madde ortalamalarının 2,0952 ile 3,7619 arasında; Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutu ön test madde ortalamalarının 3,6190 ile 4,4286 arasında; Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutu ön test madde ortalamalarının 1,5714 ile 2,4286 arasında değiştiği görülmektedir. Kontrol grubunda yer alan ergenlerin Yardım ve Bilgi Arama alt boyutu son test madde ortalamalarının 2,5238 ile 3,8095 arasında; Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutu son test madde ortalamalarının 3,3333 ile 4,6667 arasında; Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutu son test madde ortalamalarının 1,3333 ile 2,4286 arasında değiştiği görülmektedir.

Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği alt boyutlarına ilişkin ön test (1), son test (2) ve kalıcılık testi (3) ortalama puanlarının değişimi Şekil 3.4, Şekil 3.5 ve Şekil 3.6’da gösterilmiştir:

Şekil 3.4. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Yardım ve Bilgi Arama Alt Boyutuna İlişkin Ön Test, Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarının Değişimi

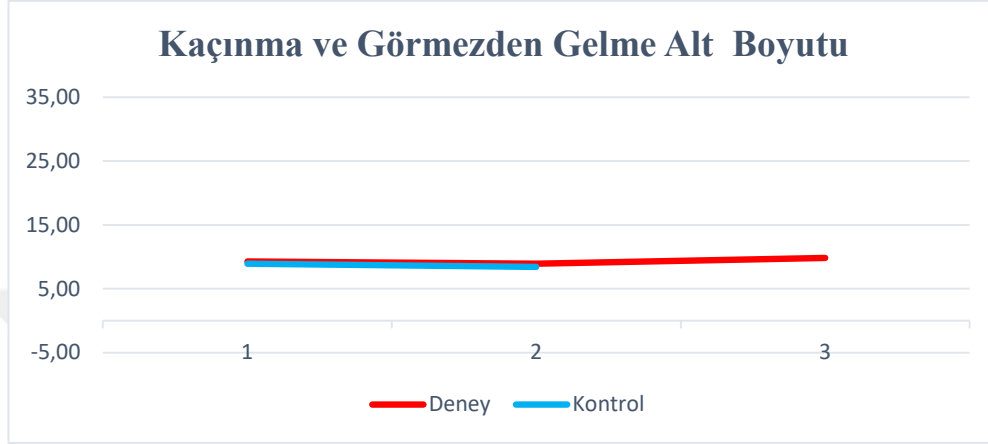
Şekil 3.4 incelendiğinde Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin Yardım ve Bilgi Arama alt boyutunda deney grubundaki ergenlerin ön test puanlarının kontrol grubundan yüksek olduğu fakat Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulanmasından sonra deney grubundaki ergenlerin puan artışının kontrol grubundaki artıştan daha fazla olduğu görülmektedir. Kalıcılık testinde ise son test puanlarına göre puanların değişmediği söylenebilir.

Şekil 3.5. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma Alt Boyutuna İlişkin Ön Test, Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarının Değişimi

Şekil 3.5 incelendiğinde, Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutunda kontrol grubunun ön test puanının deney

grubundan yüksek olduğu fakat Siber Zorbalık Farkınlık Programı uygulanmasından sonra deney grubunda puan artışının kontrol grubundaki artıştan daha fazla olduğu görülmektedir. Deney grubuna uygulanan kalıcılık testinde ise son test puanlarına göre puanların değişmediği söylenebilir.

Şekil 3.6. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Kaçınma ve Görmezden Gelme Alt Boyutuna İlişkin Ön Test, Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarının Değişimi

Şekil 3.6 incelendiğinde, Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutunda kontrol grubunun ön test puanı ile deney grubunun yakın olduğu ve Siber Zorbalık Farkınlık Programı uygulanmasından sonra deney grubu ve kontrol grubu puanlarının değişmediği görülmektedir. Deney grubuna uygulanan kalıcılık testinde ise son test puanlarına göre puanların değişmediği söylenebilir.

Deney ve kontrol grubundaki ergenlerin Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulanmadan önce Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ön test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin Mann Whitney-U Testi sonuçları Çizelge 3.12'de yer almaktadır.

Çizelge 3.12. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Ön Test Puanlarına İlişkin Mann Whitney-U Testi Sonuçları

Değişken	Grup	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Öntest Yardım ve Bilgi Arama	Deney	17,00	20,88	355,00	155,00	0,489
	Kontrol	21,00	18,38	386,00		
Öntest Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma	Deney	17,00	14,88	253,00	100,00	0,020*
	Kontrol	21,00	23,24	488,00		
Öntest Kaçınma ve Görmezden Gelme	Deney	17,00	20,18	343,00	167,00	0,730
	Kontrol	21,00	18,95	398,00		

*p<0,05.

Çizelge 3.12’de Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği alt boyutlarının ön test puanları incelendiğinde Yardım ve Bilgi Arama (U=155,00; p>0,05) ve Kaçınma ve Görmezden Gelme (U=167,00; p>0,05) alt boyutları ön test puanları açısından deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu alt boyutlarda Siber Zorbalık Farklılık Programı uygulanmadan önce deney ve kontrol gruplarının benzer olduğu söylenebilir. Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma alt boyutu (U = 100,00; p<0,05) ön test puanları açısından ise deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında, kontrol grubunda yer alan ergenlerin Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma alt boyutu ortalamalarının (23,24), deney grubunda yer alan ergenlerin ortalamalarından (14,88) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Deney ve kontrol grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin Mann Whitney-U Testi sonuçları Çizelge 3.13’de verilmiştir.

Çizelge 3.13. Deney ve Kontrol Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Son Test Puanlarına İlişkin Mann Whitney-U Testi Sonuçları

Değişken	Grup	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Sontest Yardım ve Bilgi Arama	Deney	17,00	21,68	368,50	141,50	0,276
	Kontrol	21,00	17,74	372,50		
Sontest Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma	Deney	17,00	19,68	334,50	175,50	0,929
	Kontrol	21,00	19,36	406,50		
Sontest Kaçınma ve Görmezden Gelme	Deney	17,00	19,71	335,00	175,00	0,917
	Kontrol	21,00	19,33	406,00		

*p<0,05, p>.05

Çizelge 3.13’de Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği alt boyutlarında deney ve kontrol gruplarında yer alan ergenlerin son test puanları incelendiğinde, Yardım ve Bilgi Arama (U=155,00; p>0,05), Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma (U=175,50; p>0,05) ve Kaçınma ve Görmezden Gelme (U=167,00; p>0,05) alt boyutları son test puanları açısından deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Deney grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları Çizelge 3.14’de verilmiştir:

Çizelge 3.14. Deney Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Değişken	Son test-Ön test	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p	Kısmî eta-kare
Yardım ve Bilgi Arama	Negatif Sıra	3	6,17	18,5	-2,140	0,032*	0,367
	Pozitif Sıra	11	7,86	86,5			
	Eşit	3					
Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma	Negatif Sıra	3	6,67	20,0	-2,280	0,023*	0,391
	Pozitif Sıra	12	8,33	100,0			
	Eşit	2					
Kaçınma ve Görmezden Gelme	Negatif Sıra	8	5,81	46,5	-0,591	0,554	
	Pozitif Sıra	4	7,88	31,5			
	Eşit	5					

*p<0,05, p>.05

Çizelge 3.14 incelendiğinde, deney grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin Yardım ve Bilgi Arama ($z=-2,140$, $p<0,05$; kısmi $\eta^2 = 0,367$) ve Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma ($z=-2,280$, $p<0,05$; kısmi $\eta^2 = 0,391$) alt boyutlarına ilişkin ön test son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği alt boyutlarına göre etki büyüklüğü değeri incelendiğinde, Yardım ve Bilgi Arama (0,367) ve Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma (0,391) alt boyutlarında kısmi eta kare değerlerinin orta düzeyde olduğu görülmektedir. Deney grubundaki ergenlerin Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutuna ilişkin ön test son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($z = -0,591$; $p>0,05$).

Deney grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği son test ve kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları Çizelge 3.15'de verilmiştir:

Çizelge 3.15. Deney Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Son Test ve Kalıcılık Testi Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Değişken	Kalıcılık testi-Son test	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Yardım ve Bilgi Arama	Negatif Sıra	8	8,38	67,0	-0,052	0,959
	Pozitif Sıra	8	8,63	69,0		
	Eşit	1				
Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma	Negatif Sıra	4	7,63	30,5	-0,223	0,823
	Pozitif Sıra	7	5,07	35,5		
	Eşit	6				
Kaçınma ve Görmezden Gelme	Negatif Sıra	5	6,30	31,5	-1,340	0,180
	Pozitif Sıra	9	8,17	73,5		
	Eşit	3				

$p>.05$

Çizelge 3.15'de deney grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği son test puanları ile kalıcılık testi puanları incelendiğinde, Yardım ve Bilgi Arama, Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma ve Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutların hiçbirinde anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Kontrol grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları Çizelge 3.16’da verilmiştir:

Çizelge 3.16. Kontrol Grubundaki Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Son Test ve Ön Test Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Değişken	Son test-Ön test	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Yardım ve Bilgi Arama	Negatif Sıra	6	8,50	51,00	-1,507	0,132
	Pozitif Sıra	12	10,00	120,00		
	Eşit	3				
Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma	Negatif Sıra	8	6,63	53,00	-0,032	0,975
	Pozitif Sıra	6	8,67	52,00		
	Eşit	7				
Kaçınma ve Görmezden Gelme	Negatif Sıra	7	12,14	85,00	-0,409	0,683
	Pozitif Sıra	10	6,80	68,00		
	Eşit	4				

p>.05

Çizelge 3.16 incelendiğinde, kontrol grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği’nin Yardım ve Bilgi Arama ($z=-1,507$; $p>0,05$), Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Arttırma ($z= -0,032$; $p>0,05$), ve Kaçınma ve Görmezden Gelme ($z=-0,409$; $p>0,05$) alt boyutlarının hiç birinde ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

4. TARTIŞMA

Bu bölümde, siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve siber zorbalıkla baş etme becerilerine etkisinin incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırma kapsamında elde edilen bulguların yorumlanması ve ilgili alan yazın doğrultusunda tartışılmasına yer verilmiştir.

Araştırmada ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ön test puanlarında deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan analiz sonucunda, Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin Siber Zorbalık Eğilimi ve Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutları ön test puanlarında deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenirken, Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu ön test puanlarında deney ve kontrol grupları arasında kontrol grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulanmadan önce kontrol grubundaki ergenlerin Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyuta ilişkin farkındalıklarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın bu sonucunun, çalışmanın, yansız atamanın kullanılmadığı ve hazır iki grubun belirli değişkenler üzerinden eşleştirildiği yarı deneysel desende yürütülmesinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Büyüköztürk ve ark. (2009), yarı deneysel desenlerde yansız atama yapılmadığını ve hazır iki grubun belli değişkenler açısından eşleştirilmeye çalışıldığını ancak eşleştirmenin çalışmaya dahil edilen grupların denk olduğunu garanti etmediğini belirtmektedir.

Araştırmada deney ve kontrol grubunun Ergenler için Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği son test puanları karşılaştırıldığında ise Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu, deney grubundaki ergenlerin program uygulandıktan sonra Siber Zorbalık Eğilimi puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir azalma olduğu belirlenmiştir. Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulamadan önce Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu ön test puanlarında deney ve kontrol

grupları arasında kontrol grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmesine rağmen, Siber Zorbalık Farkındalık Programı deney grubuna uygulandıktan sonra ergenlerin Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutu son test puanlarında deney ve kontrol grubu arasında anlamlı bir farklılık olmadığı dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda Siber Zorbalık Farkındalık Programının deney grubunda yer alan ergenlerin siber zorbalık eğilimlerinin azalmasında ve siber zorbalıkla baş etme becerilerine yönelik farkındalık düzeylerinin gelişmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Siber zorbalık eğiliminde ergenlerin siber zorbalığa yönelik tutumlarının önemli bir etken olduğu, siber zorbalığa yönelik olumlu tutumlara sahip olan ergenlerin, siber zorbalık eğiliminin ve siber zorbalık davranışlarını sergileme olasılığının yüksek olduğu belirtilmektedir (Barlett, 2017; Lee ve Wu, 2018). Başka bir deyişle, siber zorbalığa karşı olumlu tutumlar ve siber zorbalık eğilimi gelecekteki siber zorbalık davranışını öngörebilmektedir. Ergenlik döneminde siber zorbalığın Planlanmış Davranış Teorisi temelinde incelendiği bir çalışmada, ergenlerin siber zorbalık davranışını olumlu veya olumsuz olarak değerlendirme ve algılama derecesinin siber zorbalık davranışlarını sergileme olasılığının ve siber zorbalık eğiliminin belirleyicisi olduğu ifade edilmektedir (Heirman ve Walrave, 2012). Birey teknoloji aracılığı ile başkalarına saldırgan davranışlar sergilediğinde, siber zorbalığın fiziksel olmayan doğası ve mağdur olan bireyde herhangi fiziksel bir etki ve iz bırakmaması, zorbanın sergilediği davranışının mağdur üzerindeki olumsuz sonuçları ve etkisini doğrudan gözlemleyememesi, zorbanın mağdur tarafından anonim algılanması ve mağdurun ebeveynleri ve yetkili kişiler tarafından zorbanın kimliğinin belirlenemeyeceğine ve böylelikle cezalandırılmayacağına inanması siber zorbalığın olumsuz sonuçlarına yönelik farkındalık düzeylerini ve tutumlarını etkilemektedir (Barlett, 2017). Ajzen'e (1991) göre, olumsuz sonuçlara sahip olarak algılanan davranışlara yönelik olumsuz tutumlar ele alınmaktadır. Ergenlerin siber zorbalığın olumsuz sonuçlarına yönelik farkındalığının siber zorbalık davranışlarına yönelik algı, motivasyon ve tutumlarını dolayısıyla siber zorbalık eğilimlerini etkileyeceği düşünülmektedir (Kowalski ve ark., 2014). Zorbalık davranışlarında seyirci rollerinin incelendiği çalışmada seyircilerin zorbalık davranışının mağdur için olumsuz ve zararlı sonuçlarını farkında olduklarında ve davranışı olumsuz olarak

değerlendirdiklerinde müdahale ettikleri belirtilmektedir (Shultz, Heilman ve Hart, 2014). Bu doğrultuda Siber Zorbalık Farkındalık Programı ile ergenlerin internet ortamında karşılaşılabilecekleri siber zorbalık davranışlarının neler olduğuna ve mağdur olan bireylerde sosyal, akademik ve psikolojik açıdan zarar verici etkilerine ve yasal risklerine yönelik farkındalığını artırarak siber zorbalık eğilimlerini azaltmada etkili olduğu düşünülebilir. Ergenlerin siber zorbalığa yönelik farkındalıklarının siber zorbalıkla baş etme becerilerinin geliştirilmesi açısından da önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. Yapılan çalışmalarda ergenlerin internet ortamında karşılaştıkları siber zorbalık davranışları ile etkili baş etmeye yönelik yeterli bilgi ve farkındalığa sahip olmadığı ve ergenlerin bazılarının siber zorbalıkla nasıl baş edeceklerini bilmedikleri, yaşadıkları siber zorbalığı kimseye söylemedikleri ve görmezden gelmeye çalıştıkları belirtilmektedir (Smith ve ark., 2008; Li, 2010). Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın ergenlerin internet ortamında siber zorbalıkla karşılaştıklarında etkili bir biçimde baş etme yöntemlerinin neler olduğuna yönelik farkındalıklarını artırarak baş etme becerilerini geliştirmede etkili olduğu söylenebilir.

Çeşitli ülkelerde yapılan çalışmalarda siber zorbalığı önlemeye yönelik geliştirilen programların ergenlik döneminde siber zorbalık davranışlarının görülme olasılığını azaltmada etkili olduğunu ortaya konmaktadır (Del Rey ve ark., 2012; Palladino ve ark., 2012; Wölfer ve ark., 2014; Cross ve ark., 2016). İspanya'da ergenlere yönelik geliştirilen ConRed programının etkileri, siber zorbalıkta zorba, mağdur, seyirci ve zorba/mağdur rolleri açısından ayrı ayrı incelenmiştir. Araştırma sonucunda siber zorba, siber mağdur ve siber zorba/mağdur rollerinde siber zorbalığa dahil olan öğrencilerin siber zorbalığa katılımlarını azalttığı bulunmuştur (Del Rey, Casas ve Ortega, 2016). İtalya'da ergenlere yönelik geliştirilen No Trap! programının deney grubunda yer alan ergenlerin geleneksel zorbalık ve mağduriyet, siber zorbalık, siber mağduriyet davranışlarını azaltma da etkili olduğu tespit edilmiştir (Palladino ve ark., 2016). Avusturya'da ortaokul öğrencilerine yönelik geliştirilen ViSC Sosyal Yetkinlik Programı'nın ergenlerin siber zorbalığa katılımının azaltılmasında etkili olduğu belirlenmiştir (Grandinger ve ark., 2016). Siber zorbalığın sonuçları ve yasal riskleri hakkında öğrencilerin farkındalığını

arttırmak, çevrimiçi korunma becerilerini, kendilerine ya da başkalarına yapılan siber zorbalık davranışları ile karşılaştıklarında yardım ve baş etme stratejilerini içeren davranışlarını geliştirmeyi amaçlayan ve Almanya’da geliştirilen Medya Kahramanları Programı’nın öğrenciler arasında siber zorbalık davranışlarının azalması ve önlenmesinin yanı sıra, empati ve perspektif alma becerisi, öznel iyi oluş hali ve benlik saygısını desteklediği görülmüştür (Wölfer ve ark.,2014; Chaux ve ark.,2016).

Araştırmada deney ve kontrol grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan analiz sonucunda, kontrol grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Ölçeği’nin Siber Zorbalık Eğilimi, Siber Zorbalıkla Baş Etme ve Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutlarının hiç birinde ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenirken, deney grubundaki ergenlerin Siber Zorbalık Eğilimi, Siber Zorbalıkla Baş Etme ve Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutlarının ön test ve son test puanları arasında son test lehine anlamlı bir farklılık olduğu dikkat çekmektedir. Araştırmanın bu sonucuna göre Siber Zorbalık Farkındalık Programı’nın deney grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği’nin Siber Zorbalık Eğilimi, Siber Zorbalıkla Baş Etme ve Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutlarına ilişkin farkındalık düzeylerini geliştirmede etkili olduğu söylenebilir. Deney grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği’nin alt boyutlarında son test ve kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan analiz sonucunda, son test ve kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durum Siber Zorbalık Farkındalık Programı’nın deney grubundaki ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerine etkisinin kalıcılık testi uygulamasında da devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Yapılan çalışmalarda siber zorbalığın yapılma gerekçelerinin ergenler tarafından sıklıkla eğlence ve şaka olarak belirtildiği ve ergenlerin bu davranışları zorbalık olarak nitelendirmedikleri görülmektedir (Smith ve ark., 2008; Topçu ve ark., 2008; Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Siber zorbalığı bir zorbalık olarak

algılamayan ve eğlence olarak gören ergenlerin mağdurların olumsuz duygular yaşamaması gerektiğini, olayın yalnızca şaka amaçlı yapıldığını, incitme amacı güdülmeyeceğini ifade ettiği ortaya konmaktadır (Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Bu durumun ergenlerin siber zorbalığın olumsuz sonuçlarını farkında olmadığını ve bu yüzden siber zorbalığı, zorbalık içeren bir davranış olarak nitelendirmediklerinin bir göstergesi olabileceği düşünülmektedir. İnternet ortamında yüz yüze iletişim eksikliğinden dolayı siber zorbalık eylemlerinin mağdurlar üzerinde yol açtığı olumsuz etkilerin doğrudan gözlenememesi, zorbaların veya zorbalığa tanık olan seyircilerin mağdurla empati kuramamasına ve siber zorbalığın sonuçlarını geleneksel zorbalığa kıyasla daha az farkında olmasına veya hiç farkında olmamasına neden olmaktadır (Solanje ve Smith, 2008). Perren ve Gutzwiller-HelfenFinger (2012) siber zorba ve mağdur arasında doğrudan temasın olmamasının zorbanın pişmanlık duygusuna ilişkin duygusal bağının azalmasına neden olduğunu öne sürerek empati gibi, pişmanlık duygusunun da bireyin zararlı eylemlerinin mağdur için olumsuz sonuçları hakkındaki farkındalığının bir göstergesi olduğunu belirtmektedir. İnternet ortamının sunduğu anonimliğin, bireylerin siber zorbalık eylemlerinin sonuçlarını fark etmelerini sağlayan mağdurların duygusal tepkilerini görememelerine neden olduğu belirtilmektedir (Kowalski ve Limber, 2007). Bu doğrultuda araştırma kapsamında uygulanan Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın ergenlerin siber zorbalığa maruz kalan bireyler ile empati kurmalarını sağlayarak siber zorbalık eğilimlerini azaltmış olabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda Siber Zorbalık Farkındalık Programı ergenlerin internet ortamında tehdit edici ve riskli davranışlardan kaçınma ve çevrimçi güvenlik ve gizlilik önlemlerinin önemini farkına varmalarını sağlayarak kendilerini siber zorbalıktan korumaya ve siber zorbalıkla karşılaştıklarında siber zorbalığın sonuçlarından daha az etkilenmelerini sağlayacak baş etme becerilerine ilişkin farkındalık düzeylerini geliştirmede etkili olduğu söylenebilir.

Ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerini artırmaya yönelik yapılan deneysel çalışmalarda araştırmanın bu sonucuna benzer nitelikte sonuçlar elde edilmiştir (Wahap ve ark., 2015; Nedim Bal ve Kahraman, 2015; Aydın, 2016; Altundağ, 2018). Aydın (2016) tarafından yapılan çalışmada altıncı sınıfta öğrenim

gören öğrencilere uygulanan sanal zorbalık farkındalık programının öğrencilerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerinin artmasında anlamlı bir etkisinin olduğu belirtilmektedir. Wahap ve ark. (2015), tarafından yapılan çalışmada 13-17 yaş grubu ergenlere yönelik geliştirilen, multimedya uygulamasının ergenlerin siber zorbalığa yönelik farkındalıkları ve bilgi düzeylerini arttırdığı ifade edilmektedir. Altundağ (2018) tarafından yapılan çalışmada lise okul rehber öğretmenlerine yönelik sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri ve sanal zorba farkındalığını kazandırma programının hem rehber öğretmenlerin hem de öğrencilerin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin ve baş etme becerilerinin gelişmesinde etkili olduğu belirtilmektedir. Yapılan başka bir çalışmada 13-14 yaş grubu üstün yetenekli ergenlere uygulanan siber zorbalığa karşı duyarlılık geliştirme grup programının ergenlerin siber zorbalığa karşı duyarlılık düzeylerini artırdığı tespit edilmiştir (Nedim Bal ve Kahraman, 2015). Gölpek Sarı ve Seferoğlu (2019) tarafından yapılan çalışmada altıncı sınıf öğrencilerine siber zorbalığa ilişkin farkındalık kazandırmak için verilen eğitimde hem öğrencilerin siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma oranlarının azaldığı hem de siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerinin arttığı tespit edilmiştir.

Araştırmada Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ön test puanlarında deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan analiz sonucunda, Yardım ve Bilgi Arama alt boyutu ve Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutu ön test puanlarında deney ve kontrol grubu arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenirken, Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutu ön test puanlarında, deney ve kontrol grupları arasında kontrol grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulanmadan önce kontrol grubundaki ergenlerin Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutuna ilişkin baş etme becerilerinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Deney ve kontrol grubunun son test puanları karşılaştırıldığında ise Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin alt boyutlarında deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Siber Zorbalık Farkındalık Programı uygulamadan önce Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutu ön test puanlarında deney ve kontrol grupları arasında kontrol grubu lehine anlamlı bir

farklılık olduğu belirlenmesine rağmen, Siber Zorbalık Farkındalık Programı deney grubuna uygulandıktan sonra Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutu son test puanlarında deney ve kontrol grubu arasında anlamlı farklılık olmadığı dikkat çekmektedir. Araştırmanın bu sonucuna göre deney grubunda yer alan ergenlere uygulanan Siber Zorbalık Farkındalık Programının ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutuna ilişkin puanlarını geliştirmede etkili olduğu söylenebilir.

Ergenler tarafından yaygın bir şekilde kullanılan sosyal iletişim uygulamalarında paylaşılan kişisel bilgiler ve gizlilik önlemlerinin alınmaması güvenlik açısından bazı risk ve tehlikeler yaratmaktadır. Yapılan bir çalışmada Türkiye'de çocuk ve ergenlerin %44'ü sosyal iletişim uygulamalarını güvenli ortamlar olarak değerlendirmekte, %47'si ise sosyal ağlarda kişisel bilgilerin güvenliğine yönelik önlemleri bilmediğini, % 48'i tanımadığı kişilerden arkadaşlık isteği geldiğinde profili kontrol edip güvenli bulursa kabul ettiğini ifade etmektedir (Çağıltay ve ark. 2014). Siber zorbalığın internet, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile sergilenen davranışlar olduğu göz önüne alındığında internet ve iletişim teknolojilerinin güvenli olmayan ve riskli kullanımının siber zorbalık ile ilişkili olduğu ve güvenli internet kullanımının siber zorbalıktan korunma ve baş etmede etkili olduğu ifade edilmektedir (Topçu ve ark., 2008; Erdur Baker, 2010, Perren ve ark., 2012). Siber zorbalıkla baş etmede kullanılan öncelikli ve etkili stratejinin, sorunu çözmek için teknolojiyi kullanmak olduğu belirtilmektedir. Teknik çözümler arasında kullanıcı adını veya hesap kimliğini değiştirme, e-posta adresini veya telefon numarasını değiştirme, sosyal medyada arkadaş olmama ve mesajları veya kullanıcıları engelleme gibi başa etme davranışları bulunmaktadır (Arıcak ve ark., 2008; Juvonen ve Gross , 2008; Smith ve ark., 2008). Juvonen ve Gross (2008) teknolojiyi kullanarak baş etmede en yaygın kullanılan etkili stratejinin zorbayı engellemek olduğunu belirtmekte, siber zorbalıkla baş etmede ergenlerin zorbayı engellediğini, zorbayı web sitesindeki arkadaş listesinden çıkardığını ve kullanıcı adını veya e-postalarını değiştirdiğini ifade etmektedir. Price ve Dalgleish (2010), internet ortamında zorbayı engellemenin en yaygın kullanılan teknik strateji olduğunu; katılımcıların bunu en yararlı çevrimiçi eylem olarak değerlendirdiğini

belirtmektedir. İnternetin insanların yaşamı üzerinde özellikle ergenlere eğitim açısından bir çok fırsat ve fayda sağladığı göz önünde bulundurulduğunda, ergenlerin internet tabanlı iletişim araçlarının etik, bilinçli ve sorumlu kullanımı, internet güvenliği ve gizliliği, kendilerini siber ortamda nasıl koruyabilecekleri konusunda bilgilendirilmelerinin gençleri internet erişimini kısıtlamadan siber çevrenin tehlikelerinden ve siber zorbalığın olumsuz etkilerinden koruyabileceği belirtilmektedir (Erdur Baker, 2010). Bu bağlamda Siber Zorbalık Farkındalık Programının ergenlerin siber zorbalıkla etkili baş etme ve siber zorbalıktan korunmalarında internet güvenliği ve gizliliğinin önemine ve sosyal iletişim uygulamalarını nasıl güvenli bir şekilde kullanacaklarına ilişkin farkındalık düzeylerini artırarak Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği artırma alt boyutuna yönelik becerilerini geliştirmede etkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada deney ve kontrol grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan analiz sonucunda, kontrol grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin Yardım ve Bilgi Arama, Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma ve Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutlarının hiç birinde ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenirken, deney grubundaki ergenlerin Yardım ve Bilgi Arama ve Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutlarında ön test ve son test puanları arasında son test lehine anlamlı bir farklılık olduğu ancak Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutu ön test ve son test puanları arasında ise anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Deney grubunda yer alan ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği son test ve kalıcılık testi puanları incelendiğinde, son test ve kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bu sonucuna göre, siber zorbalık farkındalık programının deney grubunda yer alan ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin Yardım ve Bilgi Arama alt boyutu ve Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutuna ilişkin baş etme becerilerini geliştirmede anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir. Ancak uygulanan programın Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutuna ilişkin baş etme becerilerini geliştirmede anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu durumun COVID-19 salgını nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti Milli

Eğitim Bakanlığı tarafından alınan önlemler kapsamında eğitim öğretime ara verilmesi nedeniyle programın son dört oturumunun uygulanamamasından kaynaklandığı düşünölmektedir. Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın uygulanan oturumlarında etkili baş etme stratejilerinden olan Yardım ve Bilgi Arama, Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma stratejisine yönelik içeriğin yer almasının ergenlerin bu alt boyutlara ilişkin baş etme becerilerini geliştirmede etkili olduğu düşünölmektedir. Ancak Kaçınma ve Görmezden Gelme stratejisinin etkililiğinin değerlendirilmesine yönelik içeriğin Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın uygulanamayan oturumları arasında yer almasından dolayı programın bu alt boyuta ilişkin baş etme becerilerini geliştirmede anlamlı bir etkisinin olmadığı düşünölmektedir. Araştırmada deney grubundaki ergenlere son testlerin uygulanmasından üç hafta sonra yapılan kalıcılık testinde Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın ergenlerin Yardım ve Bilgi Arama alt boyutu ve Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutuna ilişkin baş etme becerilerini geliştirmeye yönelik etkisinin devam ettiği tespit edilmiştir.

İnternet temelli bilgi ve iletişim teknolojilerinin ergenler arasında yaygın olarak kullanıldığı yapılan kapsamlı ve geniş çaplı araştırmalar (PEW, 2015; TÜİK, 2013) ile ortaya konmakla birlikte, riskli internet kullanımı (Erdur Baker, 2010) ile ilişkili olan siber zorbalık davranışlarının görölme sıklığının 13-14 yaşı grubu ergenlerde yüksek olduğu belirtilmektedir (Williams ve Guerra, 2007; Ayas ve Horzum, 2012; Camphell ve ark., 2013). Siber zorbalıkla ilişkili davranışlar ergenler arasında yaygın olarak görölmekte ve ergenlerin gelişimi ve yaşamı üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Siber zorbalığa maruz kalan bireyler kaygı, korku ve stres gibi olumsuz duyguları deneyimlemekte ve bu duygulara neden olan durum karşısında çeşitli baş etme stratejilerine başvurmaktadır (Arıcak ve ark., 2008; Smith ve ark., 2008; Raskuskas ve Huynh, 2015). Ergenlerin çoğunluğunun yaşadıkları siber zorbalık sonucunda üzölmelerine rağmen, siber zorbalığa maruz kaldıklarında hiçbir şey yapılamayacağına inandıkları ifade edilmektedir (Smith ve ark., 2008; Li, 2010). Siber zorbalığın olumsuz etkilerinin mağdurlar tarafından kullanılan baş etme stratejisi ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Başka bir deyişle etkisiz başa çıkma yöntemi kullanan mağdurların depresyon yaşama olasılığı olduğu

ifade edilmektedir (Jacobs ve ark., 2014). İnternet güvenliği ve gizliliği ve sosyal destek arama stratejilerinin siber zorbalıkla baş etmede kullanılan etkili yöntemler olduğu belirtilmektedir (Price ve Dalglish, 2010; Raskuskas ve Huynh, 2015; Sttichai ve Smith, 2018). Siber zorbalıkla baş etmede İnternet güvenliliği ve gizliliğe yönelik teknolojik çözümlerin en yaygın kullanılan baş etme stratejisi olduğu (Arıca ve ark., 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Smith ve ark., 2008), yardım ve bilgi aramaya yönelik sosyal destek arayışının en tutarlı şekilde onaylanan pozitif başa çıkma stratejisi olduğu görülmektedir (Smith ve ark., 2008; Raskuskas ve Huynh, 2015). Yardım ve bilgi aramaya yönelik aile ve akranlardan sosyal destek alınmasının siber zorbalığın olumsuz etkilerinden olan depresif belirtileri azaltmada etkili olduğu, zorbalıkla yüzleşmenin ise depresyonu arttırdığı belirtilmektedir (Machmutow ve ark., 2012). Bu bağlamda siber zorbalığın görülme yaygınlığının 13-14 yaş grubu ergenlerde yüksek olması, bu yaş grubunun siber zorbalık açısından risk altında olduğu, siber zorbalığın olumsuz etkilerinin siber zorbalığa maruz kalan bireyler tarafından kullanılan baş etme yöntemleri ile ilişkili olduğu göz önüne alındığında, ergenlerin siber zorbalıkla etkili baş etme stratejilerine yönelik bilgi ve becerileri kazanmalarının önemli olduğu düşünülmektedir. Siber Zorbalık Farkındalık Programının ergenlerin siber zorbalıkla baş etmede yetişkin ve akran desteğinin önemi, internet ortamında bilgi ve yardım alınabilecek web siteleri, internet güvenliği ve gizliliğinin önemine ilişkin farkındalıklarını artırarak siber zorbalıkla etkili baş etme stratejilerinden olan Yardım ve Bilgi Arama ve Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutuna ilişkin baş etme becerilerini geliştirmede etkili olduğu düşünülmektedir.

Türkiye’de ve dünyada ergenlik döneminde siber zorbalığı önlemeye ilişkin geliştirilen programlarda doğrudan siber zorbalıkla baş etme becerilerine yönelik geliştirilen programların sınırlı olduğu ancak programlarda siber zorbalıkla baş etmede akran desteği, internet riskleri ve güvenli internet kullanımı, empati, çatışma çözme, sosyal sorumluluk gibi dolaylı olarak baş etme becerilerine yönelik içeriğin yer aldığı görülmektedir (Del Rey ve ark., 2012; Williford ve ark., 2013; Wölfer ve ark., 2014; Nedim Bal ve Kahraman, 2015; Chaux ve ark., 2016; Cross ve ark., 2016). Ergenlerin siber zorbalıkla baş etme becerilerini geliştirmeye yönelik yapılan

deneysel çalışmalarda araştırmanın bu sonucuna benzer sonuçlar elde edildiği belirlenmiştir. Altundağ (2018) tarafından yapılan çalışmada okul rehber öğretmenlerine yönelik geliştirilen sanal zorbalıkla başa çıkma stratejileri ve sanal zorba farkındalığını kazandırma programının hem rehber öğretmenlerin hem de rehber öğretmenlerin görev yaptıkları okulda öğrenim gören öğrencilerin baş etme becerilerinin gelişmesinde etkili olduğu belirtilmektedir. Del Rey ve ark. (2012) tarafından yapılan çalışmada 11-19 yaş grubu ergenlere yönelik geliştirilen ConRed Programı'nın deney grubunda yer alan ergenlerde siber zorbalığa katılım, internetin kötüye kullanılması ve internette paylaşılan bilgi üzerinde yanlış kontrol algısında genel bir azalma tespit edilmiştir. Ayrıca ergenlerin internette paylaştıkları içerikleri nasıl kontrol edecekleri, çevrim içi güvenlik ve kontrolleri nasıl sağlayacakları, internete yükledikleri kişisel bilgileri gizli tutmak için kullanacakları strateji ve yöntemler açısından farkındalıklarının arttığı bulunmuştur.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve baş etme becerilerine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanan siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına arttırmaya ve baş etme becerilerini geliştirmeye etkisinin olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırma sonucunda ergenlerin Ergenler İçin Farkındalık leği n test puanlarında deney ve kontrol grupları arasında Siber Zorbalıkla Baş Etme alt boyutunda kontrol grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Ergenlerin Ergenler için Siber Zorbalık Farkındalık leği son test puanlarında deney ve kontrol grupları arasında Siber Zorbalık Eğilimi alt boyutunda deney grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada kontrol grubundaki ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık leği'nin Siber Zorbalık Eğilimi, Siber Zorbalıkla Baş Etme ve Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutlarında ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenirken, deney grubundaki ergenlerin Siber Zorbalık Eğilimi, Siber Zorbalıkla Baş Etme ve Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutlarında ön test ve son test puanları arasında son test lehine anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme leği n test puanlarında deney ve kontrol grupları arasında Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutunda kontrol grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme leği son test puanlarında deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Deney grubunda yer alan ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme leği'nin Yardım ve Bilgi Arama ve Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutlarında ön test ve son test puanları arasında son test lehine anlamlı bir farklılık olduğu belirlenirken, Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutu ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı

tespit edilmiştir. Kontrol grubundaki ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin Yardım ve Bilgi Arama, Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma, Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutlarında ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı dikkat çekmektedir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda ilgili kurum ve kuruluşlara, eğitimcilere, ailelere ve araştırmacılara öneriler sunulmuştur:

- Araştırma kapsamında hazırlanan ve 13-14 yaş grubu ergenlere uygulanan Siber Zorbalık Farkındalık Programı'nın ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerini artırma ve baş etme becerilerini geliştirmede etkisinin olduğu göz önüne alındığında program, ulusal düzeyde ortaokul sekizinci sınıfta öğrenim gören ergenlere uygulanabilir.
- Siber Zorbalık Farkındalık Programı ortaokul sekizinci sınıfta öğrenim gören ergenlere uygulanmış ve ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarını ve baş etme becerilerini geliştirmede etkili olduğu tespit edilmiştir. Ancak farklı yaş grupları ve tüm öğretim kademesindeki çocuk ve ergenlere yönelik siber zorbalık farkındalık programları geliştirilip uygulanabilir. Ayrıca siber zorbalığa ilişkin farkındalık ve baş etme becerilerine yönelik öğrencilere ek olarak aileler ve öğretmenler çalışmaya dahil edilerek tüm okul yaklaşımına dayalı uygulamalar gerçekleştirilebilir.
- Ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerini artırma ve baş etme becerilerini geliştirmeye yönelik farklı öğretim yöntem ve tekniklerinin veya yaklaşımların kullanıldığı programlar geliştirilebilir.
- Bu araştırmada Siber Zorbalık Farkındalık Programı 13-14 yaş grubu ergenlere yönelik geliştirilmiştir. Ebeveynlere veya öğretmenlere yönelik siber zorbalık farkındalık programları geliştirilip çocukların siber zorbalık farkındalık düzeyine etkisi incelenebilir.

- Araştırma kapsamında 12-18 yaş grubu ergenlerin siber zorbalığa yönelik farkındalıklarını belirlemek amacıyla geliştirilen Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir. Araştırmacılar öğrencilerin siber zorbalığa yönelik farkındalıklarının farklı yaş gruplarında ve çeşitli değişkenler ile ilişkisinin incelendiği araştırmalar yürütebilir.
- Siber zorbalığa ilişkin farkındalık ve siber zorbalıkla baş etme becerilerine yönelik okul rehber öğretmenlerine hizmet içi eğitimler, seminer ve konferanslar düzenlenebilir.
- Okul rehber öğretmenleri öğrencilerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarını artırmak ve baş etme becerilerini geliştirmek amacıyla yıllık rehberlik planlarında siber zorbalık davranışları, siber zorbalığın etkileri ve siber zorbalıkla baş etme yöntemleri konusuna yer vererek öğrencilere eğitimler planlayabilir.
- Okul rehberlik servisi aile eğitimi kapsamında yapılan çalışmalarda ailelere yönelik siber zorbalık, ergenlik döneminde siber zorbalığın etkileri, internet ortamında ebeveyn denetimi, siber zorbalıkla baş etme konularına yer verebilir.
- Ebeveynler çocuklarını internette erişim sağladıkları ortam, internet ortamında karşılaşılabilecekleri riskler, güvenli internet kullanımı, siber zorbalık davranışları, siber zorbalığın olumsuz etkileri ve siber zorbalıkla etkili baş etme yöntemleri gibi konularda bilgilendirerek çocuklarının siber zorbalığa yönelik farkındalık kazanmalarını sağlamalıdır.

ÖZET

Siber Zorbalık Farkındalık Programının Ergenlerin Siber Zorbalığa İlişkin Farkındalıklarına ve Siber Zorbalıkla Baş Etme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi

Bu araştırmada siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve siber zorbalıkla baş etme becerilerine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, ön test- son test eşleştirilmiş kontrol gruplu yarı deneysel desende yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu Antalya İli Konyaaltı ilçesinde, İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı, orta sosyoekonomik düzeyde, iki ortaokulun sekizinci sınıfında öğrenim gören toplam 36 ergen oluşturmaktadır. Deney grubunda 17 ergen, kontrol grubunda ise 21 ergen yer almaktadır. Araştırmada ergenlere ve ailelerine ilişkin sosyo demografik özellikler ve ergenlerin internet kullanım düzeylerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu”, ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerini belirlemek amacıyla “Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği”, ergenlerin siber zorbalık ile baş etme becerilerinin değerlendirmek amacıyla “Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği” uygulanmıştır. Araştırma kapsamında hazırlanan Siber Zorbalık Farkındalık Programı deney grubunda yer alan ergenlere beş hafta boyunca, haftada iki ders saati uygulanmıştır. Araştırma sonucunda deney ve kontrol grubunda yer alan ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği ve Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği ön test ve son test puanları incelendiğinde kontrol grubunda yer alan ergenlerin ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Deney grubunda yer alan ergenlerin Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği'nin Siber Zorbalık Eğilimi, Siber Zorbalıkla Baş Etme ve Siber Zorbalıktan Korunma alt boyutlarında, Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği'nin ise Yardım ve Bilgi Arama, Bilişsel Güvenlik ve Gizliliği Artırma alt boyutlarında ön test ve son test puanlarında son test lehine anlamlı bir farklılık olduğu, Kaçınma ve Görmezden Gelme alt boyutunda ise anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Programın ve son test uygulamasının tamamlanmasından üç hafta sonra yapılan kalıcılık testi puanlarında da programın etkisinin devam ettiği belirlenmiştir. Araştırma sonucunda ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalık düzeylerinin ve baş etme becerilerinin gelişmesine yönelik ilgili kurum ve kuruluşlara, eğitimcilere, araştırmacılara ve ailelere yönelik öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik Dönemi, Siber Zorbalıkla Baş Etme, Siber Zorbalık Farkındalığı

SUMMARY

Examination of the Effect of Cyber Bullying Awareness Program on Adolescents' Awareness of Cyberbullying and Coping Skills With Cyberbullying

In this study, it was aimed to examine the effect of cyberbullying awareness program on adolescents' awareness of cyberbullying and their skills to cope with cyberbullying. The research was conducted in a quasi-experimental design with a pretest-posttest control group. The study group of the study consists of 36 adolescents in the eighth grade of two secondary schools at middle socioeconomic level in Konyaaltı district of Antalya Province, affiliated to the Provincial Directorate of National Education. There were 17 adolescents in the experimental group and 21 adolescents in the control group. In the study, to collect socio-demographic information about adolescents and their parents an "Individual Information Form", prepared by researcher is administered. In order to assess the awareness levels of adolescents regarding cyberbullying the "Cyber Bullying Awareness Scale for Adolescents" and in order to assess the skills to cope with cyberbullying of adolescents the "Coping With Cyberbullying Scale" are administered. As a result of the study, when the pre-test and post-test scores of the Cyber Bullying Awareness Scale for Adolescents and Coping with Cyberbullying Scale were examined, it was determined that there was no significant difference between the pre-test and post-test scores of the adolescents in the control group. It was determined that there was a significant difference in favor of post-test in pre-test and post-tests scores of adolescents in the experimental group for Cyber Bullying Tendency of Cyber Bullying Awareness Scale, Coping with Cyber Bullying and Protection from Cyber Bullying sub-dimensions, Help and Information Seeking, Cognitive Security and Enhancing Confidentiality sub-dimensions of Coping with Cyber Bullying Scale and no significant difference in Avoidance and Ignore sub-dimension. It was determined that the effect of the program continued in the retention test scores made three weeks after the completion of the program and the post-test. As a result of the study, suggestions were made to relevant institutions and organizations, educators, researchers and families for the development of adolescents' awareness of cyberbullying and their coping skills.

Keywords: Adolescence Period, Coping with Cyber Bullying, Cyber Bullying Awareness

KAYNAKLAR

- ACCORDINO DB, ACCORDINO MP (2011). An exploratory study of face-to-face and cyberbullying in sixth grade students. *American Secondary Education*, **40** : 14–30.
- AGNEW R (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, **30(1)**: 47-88.
- AJZEN I (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, **50(2)**: 179-211.
- AKBAŞ U, KARABAY E, YILDIRIM SEHERYELİ M, AYAZ A, DEMİR ÖO (2019). Türkiye Ölçme Araçları Dizininde yer alan açımlayıcı faktör analizi çalışmalarının paralel analiz sonuçları ile karşılaştırılması. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi [Journal of Theoretical Educational Science]*, **12(3)**: 1095-1123.
- AKBULUT Y (2014). Effect of Case–Based Video Support on Cyberbullying Awareness. *Australian Educational Computing*, **29(1)**: 1-12
- AKYÜZ A, KOÇ Z (2020). Empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının lise 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin siber zorbalık ve empati düzeylerine etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, **40(1)**: 75-111.
- ALTUNDAĞ Y (2018). Lise rehber öğretmenlerine yönelik tüm okul yaklaşımına dayalı sanal zorba farkındalığı ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programının etkililiği. Doktora Tezi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- ÁLVAREZ GARCIA D, PÉREZ JCN, GONZÁLEZ AD, PÉREZ CR (2015). Risk factors associated with cybervictimization in adolescence. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, **15(3)**: 226-235.
- ANDERSON CA, BUSHMAN BJ (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, **53**: 27–51.
- ARICAK T, SİYAHHAN S, UZUNHASANOĞLU A, SARİBEYOĞLU S, CIPLAK S, YILMAZ N, MEMMEDOV C (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *Cyberpsychology & behavior*, **11(3)**: 253-261.
- ASLAN D, ÖZGÜN Ö (2017). Sosyal Öğrenme Kuramı. *Eğitim Psikolojisi* içinde. Ed: Neriman Aral, Tayyip Duman. Ankara: Pegem Akademi. s.: 320-338.
- ATAK H (2011). Kimlik gelişimi ve kimlik biçimlenmesi: kuramsal bir değerlendirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, **3(1)**: 163-213.

- AYAS T, AYDIN F, HORZUM MB (2015). Cyberbullying Awareness Scale: A Validity and Reliability Study. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, **2(2)**: 38-51.
- AYAS T, HORZUM MB (2010). Sanal Zorba / Kurban Ölçek geliştirme çalışması. *Akademik Bakış Dergisi*, **19**: 1-17.
- AYAS T, HORZUM MB (2012). On being cyber bully and victim among primary school students. *Elementary Education Online*, **11(2)**: 369-380.
- AYDIN F (2016). Sanal zorbalık eğitiminin 6. sınıf öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalığına etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- BALABAN SALI J, ERGÜN BAŞAK B, BAŞTÜRK AKÇA E (2015). Cyberbullying among Middle School Students in Turkey. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, **5(2)**: 109-130.
- BALAKRISHNAN V (2015). Cyberbullying among young adults in Malaysia: The roles of gender, age and Internet frequency. *Computers in Human Behavior*, **46**: 149-157.
- BALDRY AC, BLAYA C, FARRINGTON DP (2018). International perspectives on cyberbullying: prevalence, risk factors and interventions. Springer.
- BARLETT CP (2017). From theory to practice: Cyberbullying theory and its application to intervention. *Computers in Human Behavior*, **72**: 269-275.
- BARUAH H, DASHORA P, PARMAR A (2017). Impact of cyberbullying on psychological health of adolescents. *International Journal of Humanities and Social Sciences (IJHSS)*, **6(4)**: 137-144.
- BAŞTÜRK AKÇA E, SAYIMER İ (2017). Siber Zorbalık Kavramı, Türleri ve İlişkili Olduğu Faktörler: Mevcut Araştırmalar Üzerinden Bir Değerlendirme. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, **8(30)**: 1-20.
- BAYAR Y, UÇANOK Z (2012). Okul sosyal iklimi ile geleneksel ve sanal zorbalık arasındaki ilişkiler: Genellenmiş akran algısının aracı rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, **27(70)**: 101.
- BEDEL A, IŞIK E, HAMARTA E (2014). Ergenler için başa çıkma ölçeğinin (EBÇÖ) geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, **39(176)**: 227-235.
- BEE H, BOYD D (2009). Çocuk Gelişim Psikolojisi. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- BERAN T, LI Q (2005). Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research*, **32(3)**: 265-277.

- BERAN TN, RINALDI C, BICKHAM DS, RICH M (2012). Evidence for the need to support adolescents dealing with harassment and cyber-harassment: Prevalence, progression, and impact. *School Psychology International*, **33**: 562–576.
- BETTS LR (2016). *Cyberbullying: Approaches, Consequences and Interventions*. Macmillan: London.
- BEYAZIT U, ŞİMŞEK Ş, BÜTÜN AYHAN A (2016). An Investigation of the Relationship Between Peer Relationships and Peer Bullying in Adolescents. In *Contemporary Approaches in Education and Communication*. Eds: H. Arslan, M. A. Icbay, A. J. Gallard, S. L. Ramos. Germany: Peter Lang GmbH. p.: 323-335.
- BİNGÖL N, TANRIKULU T (2014). Siber zorba ve mağdur olma ile algılanan sosyal destek düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, **(43)**: 1-17.
- BONANNO RA, HYMEL S (2013). Cyber bullying and internalizing difficulties: Above and beyond the impact of traditional forms of bullying. *J Youth Adolesc.* , **42(5)**: 685–697.
- BREWER G, KERSLAKE J (2015). Cyberbullying, self-esteem, empathy and loneliness. *Computers in Human Behavior*, **48**: 255-260.
- BULUT E (2018). Öğrenci, öğretmen ve velilerin gözünden ortaokul öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalık düzeylerinin incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- BÜTÜN AYHAN A, YURDAKUL Y, ÇINAR G, BEYAZIT U (2017) . An examination of the relationship between cyberbullying and parenting attitudes in adolescents. In *Current Approaches in Education and Economics*. Ed.: Hasan Göksu. United States of America: Strategic Researches Academic (SRA) Publishing. p.:43-49.
- BÜYÜKÖZTÜRK Ş (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, **8(4)**: 470-483.
- BÜYÜKÖZTÜRK Ş (2007). *DeneySEL Desenler: Öntest-Sontest Kontrol Grubu Desen ve Veri Analizi (2. Baskı)*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- BÜYÜKÖZTÜRK Ş (2011). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. (14. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- BÜYÜKÖZTÜRK Ş, ÇAKMAK EK, AKGÜN ÖE, KARADENİZ Ş, DEMİREL F. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri. (10. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- CALVETE E, ORUE I, ESTÉVEZ A, VILLARDÓN L, PADILLA P (2010). Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggressors' profile. *Computers in Human Behavior*, **2**: 1128–1135.

- CAMPBELL M, SPEARS B, SLEE PT, BUTLER D, KIFT S (2013). Victims' perceptions of bullying: Traditional and cyber and the psychosocial correlates of their victimisation. *Emotional and Behavioural Difficulties*, **17**: 389-401.
- CHAN HCO, WONG DS (2017). Coping with cyberbullying victimization: An exploratory study of Chinese adolescents in Hong Kong. *International journal of law, crime and justice*, **50**: 71-82.
- CHAUX E, VELÁSQUEZ AM, SCHULTZE KRUMBHOLZ A, SCHEITHAUER H (2016). Effects of the cyberbullying prevention program media heroes (Medienhelden) on traditional bullying. *Aggressive behavior*, **42(2)**: 157-165.
- CHU XW, FAN CY, LI, Q, ZHOU ZK (2018). Cyberbullying victimization and symptoms of depression and anxiety among Chinese adolescents: Examining hopelessness as a mediator and self compassion as a moderator. *Computers in Human Behavior*, **86**: 377-386.
- CLARKE BD (2013). Parents' Perceptions and Awareness of Cyberbullying of Children and Adolescents. Yayınlanmamış doktora tezi. Antioch University, New England.
- CROSS D, BARNES A, PAPAGEORGIOU A, HADWEN K, HEARN L, LESTER L (2015). A social-ecological framework for understanding and reducing cyberbullying behaviours. *Aggression and Violent Behavior*, **23**: 109-117.
- CROSS D, LESTER L, BARNES A (2015). A longitudinal study of the social and emotional predictors and consequences of cyber and traditional bullying victimisation. *International journal of public health*, **60(2)**: 207-217.
- CROSS D, SHAW T, HADWEN K, CARDOSO P, SLEE P, ROBERTS C, THOMAS L, BARNES A (2016). Longitudinal impact of the Cyber Friendly Schools program on adolescents' cyberbullying behavior. *Aggressive behavior*, **42(2)**: 166-180.
- CROSSLIN K, CROSSLIN M (2014). Cyberbullying at a Texas University-A Mixed Methods Approach to Examining Online Aggression. *Texas Public Health Journal*, **66(3)**: 26-31.
- ÇAGILTAY K, KARAKUŞ T, KURŞUN E, KAŞIKCI DN, CANKAR İ, BAYZAN S (2011). The use of social networks among children in Turkey. In *EU Kids Online II Final Conference*. London, UK.
- ÇANKAYA İH (2011). İlköğretimde akran zorbalığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, **24(1)**: 81-92.
- DEVELLIS FR (2017). Ölçek Geliştirme Kuram ve Uygulamalar. (3.Basımdan Çeviri). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- DEHUE F, BOLMAN C, VOLLINK T (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *CyberPsychology & Behavior*, **11(2)**: 217-223.

- DEL REY AR, CASAS JA, ORTEGA-RUIZ R (2012). The ConRed Program, an evidence-based practice. *Comunicar: Revista Científica de Comunicación y Educación*, **20(39)**: 129-138.
- DEL REY R, CASAS JA, ORTEGA R (2016). Impact of the ConRed program on different cyberbullying roles. *Aggressive behavior*, **42(2)**: 123-135.
- DEMİREL Ö (2017). Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulamaya. (25.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- DENİZ Z (2007). Psikolojik ölçme aracı uyarlama. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, **40(1)**: 1-16.
- DERMAN O (2008).Ergenlerde psikososyal gelişim. *İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Adölesan Sağlığı II. Sempozyum Dizisi*, **63**: 19-21.
- DİLMAÇ B, AYDOĞAN D (2010). Values as a predictor of cyberbullying among secondary school students. *International Journal of Human and Social Sciences*, **5**: 185-188.
- DOLGIN GK (2014). Ergenlik Psikolojisi Gelişim, İlişkiler ve Kültür. Kaknüs Yayınları: İstanbul.
- DOOLEY JJ, PYZALSKI J, CROSS D (2009). Cyberbullying versus face-to-face bullying: A theoretical and conceptual review. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, **217**: 182-188.
- EGEBERG G, THORVALDSEN S, RONNING JA (2016). The impact of cyberbullying and cyber harassment on academic achievement. *In Digital expectations and experiences in education*. Brill Sense. p.: 183-204.
- ELÇİ A,SEÇKİN Z (2016). Cyberbullying awareness for mitigating consequences in higher education. *Journal of interpersonal violence*, **34(5)**: 946-960.
- ERDUR BAKER Ö (2010). Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools. *New media & society*, **12(1)**: 109-125.
- ERDUR BAKER Ö, TANRIKULU İ (2010). Psychological consequences of cyber bullying experiences among Turkish secondary school children. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, **2(2)**: 2771-2776.
- ERDUR BAKER Ö, KAVŞUT F (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, **(27)**: 31-42.

- EROĞLU Y (2014). Ergenlerde siber zorbalık ve mağduriyeti yordayan risk etmenlerini belirlemeye yönelik bütüncül bir model önerisi. Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- EROĞLU Y, PEKER A (2011). Aileden ve arkadaştan algılanan sosyal destek ve siber mağduriyet: yapısal eşitlik modeliyle bir inceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, **27**: 1-15.
- EROĞLU Y, PEKER A (2015). Ergenlerde akran ilişkileri ile siber zorbalık statüleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, **10(11)**: 593-607
- ESPELAGE DL (2014). Ecological theory: Preventing youth bullying, aggression, and victimization. *Theory into Practice*, **53(4)**: 257-264.
- ESPELAGE DL, RAO MA, CRAVEN RG (2012). Theories of cyberbullying. In S. Bauman, D. Cross, & J.Walker (Eds.): *Principles of cyberbullying research: Definitions, measures, and methodology*. New York: Routledge.
- EVANS CB, SMOKOWSKI PR, ROSE RA, MERCADO MC, MARSHALL KJ (2019). Cumulative bullying experiences, adolescent behavioral and mental health, and academic achievement: An integrative model of perpetration, victimization, and bystander behavior. *Journal of child and family studies*, **28(9)**: 2415-2428.
- FANTI KA, DEMETRIOU AG, HAWA VV (2012). A longitudinal study of cyberbullying: Examining risk and protective factors. *European Journal of Developmental Psychology*, **9(2)**: 168-181.
- FIELD A (2009). *Discovering Statistics Using SPSS (and sex and drugs and rock'n'roll)*. (3rd Ed.). London: SAGE Publications.
- FLETCHER A, FITZGERALD YAU N, JONES R, ALLEN E, VINER R, BONELL C (2014). Brief report: Cyberbullying perpetration and its associations with socio-demographics, aggressive behaviour at school, and mental health outcomes. *Journal of Adolescence*, **37(8)**: 1393–1398.
- GANDER MJ, GARDINER HW (2010). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. (7.Baskı). Ankara: İmge Kitapevi.
- GARAIGORDOBIL M (2015). Cyberbullying in adolescents and youth in the Basque country: Prevalence of cybervictims, cyberaggressors, and cyberobservers. *Journal of Youth Studies*, **18**: 569–582.
- GEORGE D, MALLERY P (2019). *Ibm Spss Statistics 23 Step by Step: A Simple Guide and Reference*. New York: Routledge.
- GÖLPEK SARI F, SEFEROĞLU SS (2019). Ortaokul öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalık durumları ile sanal zorbalık yapma ve mağdur olma durumlarının incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, **6(1)**: 54-76.

- GRADINGER P, STROCHMEIER D, SPIEL C (2009). Traditional bullying and cyberbullying: Identification of risk groups for adjustment problems. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, **217**: 205–213.
- GRADINGER P, YANAGIDA T, STROHMEIER D, SPIEL C (2016). Effectiveness and sustainability of the ViSC Social Competence Program to prevent cyberbullying and cyber-victimization: Class and individual level moderators. *Aggressive behavior*, **42(2)**: 181-193.
- GRIFFIN RS, GROSS AM (2004). Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research. *Aggression and violent behavior*, **9(4)**: 379-400.
- GUO S (2016). A meta-analysis of the predictors of cyberbullying perpetration and victimization. *Psychology in the Schools*, **53(4)**: 432-453.
- HEIRMAN W, WALRAVE M (2012). Predicting adolescent perpetration in cyberbullying: An application of the theory of planned behavior. *Psicothema*, **24(4)**: 614-620.
- HEMPHILL SA, HEERDE JA (2014). Adolescent predictors of young adult cyberbullying perpetration and victimization among australian youth. *Journal of Adolescent Health*, **55**: 580-587.
- HINDUJA S, PATCHIN JW (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant behavior*, **29(2)**: 129-156.
- HOFF DL, MITCHELL SN (2009). Cyberbullying: Causes, effects, and remedies. *Journal of Educational Administration*, **47(5)**: 652-665.
- HORZUM MB, AYAS T (2013). Exploring guidance counselors' cyber bullying awareness level in terms of various variables. *Hacettepe University Journal of Education*, **28(23)**: 195-205.
- HORZUM MB, AYAS T (2014). Orta öğretim öğrencilerin psikolojik belirtilere göre sanal zorba ve sanal mağdur düzeylerinin yordanması. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, **1(2)**: 21-36.
- HU L, BENTLER PM (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, **6**: 1-55.
- IRANZO B, BUELGA S, CAVA MJ, ORTEGA BARÓN J (2019). Cyberbullying, psychosocial adjustment, and suicidal ideation in adolescence. *Psychosocial Intervention*, **28(2)**: 75-81.
- JACOBS NC, DEHUE F, VOLLINK T, LECHNER L (2014). Determinants of adolescents' ineffective and improved coping with cyberbullying: A Delphi study. *Journal of Adolescence*, **37(4)**: 373-385.

- JANG H, SONG J, KIM R (2014). Does the offline bully-victimization influence cyberbullying behavior among youths? Application of general strain theory. *Computers in Human Behavior*, **31**: 85-93.
- JENARO C, FLORES N, FRIAS CP (2017). Anxiety and Depression in Cyberbullied College Students: A Retrospective Study. *Journal of Interpersonal Violence*, 109-131.
- JUVONEN J, GROSS EF (2008). Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, **78(9)**: 496-505.
- KAPCI EG (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, **37(1)**: 1-13.
- KÄRNÄ A, VOETEN M, LITTLE TD, POSKIPARTA E, KALJONEN A, SALMIVALLI C (2011). A large-scale evaluation of the KiVa antibullying program: Grades 4–6. *Child development*, **82(1)**: 311-330.
- KATZER C, FETCHENHAUER D, BELSCHAK F (2009). Cyberbullying: Who are the victims? A comparison of victimization in Internet chatrooms and victimization in school. *Journal of media Psychology*, **21(1)**: 25-36.
- KAVUK KALENDER MK, BULU Ş, KESER H (2018). Siber Zorbalık Tehlike Düzeyi Ölçeğinin Ortaokul ve Lise Formlarının Geliştirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, **26(2)**: 569-587.
- KEITH S, MARTIN ME (2005). Cyber-Bullying: creating a culture. *Reclaiming children and youth*, **134(3)**: 224-228.
- KERT SB, ŞAHİNER A (2016). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri öğretmenliği bölümü 4. sınıf öğrencilerinin sanal zorbalık hakkındaki farkındalık durumlarının farklı değişkenlerce incelenmesi. *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, **5(3)**: 127-134.
- KINGERY JN, ERDLEY CA, MARSHALL KC (2011). Peer acceptance and friendship as predictors of early adolescents' adjustment across the middle school transition. *Merrill-Palmer Quarterly*, **57(3)**: 215-243.
- KIRAN ESEN B (2003). Akran Baskı Düzeylerine ve Cinsiyetlerine Göre Öğrencilerin Risk Alma Davranışı ve Okul Başarılarının İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, **2(20)**: 17-26.
- KIRBY E (2008). Eliminate bullying - A legal imperative. *A Legal Memorandum*, **8(2)**: 1-6.
- KLINE RB (2015). Principles and Practice of Structural Equation Modeling. (4th Ed.). NY: Guilford Publications, Inc.

- KOÇ M, HORZUM MB, AYAS T, AYDIN F, ÖZBAY A, UĞUR E (2016). Sanal zorbalıkla baş etme ölçeği: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Sakarya University Journal of Education*, **6(3)**: 116-128.
- KOÇAK D, ÇOKLUK Ö, KAYRI M (2016). Faktör sayısının belirlenmesinde MAP testi, paralel analiz, K1 ve yamaç birikinti grafiği yöntemlerinin karşılaştırılması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, **13(1)**: 330-359.
- KOWALSKI RM, GIUMETTI GW, SCHROEDER AN, LATTANNER MR (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, **140(4)**: 1073.
- KOWALSKI RM, LIMBER SE, AGATSTON PW (2012). *Cyberbullying: Bullying in the digital age* (2nd Ed.). Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- KOWALSKI RM, LIMBER SP (2007). Electronic Bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, **41**: 22–30.
- KOWALSKI RM, LIMBER SP (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, **53(1)**: 13-20.
- KULAKSIZOĞLU A(2016). *Ergenlik Psikolojisi*. (18.Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- LANGOS C (2012). Cyberbullying: The challenge to define. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, **15(6)**: 285-289.
- LAPIDOT LEFLER N, DOLEV COHEN M (2015). Comparing cyberbullying and school bullying among school students: Prevalence, gender, and grade level differences. *Social Psychology of Education*, **18**: 1–6.
- LARRAÑAGA E, YUBERO S, OVEJERO A, NAVARRO R (2016). Loneliness, parent-child communication and cyberbullying victimization among Spanish youths. *Computers in Human Behavior*, **65**: 1-8.
- LEE YC, WU WL (2018). Factors in cyber bullying: the attitude-social influence-efficacy model. *Anales De Psicología/Annals of Psychology*, **34(2)**: 324-331.
- LERNER D (2013). *The structure of cyber and traditional aggression: An integrated conceptualization*. Arizona State University.
- LI J, SİDİBE AM, SHEN X, HESKETH T (2019). Incidence, risk factors and psychosomatic symptoms for traditional bullying and cyberbullying in Chinese adolescents. *Children and Youth Services Review*, **107**: 104511.
- LI Q (2006). Cyberbullying in schools: a research of gender differences. *School Psychology International*, **27(2)**: 157-70.

- LI Q (2010). Cyberbullying in high schools: A study of students' behaviors and beliefs about this new phenomenon. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, **19(4)**: 372-392.
- LIANOS H, MCGRATH A (2017). Can the general theory of crime and general strain theory explain cyberbullying perpetration?. *Crime & Delinquency*, **64(5)**: 674-700.
- LIVINGSTONE S, BRAKE DR (2010). On the rapid rise of social networking sites: New findings and policy implications. *Children & society*, **24(1)**: 75-83.
- LOW S, ESPELAGE D (2013). Differentiating cyber bullying perpetration from non-physical bullying: Commonalities across race, individual, and family predictors. *Psychology of Violence*, **3(1)**: 39.
- MACHMUTOW K, PERREN S, STICCA F, ALSAKER FD (2012). Peer victimisation and depressive symptoms: Can specific coping strategies buffer the negative impact of cybervictimisation. *Emotional and Behavioral Difficulties*, **17**: 403-420.
- MASON KL (2008). Cyberbullying: A preliminary assessment for school personnel. *Psychology in the Schools*, **45**: 323-348.
- MEB (2018). Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi Öğretim Programı <http://mufredat.meb.gov.tr/> adresinden 25 Eylül 2019 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- MENESINI E (2012). Cyberbullying: The right value of the phenomenon. Comments on the paper "Cyberbullying: An overrated phenomenon?" *European Journal of Developmental Psychology*, **9(5)**: 544-552.
- MENESINI E, NOCENTINI A, PALLADINO BE, FRISEN A, BERNE S, ORTEGA RUIZ R, CALMAESTRA J, SCHEITHAUER H, SCHULTZE KRUMBHOLZ A, LUIK P, NARUSKOV K, BLAYA C, BERTHAUD J, SMITH PK (2012). Cyberbullying definition among adolescents: A comparison across six European countries. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, **15(9)**: 455-463.
- MISHNA F, KHOURY KASSABRIB M, GADALLAA T, DACIUKA J (2012). Risk factors for involvement in cyber bullying: Victims, bullies and bully-victims. *Children and Youth Services Review*, **34(1)**: 63-67.
- MISHNA F, SAINI M, SOLOMON S (2009). Ongoing and online: Children and youth's perceptions of cyber bullying. *Children and Youth Services Review*, **31(12)**: 1222-1228.
- NANSEL TR, OVERPECK M, PILLA RS, RUAN WJ, SIMONS MORTON B, SCHEIDT P (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Jama*, **285(16)**: 2094-2100.

- NARUSKOV K, LUIK P, NOCENTINI A, MENESINI E (2012). Estonian students' perception and definition of cyberbullying. *Trames*, **4**: 323-343.
- NEDİM BAL P, KAHRAMAN S (2015). The effect of cyber bullying sensibility improvement group training program on gifted students. *Journal of Gifted Education Research*, **3(2)**: 48-57.
- NISHINA A, JUVONEN J, WITKOW MR (2005). Sticks and stones may break my bones, but names will make me feel sick: The psychosocial, somatic, and scholastic consequences of peer harassment. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, **34(1)**: 37-48.
- NOCENTINI A, CALMAESTRA J, SCHULTZE KRUMBHOLZ A, SCHEITHAUER H, ORTEGA R, MENESINI E (2010). Cyberbullying: Labels, behaviours and definition in three European countries. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, **20(2)**: 129-142.
- OLENIK SHEMESH D, HEIMAN T, EDEN S (2012). Cyberbullying victimisation in adolescence: Relationships with loneliness and depressive mood. *Emotional and Behavioural Difficulties*, **17(3)**: 361-374.
- OLWEUS D (1994). Bullying at school: Long-term outcomes for the victims and an effective school-based intervention program. In *Aggressive behavior: Current perspectives*. Ed: R. Huesmann. New York: Plenum Press. p.: 97-130.
- OLWEUS D (1996). Bully/victim problems in school. *Prospects*, **26(2)**: 331-359.
- OLWEUS D (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, **9(5)**: 520-538.
- OLWEUS D (1993). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Oxford: Blackwell.
- O'NEILL B, DINH T (2015). Mobile technologies and the incidence of cyberbullying in seven European countries: Findings from Net Children Go Mobile. *Societies*, **5(2)**: 384-398.
- ÖZBAY A (2017). Sanal Zorbalığa Maruz Kalan Ergenlerin Çözüm Odaklı Kısa Süreli Terapi Yönelimli Psikoeğitim Programının Psikolojik Belirtiler ve Sanal Mağduriyete Etkisi. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- ÖZCAN DEMİR N., GÖRGÜN BARAN A, ULUSOY D (2005). Türkiye'de Ergenlerin Arkadaş-Akran Grupları İle İlişkileri ve Sapmış Davranışlar: Ankara Örneği. *Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, **32**: 83-108.
- PABIAN S, DE BACKER CJ, VANDEBOSCH H (2015). Dark Triad personality traits and adolescent cyber-aggression. *Personality and Individual Differences*, **75**: 41-46.

- PALLADINO BE, NOCENTINI A, & MENESINI E (2016). Evidence-based intervention against bullying and cyberbullying: Evaluation of the NoTrap! program in two independent trials. *Aggressive behavior*, **42(2)**: 194-206.
- PALLADINO BE, NOCENTINI A, MENESINI E (2012). Online and offline peer led models against bullying and cyberbullying. *Psicothema*, **24**: 634–639.
- PARRIS L, VARJAS K, MEYERS J, CUTTS H (2012). High school students' perceptions of coping with cyberbullying. *Youth & Society*, **44(2)**: 284-306.
- PATCHIN JW, HINDUJA S (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, **4** : 148–169.
- PATCHIN JW, HINDUJA S. (2015). Measuring cyberbullying: Implications for research. *Aggression and Violent Behavior*, **23**: 69-74.
- PEARCE N, CROSS D, MONKS H, WATERS S, FALCONER S (2011). Current evidence of best practice in whole-school bullying intervention and its potential to inform cyberbullying interventions. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, **21**: 1–21.
- PEKER A (2013). İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemleri internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisi. Doktora tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- PEKER A, EKİNCİ E (2016). Genel öz-yeterliğin siber zorbalıkla başa çıkma davranışları üzerindeki yordayıcı etkisi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, **5(4)**: 2126-2140.
- PEKER A, EROĞLU Y, ADA Ş (2012). Ergenlerde siber zorbalığın ve mağduriyetin yordayıcılarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, **12(2)**:185-206.
- PERREN S, CORCORAN L, COWIE H, DEHUE F, GUCKIN C, SEVCIKOVA A, TSATSOU P, VOLLINK T (2012). Tackling cyberbullying: Review of empirical evidence regarding successful responses by students, parents, and schools. *International Journal of Conflict and Violence (IJCV)*, **6(2)**: 283-292.
- PERREN S, DOOLEY J, SHAW T, CROSS D (2010). Bullying in school and cyberspace: Associations with depressive symptoms in Swiss and Australian adolescents. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, **4(28)**: 1-10.
- PERREN S, GUTZWILLER HELFENFINGER E (2012). Cyberbullying and traditional bullying in adolescence: Differential roles of moral disengagement, moral emotions, and moral values. *European Journal of Developmental Psychology*, **9(2)**: 195-209.
- PEW (2015). Pew Research Center. <http://www.pewinternet.org/2015/04/09/teens-social-media-technology-2015/> adresinden 02.09.2018 tarihinde erişim sağlanmıştır.

- PİŞKİN M (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, **2(2)**: 531-562.
- PORNARI CD, WOOD J (2010). Peer and cyber aggression in secondary school students: The role of moral disengagement, hostile attribution bias, and outcome expectancies. *Aggressive Behavior*, **36(2)**: 81-94.
- PRICE M, CHIN MA, HIGA MCMILLAN C, KIM S, FRUEH BC (2013). Prevalence and internalizing problems of ethnoracially diverse victims of traditional and cyber bullying. *School Mental Health*, **5**: 183-191.
- PRICE M, DALGLEISH J (2010). Cyberbullying Experiences, impacts and coping strategies as described by Australian young people. *Youth Studies Australia*, **29(2)**: 51-59.
- PYZALSKI J (2012). From cyberbullying to electronic aggression: Typology of the phenomenon. *Emotional and Behavioural Difficulties*, **17**: 305-317.
- RASKAUSKAS J, HUYNH A (2015). The process of coping with cyberbullying: A systematic review. *Aggression and violent behavior*, **23**: 118-125.
- RASKAUSKAS J, STOLTZ AD (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, **43(3)**: 564-575.
- RIMAL, R. N., & REAL, K. (2003). Understanding the influence of perceived norms on behaviors. *Communication Theory*, **13(2)**: 184-203.
- SALMIVALLI C (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, **15**: 112-120.
- SAMPASA KANYINGA H, ROUMELIOTIS P, XU H (2014). Associations between cyberbullying and school bullying victimization and suicidal ideation, plans and attempts among Canadian school children. *PloSone*, **9(7)**: 102-145.
- SAN BAYHAN P, ARTAN İ (2004). Çocuk Gelişimi ve Eğitimi. İstanbul:Morpa Kültür Yayınları.
- SASSON H, MESCH G (2014). Parental mediation, peer norms and risky online behavior among adolescents. *Computers in Human Behavior*, **33**: 32-38.
- SCHNEIDER SK, O'DONNELL L, STUEVE A, COULTER RWS (2012). Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: A regional census of high school students. *American Journal of Public Health*, **102**: 171-177.
- SCHULTZE KRUMBHOLZ A, SCHEITHAUER H (2009). Social-behavioral correlates of cyberbullying in a German student sample. *Zeitschrift für psychologie/Journal of Psychology*, **217(4)**: 224-226.

- SCHUMACKER RE, LOMAX RG (2004). A Beginner's Guide To Structural Equation Modeling. (2nd Ed.). NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- SEÇER İ (2015). Psikolojik Test Geliştirme ve Uyarlama Süreci. SPSS ve LISREL Uygulamaları. Ankara: Anı Yayıncılık.
- SELKIE EM , KOTA R, CHAN YF, MORENO M (2015). Cyberbullying, depression, and problem alcohol use in female college students: A multisite study. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, **18**: 79–86.
- SERİN H (2012). Ergenlerde siber zorbalık/siber mağduriyet yaşantıları ve bu davranışlara ilişkin öğretmen ve eğitim yöneticilerinin görüşleri. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- SEZER B, YILMAZ R, YILMAZ FGK (2015). Cyber bullying and teachers' awareness. *Internet Research*, **25(4)**: 674-687.
- SHULTZ E, HEILMAN R, HART KJ. (2014). Cyber-bullying: An exploration of bystander behavior and motivation. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, **8(4)**.
- SITTICHAİ R, SMİTH PK (2018). Bullying and cyberbullying in Thailand: coping strategies and relation to age, gender, religion and victim status. *Journal of New Approaches in Educational Research*, **7(1)**: 24-30.
- ŠLÉGLOVÁ V, CERNA A (2011). Cyberbullying in adolescent victims: Perception and coping. *Cyberpsychology: journal of psychosocial research on cyberspace*, **5(2)**.
- SLONJE R, SMİTH PK (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, **49**: 147-154.
- SLONJE R, SMİTH PK, FRİSÉN A (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, **29**: 26–32.
- SMİTH PK (2012). Cyberbullying: Challenges and opportunities for a research program-A response to Olweus (2012). *European Journal of Developmental Psychology*, **9(5)**: 553-558.
- SMİTH PK, ANANIADOU K (2003). The nature of school bullying and the effectiveness of school-based interventions. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, **5(2)**: 189-209.
- SMİTH PK, MAHDAVİ J, CARVALHO M, FISHER S, RUSSELL S, TİPPETT N (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, **49 (4)**: 376–385.

- SOURANDER A, KLOMEK AB, IKONEN M, LINDROOS J, LUNTAMO T, KOSKELAINEN M, RISTKARI T, HELENIUS H (2010). Psychosocial risk factors associated with cyberbullying among adolescents: A population-based study. *Archives of general psychiatry*, **67(7)**: 720-728.
- SPIRITO A, STARK LJ, WILLIAMS C (1988). Development of a brief coping checklist for use with pediatric populations. *Journal of Pediatric Psychology*, **13**: 555-574
- STEFFGEN G, KONIG A, PFETSCH J, MELZER A (2011). Are cyberbullies less empathic? Adolescents' cyberbullying behavior and empathic responsiveness. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, **14(11)**: 643-648.
- STEINBERG L (2001). We know some things: Parent-adolescent relationship in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, **11(1)**: 1-19.
- STEINBERG L (2007). Ergenlik. (Çev.: F. Çok, H. Ercan, M. Artar, E. Uçar, S. A. Sevim, M. Bağlı, A. Aypay, T. Şener, R. Parmaksız, C. Satman, T. Yiğit, E. G. Kapçı). İmge Kitapevi: Ankara.
- STICCA F, PERREN S (2013). Is cyberbullying worse than traditional bullying? Examining the differential roles of medium, publicity, and anonymity for the perceived severity of bullying. *Journal of Youth and Adolescence*, **42**: 739-750.
- STROHMEIER D, HOFFMANN C, SCHILLER EM, STEFANEK E, SPIEL C (2012). ViSC social competence program. *New Directions for Youth Development*, **2012(133)**: 71-84.
- TANRIKULU T (2013). Siber zorbalıkla ilgili değişkenlerin incelenmesi ve gerçeklik terapisi yönelimli bir müdahale programının siber zorbaca davranışlar üzerindeki etkisi. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- TANRIKULU T, KINAY H, ARICAK OT (2013). Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, **3(1)**: 38-47.
- THOMPSON B (2004). Exploratory and Confirmatory Factor Analysis: Understanding Concepts and Applications. (1th Ed.). NY: Psychology Press.
- TIAN L, YAN Y, HUEBNER ES (2018). The effects of cyberbullying and cybervictimization on early adolescents' mental health: The differential mediating roles of perceived peer relationship stress. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, **21(7)**: 1-8.
- TOPÇU Ç (2014). Modeling the relationships among coping strategies, emotion regulation, rumination, and perceived social support in victims of cyber and traditional bullying. Doktora Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

- TOPÇU Ç, ERDUR BAKER Ö (2016). Zorbalık mağdurlarının yardım alma davranışı ve yardım kaynakları. *Ege Eğitim Dergisi*, **17(1)**: 127-145.
- TOPÇU Ç, ERDUR BAKER Ö, ÇAPA AYDIN Y (2008). Examination of cyberbullying experiences among Turkish students from different school types. *Cyberpsychology & Behavior*, **11(6)**: 643-648.
- TOPÇU Ç, YILDIRIM A, ERDUR BAKER Ö (2013). Cyber bullying@ schools: What do Turkish adolescents think?. *International Journal for the Advancement of Counselling*, **35(2)**: 139-151.
- TOPÇU UZER Ç, TANRIKULU İ (2017). Siber zorbalığı önleme ve müdahale programları: ulusal bir alanyazın taraması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, **30(1)**: 1-17.
- TOTAN T, YÖNDEM ZD (2007). Ergenlerde Zorbalığın Anne, Baba ve Akran İlişkileri Açısından İncelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, **8(2)**: 53-68.
- TÜİK (2013) . Türkiye İstatistik Kurumu. <http://www.tuik.gov.tr> adresinden 25.09.2018 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- TÜRKİLERİ İNSELÖZ N, UÇANOK Z (2013). Ergenlerde sanal zorbalık: Nedenler, duygular ve baş etme yollarının niteliksel analizi. *Türk Psikoloji Yazıları*, **16 (32)**: 20-44.
- TWYMAN K, SAYLOR C, TAYLOR LA, COMEAUX C (2010). Comparing children and adolescents engaged in cyberbullying to matched peers. *Cyberpsychology, behavior, and social networking*, **13(2)**: 195-199.
- URL,1. <http://www.mynet.com/haber/dunya/12-yasinda-online-zorbalik-kurbani-798585-1>
- URL,2. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turk-kizi-seniz-sanal-zorba-kurbani-19693094>
- URL,3.<http://www.haberturk.com/tv/dunya-hali/haber/1793415-avustralya-da-amy-everett-siber-zorbalik-kurbani-oldu>.
- VALKENBURG PM, PETER J (2011). Online communication among adolescents: An integrated model of its attraction, opportunities, and risks. *Journal of Adolescent Health*, **48**: 121–127.
- VAN GEEL M, GOEMANS A, TOPRAK F, VEDDER P (2016). Which personality traits are related to traditional bullying and cyberbullying? A study with the Big Five, Dark Triad and sadism. *Personality and Individual Differences*, **106**: 231-235.
- VANDEBOSCH H, VAN CLEEMPUT K (2008). Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters. *Cyberpsychology & Behavior*, **11(4)**: 499-503.

- VIENO A, GINI G, LENZI M, POZZOLI T, CANALE N, SANTINELLO M (2014). Cybervictimization and somatic and psychological symptoms among Italian middle school students. *The European Journal of Public Health*, **25(3)**: 433–437.
- VOLLINK T, BOLMAN CA, DEHUE F, JACOBS NC (2013). Coping with cyberbullying: Differences between victims, bully-victims and children not involved in bullying. *Journal of community & applied social psychology*, **23(1)**: 7-24.
- WACHS S, WOLF KD, PAN CC (2012). Cybergrooming: Risk factors, coping strategies and associations with cyberbullying. *Psicothema*, **24**: 628–633.
- WAHAB NA, YAHAYA WAJW, MUNIANDY B (2015). The use of multimedia in increasing perceived knowledge and awareness of cyber-bullying among adolescents: A pilot study. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, **176**: 745-749.
- WANG J, IANNOTTI RJ, NANSEL TR (2009). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. *Journal of Adolescent Health*, **45(4)**: 368-375.
- WANG J, NANSEL TR, IANNOTTI RJ (2011). Cyber and traditional bullying: Differential association with depression. *Journal of Adolescent Health*, **48**: 415- 417.
- WEST D (2015). An investigation into the prevalence of cyberbullying among students aged 16–19 in post-compulsory education. *Research in Post-Compulsory Education*, **20**: 96–112.
- WHITTAKER E, KOWALSKI RM (2015). Cyberbullying via social media. *Journal of School Violence*, **14**: 11–29.
- WILLARD NE (2007). Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress. Research press.
- WILLIAMS KR, GUERRA GN (2007). Prevalence and Predictors of Internet Bullying. *Journal of Adolescent Health*, **41**: 14–21.
- WILLIFORD A, ELLEDGE LC, BOULTON AJ, DEPAOLIS KJ, LITTLE TD, SALMIVALLI C (2013). Effects of the KiVa antibullying program on cyberbullying and cybervictimization frequency among Finnish youth. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, **42(6)**: 820-833.
- WOLFER R, SCHULTZE KRUMBHOLZ A, ZAGORSCAK P, JAKEL A, GOBEL K, SCHEITHAUER H (2014). Prevention 2.0: Targeting cyberbullying @ school. *Prevention Science*, **15**: 879–887.
- WRIGHT MF, WACHS S, HARPER BD (2018). The moderation of empathy in the longitudinal association between witnessing cyberbullying, depression, and anxiety. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, **12(4)**: 1-14.

YAMAN E, PEKER A (2012). Ergenlerin Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyete İlişkin Algıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **11(3)**: 819 -833.

YAMAN E, SÖNMEZ Z (2015). Ergenlerin Siber Zorbalık Eğilimleri. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, **2(1)**: 18-31.

YBARRA ML, MITCHELL KJ (2004). Youth engaging in online harassment: associations with caregiver–child relationships, Internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, **27**: 319–336.

YILDIRIM A, ŞİMŞEK H (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (10.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YURDUGÜL H (2005). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması. *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, **1**: 771-77.

EKLER

Ek 1. Etik Kurul Kararı

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ALT ETİK KURULU
KARAR ÖRNEĞİ

Karar Tarihi : 24/09/2018

Toplantı Sayısı : 14

Karar Sayısı :200

200- Üniversitemiz Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Bölümü doktora öğrencilerinden **Yeşim Yurdakul**'un "Siber Zorbalık Önleme Programının Ergenlerin Siber Zorbalığa İlişkin Tutumlarına ve Siber Zorbalıkla Baş Etme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi" başlıklı tez çalışması ile ilgili 10/07/2018 tarihli "İnsan Üzerinde Yapılan Klinik Dışı Araştırmalar Başvuru Formu" Etik Kurulumuzca incelenmiştir.

Yapılan görüşmeler ve incelemeler sonucunda **Yeşim Yurdakul**'un "Siber Zorbalık Önleme Programının Ergenlerin Siber Zorbalığa İlişkin Tutumlarına ve Siber Zorbalıkla Baş Etme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi" başlıklı tez çalışması ile ilgili kurum izni alınması, araştırma protokolüne uyulması ve etik onay tarihinden itibaren geçerli olması koşuluyla uygulanmasının etik açıdan uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.

ASLININ AYNI
24/09/2018

Prof. Dr. Muharrem ÖZEN
Ankara Üniversitesi
Etik Kurulu Başkanı

Ek 2. MEB Kurum İzni

T.C.
ANTALYA VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 98057890-20-E.22758331
Konu : Anket Uygulaması

18.11.2019

İL MİLLÎ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜNE
ANTALYA

İlgi : 22/08/2017 tarih ve 126079291 sayılı Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul ve Kurumlarda Yapılacak Araştırma, Yarışma ve Sosyal Etkinlik İzinlerine Yönelik İzin ve Uygulama Genelgesi.

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Doktora Programı Öğrencisi Yeşim YURDAKUL' un "Siber Zorbalığı Önleme Programının Ergenlerin Siber Zorbalığa İlişkin Farkındalıklarına ve Siber Zorbalıkla Baş Etme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi" adlı araştırmasını, İlimiz Konyaaltı, Muratpaşa, Kepez, Aksu ve Döşemealtı ilçelerinde bulunan Ortaokullarda uygulama isteği ile ilgili 18/10/2019 tarihli dilekçesi, Müdürlüğümüz ARGE Birimi Değerlendirme ve İnceleme Komisyonunca incelenmiş olup;

Adı geçenin ilgi Genelge kapsamında 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı içerisinde olmak üzere, İlimiz Konyaaltı, Muratpaşa, Kepez, Aksu ve Döşemealtı ilçelerinde bulunan Ortaokullarda öğrenim gören öğrencilere, Okul Müdürlüğünün sorumluluğunda, Eğitim-Öğretim faaliyetlerini aksatmaksızın yürütmesi,

Söz konusu araştırmanın bitimine müteakip; sonuç raporunun bir örneğinin, "İlgi Genelgenin 8. Maddesine" İstinaden Bakanlığımıza iletilmek üzere CD ortamında Müdürlüğümüz Ar-Ge bürosuna gönderilmesi kaydıyla uygulanması, Komisyonca uygun görülmüştür.

Makamlarınızca da uygun görüldüğü takdirde, Valilik Makamının 02/04/2019 tarih ve 12935 sayılı yetki devrine göre olurlarınıza arz ederim.

Mehmet KARAKAŞ
Müdür a.
Müdür Yardımcısı

OLUR
18.11.2019

Yüksel ARSLAN
Vali a.
İl Millî Eğitim Müdürü

Antalya İl Millî Eğitim Müdürlüğü
Soğuksu Mah. Hamidiye Cad. MERKEZ/ANTALYA
E-posta: projeler07@meb.gov.tr

Ayrıntılı bilgi için: Mehmet KARAKAŞ Md. Yrd.
Tel: (0 242) 238 60 00
Faks: (0 242) 238 61 11

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 7913-7f2b-32ea-a229-8a50 kodu ile teyit edilebilir.

Ek 3. Kişisel Bilgi Formu

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Bölümü'nde doktora öğrencisiyim. Doktora tez çalışması kapsamında, sizden aşağıdaki soruları yanıtlamanız beklenmektedir. Ankette formundaki soruları dikkatli bir şekilde okumanız ve içtenlikle yanıtlamanız istenmektedir. Sizden kesinlikle adınızı ve soyadınızı yazmanız istenmemektedir. Vereceğiniz yanıtlar tamamen gizli kalacak; okul yönetimiyle, öğretmenlerinizle ve ailenizle kesinlikle paylaşılmayacak ve sadece araştırmacı tarafından değerlendirilecektir.

Soruları içtenlikle yanıtladığınız için teşekkür ederim.

Bil. Uzm. Yeşim YURDAKUL

1. Cinsiyetiniz: a) Kız b) Erkek

2. Kaç Yaşındasınız:

a) 12 b) 13 c) 14 d) 15

3. Anneniz kaç yaşında?

- a) 30 ile 40 yaş arası
- b) 41 ile 50 yaş arası
- c) 51 yaş ve üzeri

4. Babanız kaç yaşında?

- a) 30 ile 40 yaş arası
- b) 41 ile 50 yaş arası
- c) 51 yaş ve üzeri

5. Annenizin öğrenim durumu?

- a) İlkokul veya ortaokul mezunu
- b) Lise mezunu
- c) Üniversite mezunu
- d) Yüksek lisans/doktora mezunu

6. Babanızın öğrenim durumu?

- a) İlkokul veya Ortaokul mezunu

- b) Lise mezunu
- c) Üniversite mezunu
- d) Yüksek lisans/doktora mezunu

7. Anneniz çalışıyor mu?

- a)Evet
- b) Hayır

8. Babanız çalışıyor mu?

- a)Evet
- b) Hayır

9. Kaç yıldır internet kullanıyorsunuz?

- a) 0-1 yıl
- b) 2-3 yıl
- c) 4 yıl ve üzeri

10. İnternete en fazla nereden bağlanıyorsunuz?

- a) Cep Telefonu
- b) Bilgisayar
- c) Tablet

11. İnterneti en çok hangi amaçla kullanıyorsunuz? (Lütfen en fazla kullandığınızı bir seçeneği işaretleyiniz)

- a) Oyun oynamak
- b) Eğitim- Ödev ve araştırma yapmak
- c) Sosyal medya kullanımı ve sohbet etmek
- d) Film veya video izlemek
- e) Kitap okumak

f) Diğer ..... (Lütfen belirtiniz)

12. **Hafta içi** günde kaç saat internet kullanıyorsunuz?

- a) 1 saatten az
- b) 1-2 saat
- c) 3 saat ve daha fazla

13. **Hafta sonu** günde kaç saat internet kullanırsınız?

- a) 1 saatten az
- b) 1-2 saat
- c) 3 saat ve daha fazla

14. Sosyal medya uygulamalarını kullanır mısınız?

- a) Evet
- b) Hayır

15. İnternet ortamında (oyun, sosyal medya vb.) yeni insanlar ile tanışır mısınız?

- a) Evet
- b) Hayır

16. Sanal ortamda çevrimiçi ya da çevrimdışı oyun oynar mısınız?

- a)Evet
- b)Hayır

Ek 4. Ergenler İçin Siber Zorbalık Farkındalık Ölçeği

	Maddeler	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1.	Bir arkadaşımın internet ortamında yaptığımız sohbetin ekran fotoğrafını çekip arkadaşımın izni olmadan başkaları ile paylaşmaktan rahatsız olmam.					
2.	Başkasının uygunsuz fotoğraflarını ve görüntülerini izni olmadan internet ortamında başkalarına göndermekten rahatsızlık duymam.					
3.	Birine kızdığımda onu internet ortamında tehdit etmeye hakkım olduğuna inanırım.					
4.	İnternet ortamındaki tartışmalarda tehdit etmek zararsız bir davranıştır.					
5.	Arkadaşlarımın sosyal medyada paylaştığı fotoğrafların altına onlarla alay eden yorumlar yaparken eğlenirim.					
6.	Arkadaşlarımın sosyal medya hesaplarının şifrelerini gizlice ele geçirmek heyecan vericidir.					
7.	Sosyal medya sitelerinde sahte hesap açıp başkaları ile sohbet etmeyi eğlenceli bulurum.					
8.						
9.						
10.						
11.						
12.						
13.						
14.						
15.						
16.						
17.						
18.						
19.						
20.						
21.						

Ek 5. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Ölçeği Kullanma İzni

Mehmet Barış Horzum <mhorzum@sakarya.edu.tr>

Alıcı: ben ▾

26 Haz 2018 Sal 23:31

Yanıtla ⋮

ölçeği kullanmanız bizi mutlu edecektir. kolay gelsin.

13 Haziran 2018 13:11 tarihinde Yesim Yurdakul <yesim.yurdakul.yy@gmail.com> yazdı:

...

--
Dr. Mehmet Barış HORZUM
Sakarya University
Faculty of Education
Computer Education & Instructional Technologies
<https://scholar.google.com.au/citations?user=gGa54IUAAAAJ&hl=en>
https://www.researchgate.net/profile/Mehmet_baris_Horzum

Yanıtla

Yönlendir

Ek 7. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

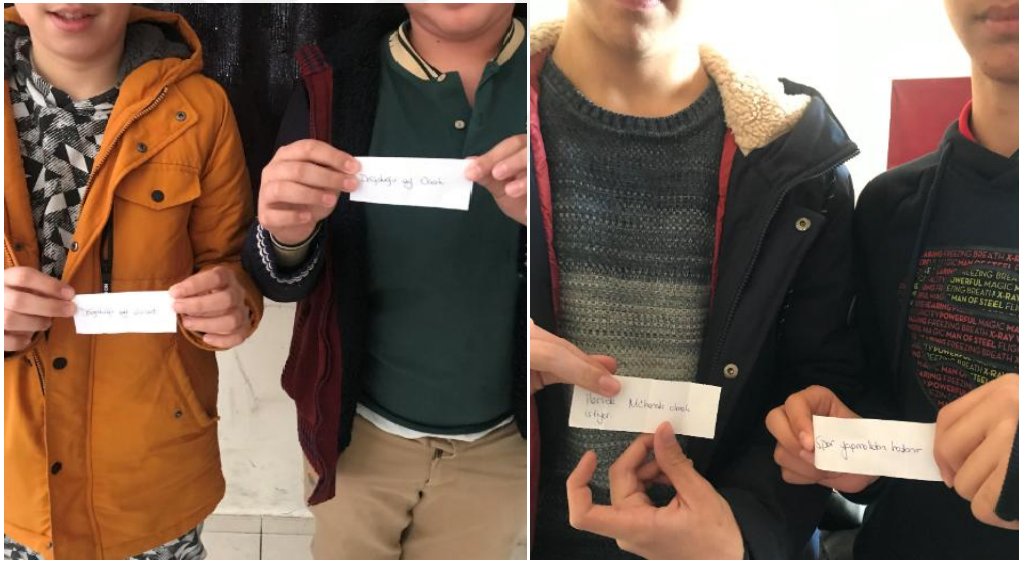
YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME SORULARI

1. İnternet ortamında insanları rahatsız eden davranışlar (internet ortamında rahatsız eden isimle çağırılmak, alay edilmek, aşağılanmak, tehdit edilmek, kişiye ait bilgilerin veya resimlerin izinsiz paylaşılması vb.) ile ilgili ne düşünüyorsunuz? Neden?
2. İnternet ortamında rahatsız edici davranışlara maruz kaldınız mı ya da bu tür davranışlara maruz kalan birine tanık oldunuz mu? (Olayı anlatır mısınız? Neler yaptınız?)
3. İnternet ortamında siz başka insanlara rahatsız edici davranışlar sergilediniz mi? Neden? (Olayı anlatır mısınız?)
4. İnternet ortamında kişilerin başka insanları rahatsız etme nedenleri sizce nelerdir?
5. İnsanlar internet ortamında sizce hangi tür rahatsız edici davranışlara maruz kalmaktadır?
6. İnternet ortamında başka insanlar tarafından rahatsız edici davranışlara maruz kalan insanlar sizce nasıl hisseder?
7. İnternet ortamında rahatsız edici davranışlara maruz kaldığınızda ya da maruz kaldığınızı düşündüğünüzde kendinizi nasıl hissedersiniz?
8. İnternet ortamında rahatsız edici davranışlara maruz kaldığınızda ne tür tepkiler gösterirsiniz?(Ne yaparsınız?)
9. Bu tür davranışlara maruz kaldığınızda bu durumu kiminle paylaşırsınız?
10. Siz internet ortamında bu tür davranışlara maruz kalmamak için kendiniz için bir önlem aldınız mı? Hangi önlemleri aldınız?
11. Sizce İnternet ortamında insanları rahatsız eden kişilere yönelik herhangi bir cezai yaptırım uygulanıyor mu?

Ek 8. Siber Zorbalık Farkındalık Programının Uygulanma Sürecine İlişkin Görseller

Islak çamaşırlar etkinliği

Dedektif Oyunu

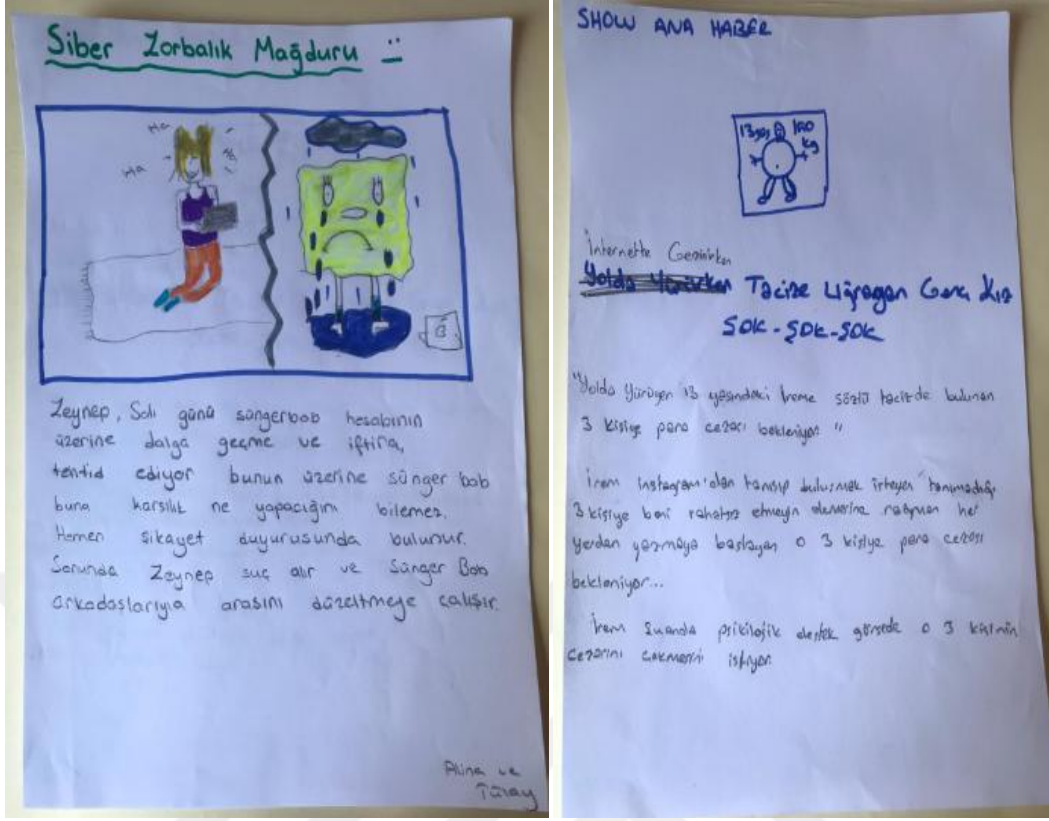
- 13 yaşındaki Ryan Halligan, yaz tatilinde zamanının çoğunu çevrim içi geçirdi. İnternet onun için güvenli bir yerdi. Ryan yaşına göre **küçüktü** ve **öğrenme yetersizliği** vardı. Ryan'ı çevrim içi bulan okul arkadaşları onu mesajlaşma programı üzerinden **rahatsız etmeye** başladılar. Yaz tatilinde de alay edilmekten kurtulamayan Ryan tatilin ardından daha da fazla alay edildiği okuluna tekrar başladı. Ryan'a karşı acımasızca davranan bir kız ona '**ezik**' diyerek **şağıladı**. Ryan'ın cevabı ise şu oldu: '**senin gibi kızlar yüzünden kendimi öldürmek istiyorum**'.

Siber Zorbalık mıdır?	☒ Evet	☐ Hayır
Nereden anladınız?	Aynı kız ezik demistir bu bir siber zorbalıktır.	
Siber Zorbalıksa hangi tür siber zorbalıktır?	Aşılama	

- Amerikalı genç kız, okuldan bir öğrencinin ona "şişko balina" isimli bir Twitter hesabı açtığını fark etti. Hesapta, genç kızın yüzünün üzerine bir balina görseli yerleştirilmiş **şağılayıcı** bir fotoğraf kullanılmıştı.

Siber Zorbalık mıdır?	☒ Evet	☐ Hayır
Nereden anladınız?	İnternet ortamında lakap takma, küçük düşürme, alay etme gibi zarar verme amacıyla izinsizlik fotoğrafını kullanarak sosyal platform da kullanmıştır.	
Siber Zorbalıksa hangi tür siber zorbalıktır?	Sözel zorbalık	

Siber Zorbalık Mıdır? Etkinliği

Siber Zorbalık Haber Metni Etkinliği

Siber Zorbalık Pastası Etkinliği

Sevgili günlük:

Bugün internette Sanal bir oyun oynuyorum. Oyunda tanıştığım bir kızla arkadaş olduk. Bir birimize instagram hesaplarımızı verdik instagramdan konuşmaya başladık ancak bana hosuma gitmeyen ve beni rahatsız eden cümleler kullanmaya başladı. Bende şikayet ettim. Ancak bana başka hesaplardan hosuma gitmeyen konuşmalar da bulduğum en sonunda instagramımı kapattım. ve bu zorbalık beni çok rahatsız etti. Çok sınırlenip korktum.

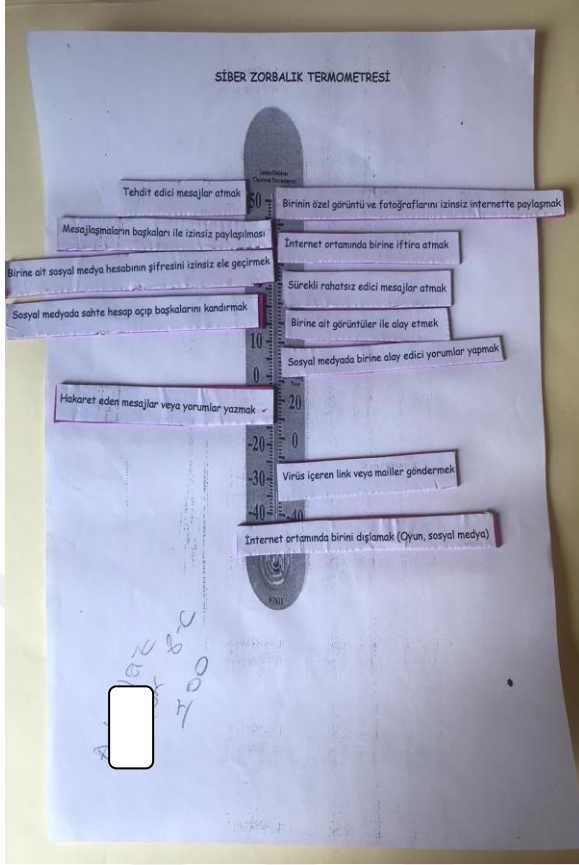
Hayatımın Son Günü

Sevgili günlük: Hayatımda en çok ölmek istediğim gündü. Kafamı aile duvarlarına duvarlara vurmak istedim. Hayatımın en üzgün günüydü kendimden, etrafımdakilerden nefret ettim. Kaç saattir ağlıyorum kaç kez kendime kılmaya başladım. Başım ne o geldi. Anlatmak istemediğim kadar kötü bir şey ama yine de anlatacaım, ben sosyal medyadami biriyle tanıştım ve arkadaş oldum sonra bu işi ilerlettik. sonra benle görüşmek istedi olayı ben o zaman anladım emin olmak için sohbet etmeyi sürdürdüm. Şüphelenmesin diye elimden geleni yapsamda şüphelendi. ve bana taciz edici sözler söyleyip tehdit etti ben suanda ne yapacağımı bilmiyorum. Kendimden, hayatım'dan arkadaşlarımdan, etrafımdaki herkesten nefret ediyorum. Şu anki planımı soracak olursan bilmiyorum. Ama sonumun ne kadar kötü olduğunu biliyorum. Polis'e ya da Aileme söyleyemem anında otoritelerimi, mesajlarımı sosyal medyada yayınladım. İrademi kullanmakta zorlanıyorum sanki düşüme yetkimi kaybettim. Kendime çok kızgı- nım herinde niç olmadığını kadar. Hayatımın sonu.

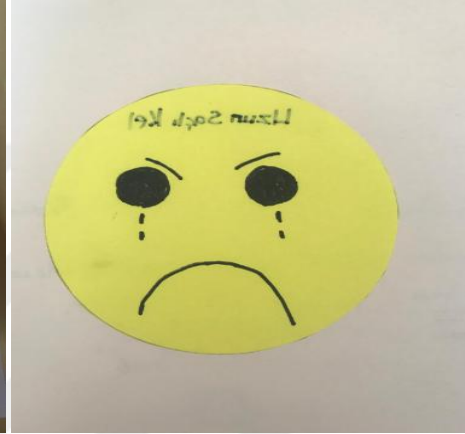
bay bay . . .

Waz

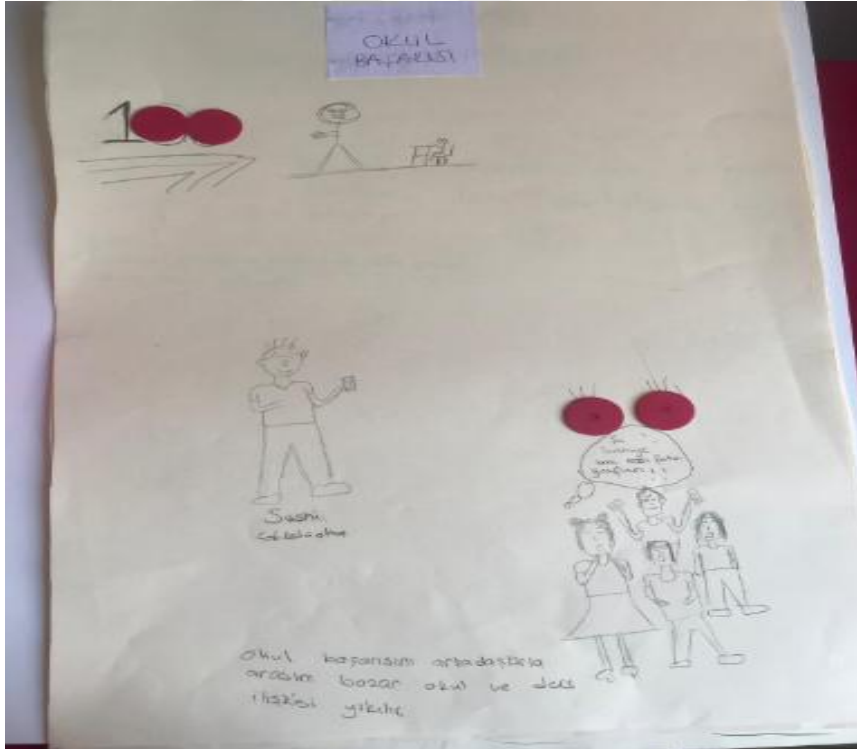
Sevgili Günlük Etkinliği

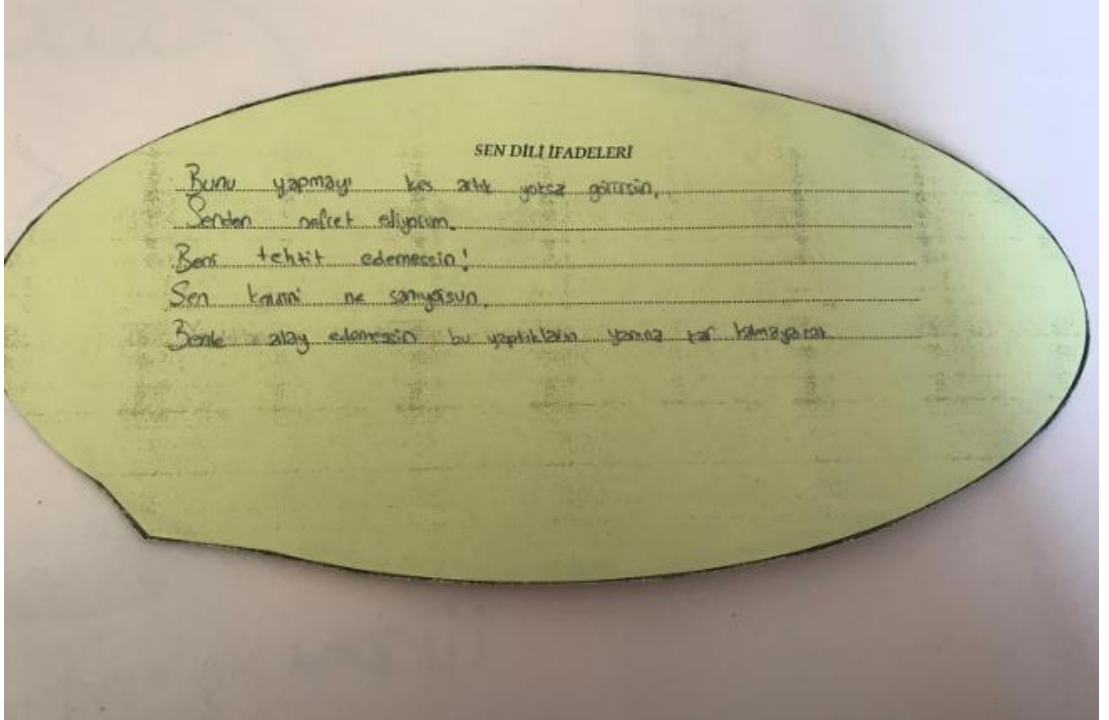
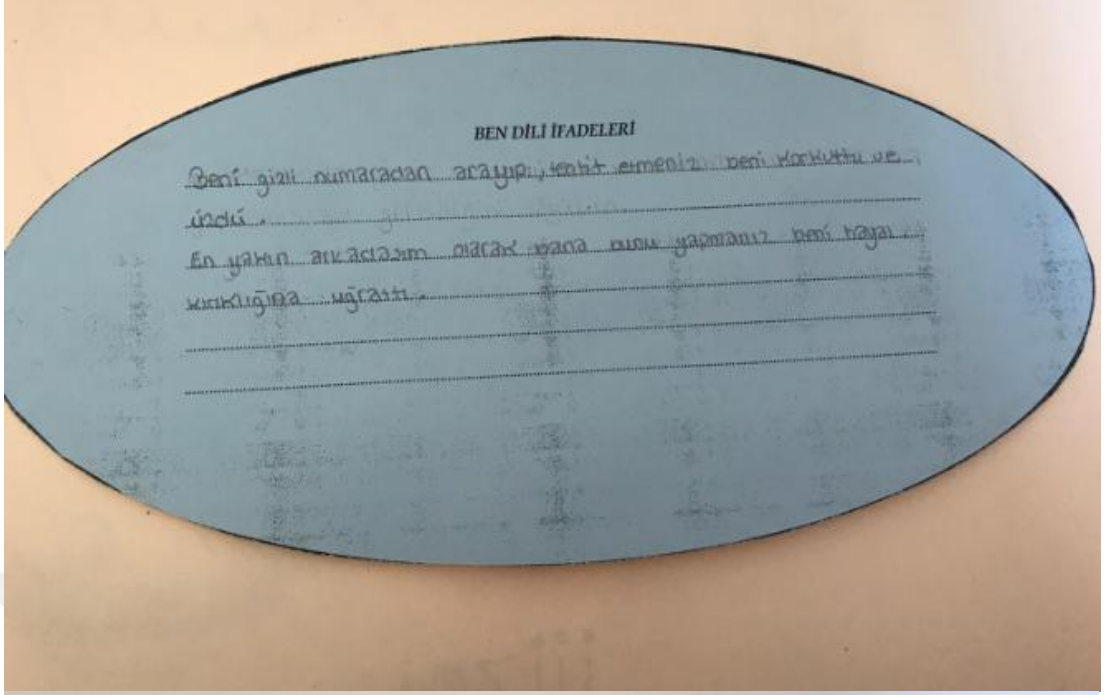
Siber Zorbalık Termometresi

6.Oturum Değerlendirme Etkinliği

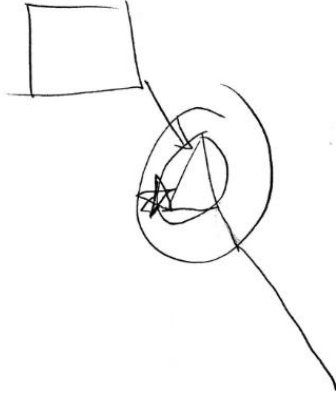

Kalemler Konuşsun Etkinliği

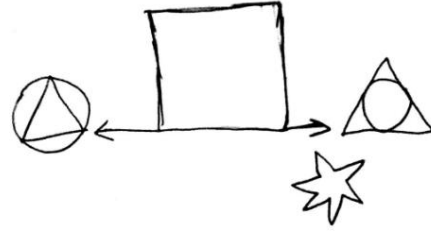

Ben mi Sen mi? Etkinliği

Al:

SELİM

Çiz Bakalım Etkinliği

Sevgili öğretmenlerim
En sevdiğim öğretmenim Dilek hoca çünkü çok iyi ve
sıcak kanlı bir insan ben derste bir konuyu anlamadığımda
beni çok yardımcı oluyor ama sadece öğretmen olarakta
deil çok iyi bir insan mesela ben öğlen yemeğine
giderken arabasıyla yanıma gelip gideceğin yer uzaksa
birakabilirim dedi bunların aynısı Fen öğretmenimiz
Serap hoca içinde düşünüyorum
mesela ben Siber zorbalığa da fiziksel zorbalığa
uğrasam beni yardımcı olmak için elinden geleni
yaparlar

Sevgili, anne, baba siz benim için çok değerlisiniz. Bize emek harcıyorsunuz, bizim için çalışıyorsunuz. Sizi üzmemek için elimden geleni yaparım. Tek başıma bu yükü kaldıramam. Her gün içim içimi yiyor. Ben çok yorulduğum. Birikle paylaşma gereği duydum bu da sizsiniz. Bana yardımcı olur. Gerekenleri yaparız. Bana kızıcığınızı düşünmüyorum, benim için endişelenip benden daha çok üzüleceğinizi düşünüyorum. Ben bunu size söylemeyi çok düşündüm çünkü bu kadın yoğunluk arasında bir benim bu meselem için dertlenmenizi istemiyordum. Ama tek başıma da yapamıyorum. Siz'den yardım istiyorum.

[ ]

imza: *Ayşe*

Aileme ve Öğretmenime Mektup

Bugün whatsapp'tan arkadaşlarım beni gruptan attılar benle konuşmuyorlar bunu neden yaptıklarını bilmiyorum onlara birşey yapmam rağmen benle konuşmuyorlar ben bu duruma çok üzülüm. Beni desteklerini düşünüyorum ne yapabilirim?

[ ]

Çözüm Merkezi :

Arkadaşlarıyla konuşup bunu neden yaptıklarını sorabilirsin. Eğer gerçekten seni dışlıyorsa senin kimseye ihtiyacın yok tek başına her şeyi yapabilirsin. Ya da başka arkadaşları edinebilirsin. Bu olayı Rehber öğretmenle paylaşabilirsin.

Çözüm Merkezi Etkinliği

ÖZGEÇMİŞ

I. Bireysel Bilgiler:

Adı: Yeşim

Soyadı: YURDAKUL

Doğum Tarihi ve Yeri: 1986- ANTALYA

Uyruğu: T.C.

Medeni Durumu: Bekar

II. Eğitim Bilgileri:

ANKARA ÜNİVERSİTESİ (Doktora)

Sağlık Bilimleri Enstitüsü

Çocuk Gelişimi ABD

Çocuk Gelişimi Doktora Programı (2015-2016 Güz Dönemi- 2020).

Doktora Tezi: “Siber Zorbalık Farkındalık Programının Ergenlerin Siber Zorbalığa İlişkin Farkındalıklarına ve Siber Zorbalıkla Baş Etme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi”.

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ (Yüksek Lisans)

Eğitim Bilimleri Enstitüsü

İlköğretim ABD Tezli Y.L. Programı (2011-2015).

Yüksek Lisans Tezi: “Amaç Belirlemenin Dinlediğini Anlama Üstündeki Etkisi”.

ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ (Lisans)

Eğitim Fakültesi

Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümü (2005-2009).

Yabancı Dil: İngilizce (65,00)

III. Unvanı: Okul Öncesi Öğretmeni

IV. Mesleki Deneyimi:

Çalıştığı Kurumlar:

Nazlı Kız Anaokulu, Aydın (2009-2010)

Arslanbucak Anaokulu, Kemer, Antalya (2010-2014).

İsmail İltemir İlkokulu, Kepez, Antalya (2014- Devam Ediyor).

V. Bilimsel İlgi Alanları:

Yayınları:

Uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan makaleler (SCI & SSCI & Arts and Humanities) :

1. **Yurdakul,Y.** & Bayat,N., (2017). Amaç Belirlemenin Dinlediğini Anlama Üstündeki Etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 42(190): 249-267.
2. Beyazıt, U., **Yurdakul, Y.** & Bütün Ayhan, A. (2020). The Psychometric Properties of the Turkish Version of the Trait Emotional Intelligence Questionnaire–Child Form. *SAGE Open*, 10(2): 1-8.
DOI: 10.1177/2158244020922904.

Uluslararası diğer hakemli dergilerde yayınlanan makaleler:

1. Bayat, N., **Yurdakul, Y.** (2014). The Degree of Textuality in Speech of Six Year Old Children. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 116, 3874-3879.
2. Çınar G., Beyazıt U., **Yurdakul Y.** & Bütün Ayhan A. (2017). Investigation of the relationship between cyber bullying behaviors and internet addiction in adolescents. *Procedia*, 4: 123-128.

Alan indeksleri kapsamındaki dergilerde yayımlanmış tam metinli makaleler:

1. Taştepe, T., Öztürk Serter, G., **Yurdakul, Y.**, Taygur Altındaş, T. & **Bütün Ayhan, A.** (2016). Türkiye’de Okul Öncesi Dönemde Kaynaştırma Konusunda Yapılan Lisanüstü Tezlerin İncelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 49: 501-514.
2. **Yurdakul,Y.** & Bütün Ayhan,A. (2018). Okul Öncesi Dönemde Çocukların Oyun Davranışlarının Teknoloji Kullanma Alışkanlıkları Açısından Değerlendirilmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi-Jret*, 7(3): 249-262.

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında (*Proceedings*) basılan bildiriler

1. Bayat N.& **Yurdakul, Y.** (2013). The Degree Of Textuality In Speech Of Six-Year-Old Children.*5th. World Conference on Educational Sciences- WCES*, 1-4 February 2012, pp.3874-3879, Rome, Italy.
2. Şimşek, Ş.,**Yurdakul, Y.** & Bütün Ayhan, A.(2019). Okul Öncesi Dönemde Çocuğu Olan Annelerin Kabul-Red Düzeylerinin İncelenmesi. *VIth International Eurasian Educational Research Congress*, 19-22 Haziran, EJER Congress 2019, Bildiri Kitabı , s.2386-2394, Ankara.
3. Kaçmaz, Ç., Bütün Ayhan A. & **Yurdakul, Y.** (2019). Okul öncesi dönemde çocukların oyun becerilerinin incelenmesi. *11. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi*, 28-30 Ekim, Proceedings, 6.cilt, s. 435-448, Antalya, Türkiye.

Özeti Yayınlanan Bildiriler:

1. Bütün Ayhan, A., Beyazıt, U., Şimşek, Ş. & **Yurdakul, Y.** (2017). An Examination of Primary School Students' Reading Habits in Their Spare Time and Their Reading Attitudes. *4th International Conference on Language and Literature in Education and Research*, 03-05 December, Abstract Book, p, 26-27, Dresden, Germany.
2. Beyazıt, U., G. Çınar, **Yurdakul, Y.** & Bütün Ayhan, A. (2017).An Examination Of The Relationship Between Internet Addiction And Parenting Attitudes in Adolescents. *XII. European Conference on Social and Behavioral Sciences*, 25-28 January, Abstract Book, p, 65, Sicily-Italy.

Yazılan uluslararası kitaplar veya kitaplarda bölümler:

1. **Yurdakul, Y.**, Bütün Ayhan, A. (2016). Problem Solving Skills in the Pre-School Period'', *Current Advances in Education*, ed. Emin Atasoy, Recep Efe, Iwona Jazdzewska, Hülya Yaldır, p, 28-40, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia.

2. **Yurdakul, Y.**, Beyazit, U., Çınar, G. & Bütün Ayhan, A. (2017). Examination of Factors Which Predict Loneliness in Adolescents'', *Current Approaches in Education and Economics*, ed. Hasan Göksu, p,31-39, Strategic Researches Academic (SRA) Publishing, United States of America.
3. Bütün Ayhan, A., **Yurdakul, Y.**, Çınar, G., Beyazit, U. (2017).An Examination of hhe Relationship Between Cyberbullying And Parenting Attitudes in Adolescents'', *Current Approaches in Education and Economics*, ed. Hasan Göksu, p,43-49, Strategic Researches Academic (SRA) Publishing, United States of America.
4. **Yurdakul,Y.**, Bütün Ayhan, A. (2018). Cyber Bullying in the Adolescence Period. *Recent Researches in Health Sciences*, ed. Nelya Lukpanovna Shapekova, Levent Özdemir, Bilal AK, Vesile Şenol and Hicran Yıldız, p. 394-407, Cambridge Scholar Publishing, England.
5. Öztürk Serter G., Şimşek Ş., **Yurdakul Y.**, & Bütün Ayhan A.(2018). Examination of Parents'xx Problems in the Process ofInclusive Education. In: *Educational Policy and Research* (Eds. Arslan Hasan, Dorczak Roman, Alina-Andreea Dragoescu Urlica), pp.397-404, Jagiellonian University Institute of Public Affairs, Krakow.
6. **Yurdakul Y.**, Beyazit U., Şimşek Ş., Bütün Ayhan A. (2018). An Investigation of Parents' Habits of Reading Books to their Children and their Criteria for Selecting Children's Books. In: *Educational Policy and Research* (Eds. Arslan H., Dorczak R., Alina-Andreea D. U.), pp.551-560, Jagiellonian University Institute of Public Affairs, Krakow.
7. Şimşek Ş., **Yurdakul Y.**, Koç Ö., Bütün Ayhan A. (2018).Review of the Opinions of the Mothers of the Children in Pre-School Period on Plays. In: *Applied Social Science Researchs* (Eds.Aydemir, Leyla), pp.7-28, Verlag Dr. Kovac, Hamburg.